

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **4** (92)
octombrie - decembrie
2012

SC „Elan Poligraf” SRL
Chișinău, 2012

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDACȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion JARCUTCHI, dr. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

IN HONOREM

PROFESORUL ȘI CERCETĂTORUL VALENTIN TOMULEȚ LA 60 DE ANI.....	5
ISTORICUL DINU POȘTARENCU LA 60 DE ANI	7

STUDII

Constantin UNGUREANU, ȘCOLILE REALE DIN BUCOVINA	9
Ēriks JĒKABSONS , LATVIAN – ROMANIAN RELATIONS DURING INTERWAR PERIOD 1920-1940: CONTEXT OF BESSARABIA.....	30
Ap. A. УЛУНЬЯН, КОНЦЕПЦИИ «НАДЕЖНОГО СДЕРЖИВАНИЯ» В ВОЕННЫХ ДОКТРИНАХ КОММУНИСТИ- ЧЕСКИХ АЛБАНИИ, РУМЫНИИ И ЮГОСЛАВИИ В КОНЦЕ 60-Х – НАЧАЛЕ 70-Х ГГ. XX В.....	37
Gheorghe NICOLAEV, POLITICI COMEMORATIVE SOVIETICE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ PRIN MONUMENTE DE ISTORIE ȘI SCULPTURI MONUMENTALE (1944-1990)	59

ABORDĂRI POLEMICE

Leonid BULMAGA, DEPĂȘIREA FOAMETEI DIN ANII 1946-1947	83
Valeriu PASAT, POLITICA DE STAT ÎN CONDIȚIILE FOAMETEI POSTBELICE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ ȘI CONSECINȚELE EI SOCIAL-DEMOGRAFICE	99
Ion ȘIȘCANU, FOAMEȚA DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII 1946-1947	112

DOCUMENTAR

Marius TĂRÎȚĂ, CORESPONDENȚA SCRITORILOR MIHAI BENIUC-EMILIAN BUCOV ÎN ANUL 1946	123
--	-----

RECENZII

„ERINNERUNGSSORTE AN DIE OPFER DES KOMMUNISMUS IN BELARUS” („LOCURI DE AMINTIRE A JERTFELOR COMUNISMULUI ÎN BELARUS”)	127
Constantin UNGUREANU	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI DE LA MEDIEVAL LA MODERN	130
Sergiu BACALOV SEMINARELE ȘTIINȚIFICE DIN CADRUL PROIECTULUI COMUN DE CERCETARE MOLDO-ITALIAN DIN 2012	133
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	

REVISTA REVISTELOR

REVISTA REVISTELOR ȘTIINȚIFICE DE ISTORIE DIN ROMÂNIA, FEDERAȚIA RUSĂ, UCRAINA ȘI POLONIA	137
Marius TĂRÎȚĂ	

CONTENTS

IN HONOR

PROFESSOR AND RESEARCHER VALENTIN TOMULEȚ CELEBRATING 60 YEARS.....	5
HISTORIAN DINU POȘTARENCU CELEBRATING 60 YEARS	7

STUDIES

Constantin UNGUREANU, REAL SCHOOLS IN BUCOVINA	9
Ēriks JĒKABSONS , LATVIAN - ROMANIAN INTERWAR RELATIONS DURING PERIOD 1920-1940: BACKGROUND OF BESSARABIA	30
Ap. A. УЛІУНЯН, THE CONCEPT OF "CREDIBLE DETERRENCE" IN THE MILITARY DOCTRINE OF COMMUNIST ALBANIA, ROMANIA AND YUGOSLAVIA IN THE LATE 60-IES EARLY 70-IES OF THE XXth CENTURY	37
Gheorghe NICOLAEV, COMMEMORATIVE SOVIET POLICIES IN MOLDAVIAN SSR THROUGH THE MONUMENTS OF HISTORY AND MONUMENTAL SCULPTURES (1944-1990)	59

CONTROVERSIES

Leonid BULMAGA, THE OVERCOME OF THE FAMINE OF YEARS 1946-1947	83
Valeriu PASAT, STATE POLICY IN THE CONDITIONS OF THE POSTWAR HUNGER IN SOVIET MOLDOVA. DEMOGRAPHIC AND SOCIAL CONSEQUENCES	99
Ion ȘIȘCANU, HUNGER IN THE MOLDAVIAN SSR DURING 1946-1947	112

DOCUMENTARY

Marius TĂRÎȚĂ, CORRESPONDENCE BETWEEN WRITERS MIHAIL BENIUC – EMILIAN BUCOV IN 1946	123
---	-----

REVIEWS

ERINNERUNGsorte AN DIE DES OPFER KOMMUNISMUS IN BELARUS (PLACES TO REMEMBER THE VICTIMS OF COMMUNISM IN BELARUS)	127
Constantin UNGUREANU	

SCIENTIFIC LIFE

HISTORY OF MOLDOVA FROM MEDIEVAL TO MODERN	130
Sergiu BACALOV	
SCIENTIFIC SEMINARS JOINT RESEARCH PROJECT MOLDOVAN-ITALIAN IN 2012	133
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	

JOURNALS REVIEW

REVIEW OF SCIENTIFIC JOURNALS OF HISTORY OF ROMANIA, RUSSIAN FEDERATION, UKRAINE, AND POLAND	137
Marius TĂRÎȚĂ	

IN HONOREM

PROFESORUL ȘI CERCETĂTORUL VALENTIN TOMULEȚ LA 60 DE ANI

Recent profesorul universitar, doctorul habilitat, Valentin Tomuleț a rotunjit onorabila vârstă de 60 de ani, ceea ce constituie un bun prilej pentru a face un bilanț al prodigioasei sale activități în calitate de servitor devotat al zeiței Clio.

Născut la 15 septembrie 1952 în satul Tabani, actualul raion Briceni, omagiatul a absolvit școala medie din localitatea natală, iar în 1978 – Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova. În același an proaspătul licențiat în istorie și-a început cariera de pedagog, activând în calitate de profesor la Tehnicumul (Colegiul) Republican pentru Cultură Fizică și Sport. Revenind în 1979 la Facultatea de Istorie și ocupând funcția de asistent la Catedra de Istorie Universală, Domnia sa a urcat treptele de lector universitar, conferențiar universitar (1992), profesor universitar (2011). În 1989 a susținut teza de doctor, iar în 2002 – de doctor habilitat în istorie. Din 1989 Valentin Tomuleț exercită funcția de decan al Facultății de Arte Frumoase, din 2008 – de președinte al Seminarului Științific de profil la specialitatea 07-00-02 – Istoria Românilor (pe perioade) din cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei. De asemenea, Domnia sa este președinte al Comisiei de Calitate a Facultății de Istorie și Filosofie, membru al Senatului USM, al Consiliului de Administrare al USM, al Consiliului Științific al Facultății de Istorie și Filosofie al USM.

În paralel cu activitatea pedagogică, profesorul Valentin Tomuleț a fost preocupat mereu de cercetarea în domeniul istoriei. Prima sa publicație științifică a fost o comunicare la o conferință științifică națională din Ucraina, materialele căreia au văzut lumina tiparului în îndepărtatul an 1982, când Domnia sa împlinea 30 de ani. În comunicare erau reflectate relațiile economice moldo-ucrainene din epoca modernă. Anume comerțul Basarabiei din perioada modernă va deveni tema principală de studiu a omagiatului pentru toată viața.

De la vârsta de 30 până la cea de 60 de ani profesorul Tomuleț a editat circa 150 de lucrări științifice: monografii, culegeri de documente, manuale, studii, articole și recenzii. În medie, anual Domnia sa a publicat câte 5 lucrări științifice, ceea ce nu-i deloc puțin.

Istoricul Valentin Tomuleț ca modernist a studiat cu multă atenție viața fraților Tomuleț, nobili basarabeni din secolul al XIX-lea. Nu putem ști exact, dacă istoricul nostru are vreo tangență de rudenie directă ori indirectă cu familia nobiliară menționată. Așa sau altfel, cu o adevărată noblețe a spiritului, Domnia sa manifestă o uimitoare

particularitate de a-și concentra eforturile asupra unor obiective majore pe care le atacă cu o cadență și cu o regularitate prestabilă.

De la o bucată de timp, Valentin Tomuleț și-a făcut un frumos obicei de a marca o vârstă rotundă prin publicarea unui set de cărți. În 2002, când a împlinit 50 de ani, Domnia sa a publicat o monografie și o culegere de documente referitoare la politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia, ceea ce marchează un reper important în activitatea științifică a omagiatului. Având în vedere faptul că în același an omagiatul a susținut și teza de doctor habilitat în istorie, am putea spune că în 2002 Domnia sa a avut trei „conceperi” științifice importante. În monografie este studiată profund politica colonială a țarismului de limitare a activității economice a băștinașilor în schimbul de mărfuri local și de implantare în mediul românesc al Basarabiei a unei burghezii comerciale străine, care urma să devină un pilon important de dominație politică și economică în această regiune periferică a vastului Imperiu Rus. Monografia a fost analizată în trei recenzii de specialitate, iar culegerea de documente – în patru recenzii științifice.

În 2007, când cercetătorul Valentin Tomuleț a împlinit vârsta de 55 ani, el, de asemenea, a publicat o monografie și o culegere de documente, în care sunt evidențiate protestele și revendicările locuitorilor din Basarabia în primii 16 ani de dominație imperială rusă în regiune. Publicațiile menționate au fost consemnate în câte trei recenzii științifice, o dovadă elocventă că lucrările Domniei Sale sunt tratate cu mult interes de mediul academic.

În anul omagial 2012 Valentin Tomuleț a editat un mic dicționar enciclopedic, în care, utilizând documentele de arhivă și literatura de specialitate, a explicat unii termeni utilizați în Basarabia în perioada modernă, funcționarea instituțiilor în epoca respectivă, a prezentat succint regulamentele elaborate de autoritățile imperiale ruse pentru această regiune. De remarcat că lucrarea a văzut lumina tiparului în trei volume impresionante.

Pe cercetătorul și profesorul Valentin Tomuleț îl caracterizează o responsabilitate profesională deosebită. Domnia sa utilizează literatura de specialitate, documentele editate și de arhivă de la noi și de peste hotare, străduindu-se ca lucrările elaborate să fie suficient de argumentate și documentate.

Munca prodigioasă a profesorului și cercetătorului Valentin Tomuleț a fost înalt apreciată de forurile superioare respective. Mai întâi, omagiatul a fost distins cu Diploma de Merit pentru rezultate remarcabile în cercetare-dezvoltare, obținute în anul 2003. În anul 2004, Domniei sale i s-a decernat Premiul pentru rezultate remarcabile în domeniul de cercetare-dezvoltare, acordat de Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al AȘM cu ocazia zilei științei pentru ciclul de lucrări menționate, iar Consiliul Științific al IISD al AȘM i-a acordat cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani Diploma de Merit.

Colegii de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM îi urează distinsului profesor și cercetător Valentin Tomuleț multă sănătate, că-i mai bună decât toate, mulți ani de viață, multe împliniri și să ne bucure cu noi lucrări despre trecutul nostru istoric românesc.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM,
dr. hab. *Ion Chirtoagă*

ISTORICUL DINU POȘTARENCU LA 60 DE ANI

La 30 august curent cunoscutul cercetător în domeniul istoriei naționale și ținutului natal, doctorul în istorie Dinu Poștarencu a rotungit frumoasa vârstă de 60 de ani, prilej cu care colegii de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei adresează omagiatului alese cuvinte de prețuire, sincere urări de sănătate, fericire și noi realizări frumoase în activitatea profesională.

Născut în anul 1952 în s. Varnița, Tighina, Dinu Poștarencu și-a făcut studiile la Școala de 8 ani din localitatea natală, la Școala-internat din Tighina, mai apoi le-a continuat la Facultatea de Geografie a Institutului Pedagogic de Stat „T. G. Șevcenko” din Tiraspol (1969-1974), îmbrățișând onorabila profesie de pedagog de geografie și biologie. Între anii 1974-1987 a activat în calitate de profesor la mai multe instituții de învățământ preuniversitar din Tighina și Varnița, după care s-a consacrat cercetării științifice: la Muzeul de Istorie și Studiere a Ținutului Natal din Tighina (1987-1991), la Centrul Național de Studii Literare și Muzeografie „M. Kogălniceanu” de pe lângă Uniunea Scriitorilor din Moldova (1991-1996), apoi la Institutul de Istorie (din 1995 până în prezent). Pe parcursul celor 25 de ani de activitate științifică, dr. Dinu Poștarencu s-a afirmat și s-a manifestat ca un bun cunoscător și cercetător al istoriei naționale, în speță, a istoriei Basarabiei în epoca modernă și a istoriei locale (localităților).

Preocupat la început de problematica istoriei locale și fiind conștient de importanța acesteia în educația patriotică și a dragostei față de neam Dinu Poștarencu a debutat în cercetarea istorică cu valoroase studii de istorie a unui șir de localități din Republica Moldova, contribuind substanțial la constituirea și afirmarea direcției științifice – istoriei locale. La acest capitol, de sub pana Domniei sale au apărut cărțile *Din istoria Tighinei* (1992), *Sălcuța. Istoria satului. Județul Tighina* (1997), *Istoria satului Sadâc* (2001), *Pănășești. File de istorie* (2002), *Istoria satului Bașcalia* (2004), *Varnița. Itinerar istoric* (2005), *Baraboi; un sat din valea Răutului de Sus* (2007) etc. În paralel cu istoria satelor, Domnia sa a realizat, de asemenea, mai multe studii consacrate istoriei diverselor instituții civile și ecleziastice, cum ar fi: *Mănăstirea Noul Neamț* (1994), *Biserica Sfântului Ierarh Nicolae din Chișinău* (2002), *Poșta Moldovei. File de istorie* (2000), *Spitalul de tuberculoză din Vorniceni, Secvențe istorice* (2008) ș. a.

Încadrarea lui Dinu Poștarencu în mediul academic al Institutului de Istorie a avut repercusiuni benefice asupra formării și afirmării Domniei sale ca cercetător istoric de înaltă calificare. Depășind limitele istoriei locale, aria preocupărilor științifice ale Domniei sale va include de acum înainte, în paralel cu interesele anterioare, mai multe probleme de istorie a Basarabiei epocii moderne. Un prim studiu în acest sens îl constituie volumul *O istorie a Basarabiei în date și documente* (1998), după care a urmat cartea *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (2006), în care sunt colectate, sistematizate, analizate și prezentate un număr impunător de documente și materiale, ceea ce i-a permis cercetătorului să evoce importante fenomene și evenimente din viața socială, politică, administrativă și culturală a spațiului dintre Prut și Nistru, expunându-și punctul său

de vedere în mai multe probleme discutabile. Prin vastul conținut informativ aceste lucrări prezintă și un fel de ghid îndrumător pentru publicul larg, dar și pentru istoricii profesioniști.

O altă problemă care a ocupat, în ultimii ani, un loc prioritar în paradigma cercetărilor științifice ale lui Dinu Poștarencu o constituie structura și evoluția demografică a populației Basarabiei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Cu toate că referitor la această problemă au văzut lumina tiparului numeroase studii semnate de Șt. Ciobanu, V. Zelenciuc, V. Kabuzan, I. Grosul, Il. Budac, V. Jukov ș. a., omagiatul nostru a reușit să aducă, prin studiile incluse în volumele colecției *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* publicate în anul 2005 și 2009, aportul său la studierea situației și evoluției demografice a populației basarabene în epoca modernă: structura etnică a populației Basarabiei în 1843-1844; structura etnică a populației Basarabiei în întreaga perioadă țaristă, introducând în circuitul științific date noi sau puțin cunoscute până în prezent. Cercetările în acest domeniu s-au încununat cu frumoasa susținere a tezei de doctor în științe istorice cu tema „*Populația urbană a Basarabiei în perioada 1850-1918*” (2010), înalt apreciată de referenții oficiali și membrii Consiliului științific specializat. E relevant că recent și-a marcat jubileul de 60 de ani și conducătorul tezei de doctorat, doctorul habilitat, profesorul universitar Valentin Tomuleț, cu care ocazie îi exprimăm înaltele noastre considerațiuni.

Vorbind despre activitatea științifică a doctorului Dinu Poștarencu, nu putem trece cu vederea contribuția apreciabilă a Domniei sale la studierea vieții și activității mai multor personalități de cultură și știință, militanți ai mișcării de emancipare națională: Dimitrie și Antioh Cantemir, Scarlat Sturdza, Polihronie Sârcu, Matei Donici, Emanuil Gavrilă, Teodor Vârnav, Vladimir Cristi, Simion Mustafa, Constantin Stere și mulți alții.

Cele expuse mai sus reprezintă doar câteva crâmpoie din viața și activitatea istoricului Dinu Poștarencu, cunoscut nu doar prin lucrările sale științifice, dar și prin prezența activă și frecventă la diverse manifestări științifice de la noi și de peste hotare și propagarea cunoștințelor istorice.

Acceptând cele enumerate aici doar ca niște bilanțuri prealabile care denotă potențialul istoricului Dinu Poștarencu, îi dorim omagiului nostru, aflat în vârsta maturizării științifice, mulți ani de viață și noi performanțe pe tărâmul cercetării.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM,
dr. Ion Jarcuțchi

STUDII

Constantin Ungureanu*

ȘCOLILE REALE DIN BUCOVINA

Învățământul cu profil real din Monarhia Habsburgică

Până la mijlocul sec. al XIX-lea, în Monarhia Habsburgică au existat puține școli secundare cu profil real, iar cei mai mulți copii își făceau studiile la diferite gimnazii (așa se numeau oficiile liceale pentru băieți). După revoluția de la 1848, și în Monarhia Habsburgică a început să se dezvolte într-un ritm mai accelerat industria, ceea ce necesita tot mai mulți specialiști cu pregătire aprofundată în științele tehnice. Datorită acestor evoluții social-economice, a fost necesară și o reorganizare a școlilor cu profil real, absolvenții acestor școli urmând să-și continue studiile superioare la o universitate tehnică.

Prima școală austriacă cu profil real a fost înființată încă în sec. al XVIII-lea, pe timpul împărătesei Maria Theresa, adică în ajunul ocupării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic. Prin decretul imperial din 19 noiembrie 1770, se înființa la Viena o instituție de stat cu denumirea de Academie Reală de Comerț (*Real-Handlungsakademie*), care avea să fie cea mai veche instituție cu profil real din Monarhia Habsburgică. La această instituție erau admiși elevi cu vârste de 15-18 ani, iar studiile se desfășurau pe parcursul a doi ani. La această școală elevii învățau scrisul, socotitul, limbile germană, franceză și italiană, geografia comerțului, geometria, mecanica, fizica, logica, morala, dreptul, contabilitatea, desenul etc¹.

În 1795, cancelarul Rottenhann a îndemnat să fie înființate școli reale separate, iar profesorul de matematică Franz Josef Gerstner de la Universitatea din Praga a fost înputernicit să elaboreze un plan de învățământ pentru astfel de școli. Acesta a propus ca viitoarele școli reale să fie considerate școli secundare și să fie divizate în inferioare și superioare. Totuși la acea etapă nu s-a reușit înființarea unor școli reale în Monarhia Habsburgică. Abia din 1805, când s-a adoptat o lege despre școlile primare germane, s-a prevăzut deschiderea și a unor categorii de școli cu profil real. Legea respectivă prevedea ca viitoarele școli reale să fie constituite din 3 clase, dar să reprezinte doar o ramură a învățământului

* **Constantin Ungureanu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ Victor Olinschi, *Die gr.-or. Ober-Realschule in Czernowitz. Ihre Gründung und Entwicklung, in XLIX Jahresbericht der der gr.-or. Ober-Realschule in Czernowitz. Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Schuljahres 1912/1913*, Czernowitz 1913, p. 3.

primar. În urma adoptării acestei reforme școlare, au fost deschise câteva școli reale cu câte 3 clase. În 1809 a fost reorganizată Academia Reală de Comerț din Viena, care a fost transformată într-o școală reală, fiind deschisă a 3-a clasă de învățământ. După modelul acestei școli, în anii următori au mai fost deschise școli reale în orașele Brünn (1811), Brody (1815) și Lemberg (1817)².

În 1815, odată cu înființarea Institutului Politehnic din Viena, s-a produs și o reorganizare a școlilor reale din Monarhia Habsburgică. Școala reală din Viena a devenit o instituție pregătitoare cu profil tehnic de 2 clase, care a fost scoasă de sub controlul învățământului primar și a trecut sub conducerea Politehnicii din capitala Austriei. În 1817 a fost reorganizată și școala reală din Triest, care a trecut în subordinea Academiei Nautice din orașul respectiv. Celelalte școli reale cu 3 clase din orașele Brünn, Brody și Lemberg (Lvov) au continuat să activeze ca instituții școlare primare.

Astfel, în orașele mai importante, unde deja existau instituții tehnice superioare de învățământ, înțau și școli reale cu câte 2 clase ca cursuri pregătitoare pentru școlile respective, iar restul școlilor reale aveau câte 3 clase, dar continuau să fie considerate școli de nivel primar. De asemenea, în mai multe orașe, unde înțau școli principale cu câte 4 clase, ultimele două clase erau considerate drept școli reale cu 2 clase, dar care nu existau ca instituții separate.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea, învățământul real s-a dezvoltat desul de lent, fiind înființate doar câteva școli reale ca instituții aparte în orașele Praga (1833), Rakowitz (1834), Reichenberg (1837) și Graz (1841)³. În 1844 a fost adoptată o decizie de reorganizare a programelor de învățământ din școlile reale, acestea urmând să fie ridicate la un rang mai înalt și să fie separate de învățământul primar, dar această reformă nu s-a produs până la revoluția din 1848.

Evenimentele revoluționare din 1848 au provocat o răsturnare spectaculoasă a situației din diferite domenii ale vieții social-economice și politice din Monarhia Habsburgică, iar reformarea sistemului de învățământ nu mai putea fi amânată. Dezvoltarea rapidă a industriei, comerțului și a căilor de comunicații necesita tot mai mulți specialiști și muncitori cu pregătire tehnică, iar gimnaziile existente nu puteau asigura o pregătire mai temeinică pentru științele tehnice. Din aceste considerente era necesar de creat mai multe școli secundare cu profil real, ai căror absolvenți să-și poată continua studiile la un institut politehnic.

Profesorul Franz Exner de la Universitatea din Praga a fost împuternicit să elaboreze un proiect de reorganizare a școlilor reale din Austria. Acesta a prezentat în iulie 1849 „Conceptul de organizare a gimnaziilor și școlilor reale din Austria”, care a fost publicat la 16 septembrie 1849 de către Ministerul Învățământului din Viena⁴. Acest proiect stipula înființarea a două tipuri de școli reale, dintre care cele inferioare trebuiau să pregătească muncitori pentru

² *Ibidem*, p. 4.

³ *Ibidem*, p. 5.

⁴ *Ibidem*, p. 6.

diferite meserii, iar absolvenții școlilor reale superioare urmau să-și continue studiile la o instituție superioară cu profil tehnic. Școlile reale inferioare urmau să fie cu una, două sau trei clase, în funcție de posibilitățile și specificul local și să includă un an de instruire practică. Școlile reale superioare trebuiau să ființeze împreună cu o școală reală inferioară de 3 clase, iar accentul să se pună mai mult pe cunoștințele teoretice și științifice, necesare pentru continuarea studiilor la o instituție superioară de învățământ. Absolvenții unei școli reale superioare urmau să susțină examene de maturitate, iar programele de învățământ, modul de organizare a acestor școli, nivelul de pregătire a corpului didactic era asemănător cu gimnaziile deja existente. Astfel, școlile reale deveneau școli secundare, dar se deosebeau de gimnazii prin programele de învățământ. În gimnazii se acorda o atenție mai mare limbilor clasice (latină și greacă), iar absolvenții urmau studiile la o universitate, pe când la școlile reale accentul se punea mai mult pe studierea unor obiecte cu profil tehnic, iar absolvenții puteau să-și continue studiile la Politehnică.

La 2 martie 1851 a fost emis un decret imperial, care reglementa organizarea și funcționarea școlilor reale din Monarhia Habsburgică. La 13 august 1851 a fost publicat un ordin ministerial, care preciza statutul, modul de organizare și programul de învățământ din școlile reale. Începând cu acest an, școlile reale erau definitiv despărțite de învățământul primar și deveneau școli secundare separate.

Reieșind din specificul dezvoltării economice, școli reale au fost înființate cu precădere în provinciile mai industrializate din vestul Monarhiei Habsburgice, în special în Boemia, Moravia, Austria de Jos, Silezia, Știria, în vestul Galiei. Școli reale superioare au fost înființate în primul rând în orașele Viena, Praga, Lvov, Brünn și Graz, unde deja existau instituții tehnice superioare de învățământ. Totodată, pe lângă școlile principale din multe orașe au continuat să ființeze clasele reale cu 2 ani de instruire pentru elevii, care obțineau cunoștințe practice pentru anumite meserii.

Potrivit unei statistici din 1851, în întreaga Monarhie Habsburgică (inclusiv în provinciile ungare și italiene) ființau atunci 38 de școli reale. La aceste instituții școlare activau 218 profesori și învățători. Limba de instruire în 16 școli reale era germană, în 11 se predă în italiană, în 5 se studia într-o limbă slavă, iar 3 școli reale erau în limba maghiară. În aceste 38 de școli reale erau înscriși 4.251 de elevi, dintre care 3.598 de catolici, 17 greco-catolici, 115 ortodocși, 136 de protestanți luterani, 28 reformați și 297 de evrei. După naționalități, cei mai mulți elevi de la școlile reale erau germani (1.685) și slavi (1.669), urmați de evrei (297), maghiari (292), italieni (236), români (68) și 4 străini⁵.

Peste 6 ani, în 1857, numai în partea austriacă a Monarhiei Habsburgice funcționau 26 de școli reale, dintre care 5 în orașul Viena, 6 în Boemia, câte 3

⁵ *Die höheren Lehranstalten und Mittelschulen der österreichischen Monarchie im Studienjahre 1851, in Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik*, 1 Jg., 4 Heft, Wien 1852, p. 197.

în Moravia și Galiția, 2 în Tirol și câte o școală reală în Austria de Sus, Salzburg, Știria, Carintia, Craina, Silezia și Dalmația. Din totalul școlilor reale, 13 erau superioare cu câte 6 clase, 2 școli cu câte 5 clase, 10 școli reale inferioare cu câte 3 clase, precum și una cu 2 clase. Din totalul celor 26 de școli reale, 20 erau cu limba germană de instruire, 2 italiene (una în Tirol și alta în Dalmația), una poloneză (din Krakovia), două în germană și cehă (în Boemia), iar la școala reală din Lvov se predă în germană, poloneză și ruteană⁶.

La toate cele 26 de școli reale din provinciile austriece ale Monarhiei Habsburgice activau 349 de cadre didactice, dintre care 25 de directori, 173 de învățători titulari, 87 de suplinitori și 63 de învățători auxiliari. Școlile respective erau frecventate de 7.279 de elevi, inclusiv 3.982 (54,7%) germani, 1.944 (26,7%) cehi, 552 (7,6%) evrei, 307 (4,2%) polonezi, 263 (3,6%) sârbi, croați și sloveni, 114 italieni, 91 maghiari, 19 ruteni, 4 români. Marea majoritate a elevilor (6.569 sau 90,2% din total) erau de confesiune romano-catolică, urmați de mozaici (552), luterani (103), greco-catolici (19), ortodocși (19) și calvini (17)⁷.

Numărul elevilor de la școlile reale a continuat să crească și în deceniile următoare. În 1873, în provinciile austriece ale Monarhiei Austro-Ungare erau 20.572 de elevi la școlile reale, cei mai mulți fiind după limba maternă germani (10.860 – 52,8%), cehi (5.756 – 28%) și polonezi (2.141 – 10,4%). În următorul deceniu însă s-a produs o stagnare și chiar o diminuare a numărului de elevi la școlile reale. Abia în anii '90 ai sec. al XIX-lea s-a atins nivelul de frecvență a școlilor reale din anul 1873, în schimb la începutul sec. al XX-lea s-a consemnat din nou o creștere rapidă a numărului de elevi de la școlile reale. Cifre mai concrete sunt prezentate în tabelul de mai jos:

Elevii de la școlile reale din Austria, după limba maternă⁸

Limba maternă	1873		1882		1893/94		1913/14	
	absolut	în %	absolut	în %	absolut	în %	absolut	în %
germană	10.860	52,8	8.894	57,1	13.292	58,2	24.956	52,3
cehă	5.756	28,0	4.376	28,1	6.236	27,3	15.140	31,7
poloneză	2.141	10,4	982	6,3	1.427	6,3	3.647	7,6
italiană	952	4,6	790	5,1	1.088	4,8	2.069	4,3
slovenă	260	1,3	155	1,0	480	2,1	835	1,7
sârbo-croată	176	0,9	111	0,7	0	0	440	0,9
ruteană	132	0,6	68	0,4	110	0,5	350	0,7
română	49	0,2	45	0,3	38	0,2	110	0,2

⁶ Gustav Adolf Schimmer, *Statistik ...1851-1857*. II Abt., *Gymnasien und andere Mittelschulen*, în *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik*, 7 Jg., 4 Heft, Wien 1858, p. 84.

⁷ *Ibidem*, calculat după statistica din p. 84-85.

⁸ Hannelore Burger, *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867-1918*, Wien 1995, p. 252.

maghiară	215	1,0	104	0,7	83	0,4	102	0,2
alte	31	0,2	60	0,4	70	0,3	81	0,2
Total	20.572	100	15.585	100	22.824	100	47.730	100

Din tabela respectivă se poate constata că mai mult de jumătate din elevii de la școlile reale erau vorbitori de limbă germană, dar în aceste cifre erau incluși și majoritatea elevilor evrei. Era semnificativă și ponderea elevilor de naționalitate cehă, deoarece Boemia și Moravia din actuala Cehie erau cele mai industrializate provincii din Austria, respectiv aici erau concentrate un număr mare de școli reale. De asemenea, era mare și numărul elevilor de naționalitate poloneză și italiană. În schimb, doar un număr nesemnificativ de ucraineni, sârbi, croați și români învățau la școlile reale, datorită faptului că estul Galiției, Bucovina și Dalmația, locuite în principal de reprezentanții acestor naționalități, continuau să fie provinciile cele mai agrare din Monarhia Austro-Ungară.

În ajunul declanșării Primului Război Mondial, în provinciile austriece ale Monarhiei Austro-Ungare funcționau 148 de școli reale, dintre care 137 superioare și 11 inferioare. Din totalul acestor școli reale, 120 erau de stat, 20 erau finanțate de provincii, 3 – de orașe, 3 erau particulare, iar câte una erau susținute de un ordin sau fond. După limba de instruire, 83 erau germane, 43 cehe, 14 poloneze, 6 italiene, una sârbo-croată și una mixtă⁹. Astfel, atunci nu exista nicio școală reală, în care instruirea să se realizeze în limbile ucraineană, slovenă sau română. Toate școlile reale din Austria erau frecventate atunci de 48.892 de elevi¹⁰. Potrivit altei statistici imperiale, în anul școlar 1913/1914, în 16 provincii austriece, cu excepția Galiției, ființau 135 de școli reale. Cele mai multe școli reale existau în Boemia (46), Moravia (29) și Austria de Jos împreună cu orașul Viena (26), urmate de Știria (8), Silezia (5), Tirol (4). În celelalte provincii austriece, inclusiv în Bucovina, funcționau doar câte una sau două școli reale. De remarcat că, în Boemia toate cele 46 de școli reale erau susținute de către stat, iar în Moravia 15 școli reale erau de stat, iar 14 erau susținute de către provincie¹¹.

Înființarea Școlii Reale Superioare greco-ortodoxe din Cernăuți

Fiind cea mai estică provincie din Monarhia Habsburgică și cu o economie predominant agrară, învățământul real s-a dezvoltat foarte lent și anevoios în Bucovina. La Cernăuți a existat o școală reală inferioară de 2 clase de model vechi încă din anul 1831, care era unită cu școala principală de 4 clase din acest oraș. Ca și în alte orașe, această școală era considerată de nivel primar, iar elevii obțineau doar unele cunoștințe tehnice elementare, necesare pentru a presta o meserie.

În timpul revoluției din 1848, reprezentanții românilor bucovineni, în frunte cu frații Hurmuzachi, au cerut pe lângă alte revendicări și înființarea unei

⁹ *Czernowitzer Zeitung*, nr. 82, 5 mai 1914, p. 1.

¹⁰ *Czernowitzer Zeitung*, nr. 94, 19 mai 1914, p. 1.

¹¹ *Österreichisches Statistisches Handbuch*, vol. 34, 1915 (1917), p. 301.

școli reale inferioare separate la Cernăuți. Totuși aceste cerințe nu s-au încununat inițial de succes, iar către anul 1857 Bucovina era una din puținele provincii austriece, care încă nu dispunea de o astfel de școală.

În 1850, președintele provizoriu al Bucovinei, baronul Adalberth Henni-ger-Seeberg, s-a adresat către Ministerul Învățământului cu solicitarea de a se deschide o școală reală separată la Cernăuți. Totodată el menționa că, costurile pentru înființarea unei școli reale ar putea fi suportate de Fondul Bisericesc ortodox al Bucovinei. La 8 octombrie 1853, împăratul Austriei Franz Josef I a emis o rezoluție împăratească, prin care solicita episcopului ortodox al Bucovinei Eugen Hacman să răspundă, dacă Fondul Bisericesc putea să susțină activitatea unei școli reale inferioare la Cernăuți. Deoarece episcopul Eugen Hacman a ezitat inițial să dea un răspuns foarte prompt, Ministerul Învățământului s-a adresat în martie 1855 cu o nouă solicitare în acest sens. Răspunsul episcopului a urmat la 8/20 decembrie 1855. El a salutat inițiativa de înființare a unei școli reale la Cernăuți și și-a dat consimțământul pentru finanțarea parțială a acestei instituții școlare de către Fondul Bisericesc, dar cu condiția subordonării școlii Consistoriului ortodox din Bucovina, iar jumătate din învățători să fie de confesiune ortodoxă și originari din Bucovina¹².

După o ezitare de mai bine de doi ani, Ministerul Învățământului a trimis, la 12 ianuarie 1858, o nouă adresare episcopului Eugen Hacman, pentru a negocia condițiile de înființare a unei școli reale la Cernăuți. Episcopul Hacman a confirmat din nou disponibilitatea de a susține viitoarea școală reală din Cernăuți și a solicitat să se precizeze costurile anuale pentru finanțarea unei astfel de școli. Potrivit ordinului ministerial din 13 februarie 1861, pentru susținerea unei școli reale inferioare era necesar anual de suma de 8.589 de florini austrieci. În ordinul respectiv se mai preciza că orașul Cernăuți contribuia cu 630 de florini pentru școala reală de 2 clase de pe lângă școala principală și a promis încă 1.050 de florini pentru noua școală reală, iar comunitatea evreiască din oraș era dispusă să contribuie cu suma anuală de 525 de florini. Astfel, pentru viitoarea școală reală deja era asigurată suma de 2.205 florini, iar restul sumei de 6.384 de florini urma să fie acoperită de către Fondul Bisericesc¹³.

Episcopul Bucovinei și-a dat consimțământul de a contribui anual cu suma de 3.400 de florini, de a acorda în fiecare an o remunerare de 300 de florini pentru studierea limbii franceze sau italiene și de a procura materialul didactic și alte mijloace necesare pentru deschiderea școlii respective. Restul sumei de 3.000 de florini urma să fie acoperită de fondul de studii. Eugen Hacman însă a insistat din nou ca viitoarea școală reală să se subordoneze Consistoriului ortodox de la Cernăuți, iar cel puțin jumătate din învățători să fie de confesiune ortodoxă¹⁴, adică această școală secundară să aibă un caracter ortodox, asemănătoare cu Gimnaziul ortodox din Suceava, înființat în aceeași perioadă.

¹² Constantin Morariu, *Părți din istoria Românilor bucovineni*. Broșura I, Cernăuți 1893, p. 130.

¹³ Alexandru Vitenco, *Școala reală gr. or. în Cernăuți*, în *Școala*, an IV, Cernăuți 1913, nr. 6, p. 137.

¹⁴ Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 14-15.

Negocierile dintre episcopul Hacman și autoritățile centrale austriece privind condițiile de înființare și finanțare a școlii reale inferioare din Cernăuți au continuat pe parcursul a câțiva ani. Ministerul Învățământului nu era dispus să accepte propunerea de subordonare a acestei școli Consistoriului din Cernăuți, deoarece, conform legislației în vigoare, o școală reală separată era considerată o instituție secundară de învățământ, care nu mai depindea de autoritățile bisericești. Autoritățile centrale de la Viena nu erau de acord nici cu condiția, ca jumătate din corpul didactic să fie de confesiune ortodoxă, atât din cauza lipsei unui număr suficient de specialiști de confesiune respectivă, cât și din motivul că viitoarea școală se dorea să fie cu limba de instruire germană.

În timpul acestor negocieri, cele mai mari dificultăți s-au consemnat nu în privința limbii de instruire la viitoarea școală reală, ci a subordonării acestei școli Consistoriului ortodox din Cernăuți. Către acel moment, învățământul primar încă avea un profund caracter confesional, iar mai multe școli primare din Bucovina, inclusiv școala reală inferioară de două clase de pe lângă școala principală din Cernăuți, se subordonau Consistoriului catolic din Lvov. După revoluția din 1848, mai multe școli primare din Bucovina au început să treacă în subordinea Consistoriului ortodox din Cernăuți, dar încă multe școli primare, unde majoritatea elevilor erau ortodocși, se subordonau Consistoriului catolic din Lvov. Deoarece și viitoarea școală reală din Cernăuți se preconiza inițial să fie inferioară, cu trei clase, episcopul Hacman dorea ca aceasta să aibă un caracter confesional și să fie administrată de Consistoriul din Cernăuți. Însă, deoarece școlile secundare nu se mai subordonau autorităților bisericești, Ministerul Învățământului a insistat ca și această școală reală să nu se subordoneze Consistoriului din Cernăuți, chiar dacă cea mai mare parte a cheltuielilor urmau să fie suportate de către Fondul Bisericesc ortodox al Bucovinei.

După câțiva ani de corespondență și discuții, autoritățile de la Lvov au acceptat ca viitoarea școală reală din Cernăuți să aibă un caracter ortodox, dar în această situație, toată suma anuală de 6.384 de florini, necesară pentru întreținerea acestei școli, urma să fie suportată de către Fondul Bisericesc din Bucovina. Cât privește corpul didactic, pentru început s-a propus să fie angajați învățători catolici, care treptat să fie înlocuiți cu învățători ortodocși, odată cu asigurarea unor specialiști de confesiune respectivă. În sfârșit, după ce episcopul Eugen Hacman a acceptat condițiile înaintate de autoritățile austriece centrale, la 6 februarie 1862 a fost emisă o rezoluție împăratească de înființare a unei școli reale la Cernăuți. În baza acestei rezoluții împăratești, la 22 februarie 1862 a fost emis un ordin ministerial, care preciza condițiile de înființare a acestei școli. Se preconiza ca, pe lângă școala reală de două clase de la școala principală din Cernăuți, care urma să-și continue activitatea, să se înființeze și o școală reală inferioară greco-ortodoxă de trei clase. Ordinul mai stipula că această școală va avea un caracter de instituție școlară ortodoxă, unde vor activa cu prioritate învățători ortodocși, originari din Bucovina. Însă, cât timp lipseau învățători ortodocși calificați la diferite discipline, urmau să fie angajați învățători catolici, care ulterior aveau să fie strămutați la alte școli și înlocuiți cu specialiști de con-

fesiune ortodoxă. Școala reală inferioară din Cernăuți urma să stea în privința îndatoririlor la învățământ, disciplină și drepturi pe aceeași treaptă cu o școală reală de stat, iar limba de instruire trebuia să fie germana. Fiecare elev urma să plătească la înmatriculare o taxă de 2 florini și 10 crăiței, precum și câte un florin în fiecare an pentru cărțile și manualele de la bibliotecă. Ordinul ministerial mai preconiza ca școala reală din Cernăuți să-și înceapă activitatea în anul școlar 1862-1863, cu deschiderea concomitentă a tuturor celor trei clase¹⁵.

La 8 martie 1862 a fost emisă și o hotărâre a guvernului provincial al Bucovinei, care preciza costurile pentru activitatea acestei școli. Se preconiza ca 6 învățători titulari să primească un salariu anual de 630 de florini, iar directorul să mai obțină și o remunerare pentru funcție de 210 florini. Învățătorul de religie ortodoxă urma să obțină o remunerare anuală de 525 de florini, astfel că costurile pentru plata salariilor corpului didactic ajungea la 4.515 florini pe an. La aceste costuri se mai adăugau 189 florini pentru servitor, 630 florini pentru subvenționarea materialelor didactice și 2.625 de florini pe an pentru încălzire, iluminare și reparația clădirii școlare. Suma totală pentru întreținerea școlii reale inferioare din Cernăuți se ridica la 7.959 de florini pe an, dintre care 1.050 florini erau acordați de Primăria orașului Cernăuți, 525 florini - de comunitatea mozaică din oraș, iar restul sumei de 6.384 de florini urma să fie asigurată de Fondul Bisericesc ortodox al Bucovinei. La aceste costuri se mai adăuga remunerarea anuală de 300 florini pentru învățătorul de franceză sau italiană, precum și suma fixă de 3.000 florini, pe care episcopul Eugen Hacman a promis să o asigure la înființarea școlii¹⁶.

La scurt timp după adoptarea acestor decizii, Alecu Hurmuzachi a semnat o scrisoare, iscălită de 82 de reprezentanți cu precădere a națiunii române din Bucovina, care a fost trimisă împăratului. O altă scrisoare cu un conținut asemănător, dar scrisă în română, a fost expediată episcopului Eugen Hacman. În ambele scrisori, reprezentanții românilor bucovineni cereau introducerea limbii române chiar de la început ca limbă de instruire la această școală, să fie acceptați învățători români de confesiune ortodoxă, iar dacă nu se putea asigura acest lucru, atunci să fie amânată deschiderea școlii, până vor exista suficienți specialiști ortodocși la toate disciplinele. Românii bucovineni mai solicitau să se înființeze imediat burse de la Fondul Bisericesc pentru a trimite tineri la studii și să fie creată o comisie, care să verifice manualele școlare în română deja existente, dacă corespund planului de învățământ, iar altele să fie tipărite în română¹⁷.

Episcopul Eugen Hacman a susținut parțial solicitarea românilor bucovineni, iar la 17/29 mai 1862 a expediat o scrisoare către Ministerul Învățământului, prin care cerea ca în loc de preconizata școală reală inferioară să se deschidă la

¹⁵ Hermann Tausch, *Gründung und Eröffnung der griech. orientalischen Ober-Realschule in Czernowitz*, în *Erster Jahresbericht der griechisch-orientalischen Ober-Realschule in Czernowitz am Schlusse des Schuljahres 1864-1865*, Czernowitz 1865, p. 27-28.

¹⁶ Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 21-22.

¹⁷ Constantin Morariu, *op.cit.*, p. 133; Alexandru Vitenco, *op.cit.*, p. 139.

Cernăuți o școală reală superioară cu 6 clase. El motiva această solicitare prin faptul că elevii de 13-14 ani, care ar fi absolvit cele trei clase de la școala reală inferioară, ar fi trebuit să-și continue studiile tocmai la școala reală superioară de la Lvov, ceea ce necesita costuri suplimentare însemnate. În aceeași scrisoare, Eugen Hacman accepta ca inițial, în primii 3-4 ani, să fie învățători catolici, dar ulterior să fie înlocuiți cu români ortodocși, Fondul Bisericesc urmând să trimită tineri cu burse la studii la Viena și Praga¹⁸.

Ministerul Învățământului de la Viena a examinat aceste solicitări și la 13 iulie 1862 a trimis un raport împăratului Franz Josef I. Autoritățile centrale de la Viena au refuzat să introducă limba română în școala reală din Cernăuți, motivând că nu existau nici învățători români calificați, nici manuale corespunzătoare în limba română, dar a susținut inițiativa de a trimite tineri români la studii cu burse din partea Fondului Bisericesc și de a înființa o comisie, care să examineze și să elaboreze manuale școlare în limba română¹⁹. Astfel, deși solicitarea românilor bucovineni a fost doar parțial acceptată de autoritățile centrale austriece, s-a obținut acordul de a deschide la Cernăuți o școală reală superioară cu 6 clase. La 4 septembrie 1862 a fost emisă o rezoluție împărătească, confirmată prin ordinul ministerial din 24 septembrie 1862, care prevedea înființarea în capitala Bucovinei a unei școli reale superioare de 6 clase. Totuși ordinul ministerial stipula că, costurile suplimentare ar trebui să fie acoperite tot de Fondul Bisericesc, urmând să se demareze și lucrările de construcție pentru asigurarea spațiului suficient unei școli superioare de 6 clase.

Din cauza schimbărilor survenite nu s-a mai reușit deschiderea școlii reale în toamna anului 1862, dar s-a decis că în 1863 se vor înființa concomitent 4 clase la școala reală superioară din Cernăuți. Pentru a asigura buna pregătire a localului școlar și a altor lucrări organizatorice, prin ordinul ministerial din 1 decembrie 1862, Hermann Tausch a fost numit în funcția de director al viitoarei instituții de învățământ²⁰. Însă, încă înainte de sosirea lui Hermann Tausch la Cernăuți s-a decis ca viitoarea școală să fie stabilită în casa lui Josef Tauber, care la 15 ianuarie 1863 a fost transmisă spre administrare funcționarului Dimitrie Cocorean. După sosirea lui Hermann Tausch la Cernăuți, s-au realizat lucrări de reparație și de extindere a clădirii respective. Deoarece școala reală din Cernăuți urma să fie cu 6 clase, crescuse și costurile necesare pentru deschiderea școlii. Astfel, guvernul provincial al Bucovinei comunica la 23 iulie 1863 lui Eugen Hacman că suma necesară pentru mijloacele școlare la deschiderea instituției se mărise de la 3.000 la 4.000 de florini, subvenția anuală pentru materialele didactice se mărise de la 840 la 1.000 de florini, iar pentru remunerarea învățătorului de franceză era necesar de 400 florini pe an²¹.

¹⁸ Constantin Morariu, *op.cit.*, p. 133.

¹⁹ Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 23.

²⁰ Ligia-Maria Fodor, *Sistemul de învățământ secundar în Bucovina (1861-1918)*, în *Dobrogea – model de conviețuire multiethnică și multiculturală*, coordinator Virgil Coman, Constanța 2008, p. 409.

²¹ Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 29-30.

La 16 august 1863 a fost emis un ordin ministerial de numire în funcție a următorilor învățători la Școala Reală ortodoxă din Cernăuți: Thomas Klimesch pentru matematică, Franz Tilp pentru istorie și geografie, Joseph Jonasch la desenul liniar, Paul Scheiner la limba germană, Ferdinand Schnabl pentru desenul manual și Dr. Titus von Alth la chimie²².

După numirea corpului didactic s-a realizat înscrierea elevilor în noua instituție de învățământ. Până la 2 septembrie s-au înscris 148 de copii la Școala Reală superioară din Cernăuți. Inaugurarea solemnă a școlii a avut loc la 4 septembrie 1863. La această manifestare au participat corpul didactic și elevii școlii, precum și un numeros public, care mai întâi au asistat la liturghia, desfășurată la biserica Sf. Parascheva, apoi s-au adunat la edificiul provizoriu al școlii din strada episcopală. La această inaugurare, episcopul Eugen Hacman a ținut două cuvântări, una în limba română și alta în germană. Astfel, după mai multe solicitări și îndelungate negocieri, se înființa și la Cernăuți o școală reală superioară separată, care în cea mai mare parte avea să fie susținută financiar de către Fondul Bisericesc ortodox din Bucovina.

Activitatea Școlii Reale Superioare ortodoxe din Cernăuți

La 5 septembrie 1863 a început anul de învățământ în toate cele 4 clase ale Școlii Reale Superioare din Cernăuți. Deja în anul următor a fost deschisă clasa a V-a, iar din anul școlar 1865/66, Școala Reală din Cernăuți a devenit completă, cu 6 clase. Chiar la începutul lunii septembrie 1863, corpul didactic a fost completat cu 3 suplinitori. Consistoriul ortodox din Cernăuți l-a desemnat pe Isidor Martinowicz să predea religia ortodoxă pentru elevii ortodocși și concomitent să aibă lecții de limba rusească pentru elevii ucraineni. Tot atunci, Paul Paicu a devenit învățător suplinitor de limbă română, iar Theodor Ostrowski a fost desemnat de către Consistoriul catolic din Lemberg să aibă lecții de religie catolică pentru elevii de confesiune respectivă²³. În primul an de învățământ, corpul didactic de la Școala Reală Superioară din Cernăuți a fost constituit din 9 învățători titulari, 3 învățători suplinitori și 4 învățători auxiliari.

În anul școlar 1864/65, elevii din cele 5 clase aveau săptămânal de la 31 de ore (în clasa I-a) până la 35 de ore (în clasa a V-a). Limba germană s-a predat câte 5 ore, în primele două clase, câte 4 – în următoarele două clase și numai 3 ore – în clasa a V-a. Elevii au studiat câte 3 ore de geografie în primele 3 clase și numai câte o oră în clasele a IV-a și a V-a, în schimb în ultimele două clase au avut câte 3 ore de istorie. Aritmetica s-a predat în primele 3 clase, iar matematica – în următoarele două clase. Elevii au mai studiat științele naturii (câte 2 ore, în afară de clasa a III-a), chimia (în clasele a III-V-a), fizica (în clasele I-a, II-a și a V-a), geometria, desenul geometric și desenul manual în diferite clase. Elevii de diferite confesiuni au avut săptămânal câte două lecții de religie, separat pentru fiecare confesiune, iar elevii români și ucraineni din toate clasele au mai

²² Hermann Tausch, *op.cit.*, p. 34.

²³ *Ibidem*, p. 37.

învățat suplimentar câte 3 ore de limbă maternă. Limba franceză, stenografia și gimnastica s-au predat câte 2 ore pe săptămână²⁴. Toate obiectele erau predate în limba germană, româna fiind limbă de instruire doar la religia ortodoxă și la limba română. Orele de română sau ruteană erau obligatorii doar pentru elevii de naționalitate respectivă, în timp ce elevii de alte naționalități puteau să frecventeze aceste lecții ca obiect facultativ.

În primii ani de învățământ a crescut rapid și numărul elevilor de la această școală. La sfârșitul anului școlar 1863/64, Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți era frecventată de 132 de elevi, dintre care 55 erau romano-catolici, 29 mozaici, 20 ortodocși, 16 greco-catolici și 12 protestanți. După limba maternă, 70 erau vorbitori de limbă germană, 32 polonezi, 18 români și 12 ruteni. În anul școlar 1869/70, această instituție de învățământ a fost frecventată de 339 de elevi, inclusiv 213 vorbitori de limbă germană (inclusiv evrei), 88 polonezi, 22 români, 14 ruteni. După confesiuni, cei mai mulți elevi erau romano-catolici (157) și mozaici (107), urmași de ortodocși (38), protestanți (19) și greco-catolici (13)²⁵. Astfel, deși Școala Reală Superioară din Cernăuți era finanțată aproape integral de către Fondul Bisericesc ortodox al Bucovinei, elevii ortodocși reprezentau doar ceva mai mult de 10% din total, iar cei de naționalitate română chiar mai puțin de 7%. Cei mai mulți elevi de la această școală erau romano-catolici și mozaici, care vorbeau limbile germană sau poloneză.

În conformitate cu prevederile legii imperiale din 19 septembrie 1868, Școala Reală Superioară s-a transformat într-o instituție școlară cu șapte clase. În 1870, odată cu transferarea școlii în noul edificiu școlar, s-a înființat și a VII-a clasă la această instituție școlară. În timp ce Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți se dezvolta, creștea numărul elevilor și a cadrelor didactice, școala reală inferioară de două clase de pe lângă școala principală din Cernăuți se afla în decădere. După reformarea învățământului primar, aceste clase au fost atașate, în 1870, la Școala Normală de Învățători, care în același an era înființată în capitala Bucovinei. În anul școlar 1870/71, la școala reală inferioară s-au înscris 31 de elevi, iar în anul următor - 36 de elevi. La 14 august 1873, Consiliul Școlar al Bucovinei a emis ordinul de desființare a acestor două clase²⁶, astfel că școala reală inferioară, care a existat mai bine de 4 decenii, își încheia activitatea.

Numărul elevilor de la Școala Reală Superioară a ajuns la 512, dar apoi a urmat un regres, care a continuat mai bine de un deceniu. În această perioadă s-a produs o diminuare a numărului elevilor din școlile reale în toate provinciile Monarhiei Austro-Ungare. În 1878 s-a realizat și o reformă a învățământului secundar, mai multe gimnazii reale din provinciile austriece ale monarhiei, inclusiv cel din Rădăuți, fiind transformate în gimnazii clasice. La Școala Reală Superioară din Cernăuți, numărul cel mai mic de elevi s-a consemnat în anul școlar 1882/83. Atunci această școală a fost frecventată de numai 161 de elevi,

²⁴ *Ibidem*, p. 43.

²⁵ *Statistisches Jahrbuch*, Wien 1864, p. 350; *Statistisches Jahrbuch*, Wien 1869, p. 386.

²⁶ Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 41.

dintre care 69 catolici, 66 mozaici, 17 ortodocși și 9 protestanți, iar după limba maternă, 108 erau germani, 29 polonezi, 12 români și 6 ruteni²⁷. Treptat, numărul elevilor de la această școală a început să crească din nou, trecând de 300, în anul școlar 1888/89, și ajungând la 499, în anul școlar 1895/96. În continuare, cei mai mulți elevi de la această instituție de învățământ erau mozaici și catolici, vorbitori de limbă germană, pe când numărul elevii ortodocși de naționalitate română continua să fie foarte mic.

Potrivit unor estimări, de la înființarea Școlii Reale Superioare din Cernăuți, în 1863, și până în 1888, la această instituție școlară au învățat anual în total 5.773 de copii germani și evrei, 2.064 de polonezi, 683 români, 488 ucraineni, 40 cehi, 23 greci, 13 unguri, 5 francezi, 4 englezi și 49 de alte naționalități. Cifrele respective se referă la numărul de elevi înscriși în fiecare an la această școală și nu efectiv la numărul copiilor care și-au făcut studiile aici²⁸.

După înființarea clasei a VII-a, s-a stabilit pe o perioadă mai îndelungată și programa de învățământ de la această școală. Elevii aveau săptămânal câte 29 de ore, în primele 3 clase, și ajungeau până la 33-34 de ore pe săptămână în clasele a V-VII-a. Diferite obiecte se repartizau pe clase astfel:

Programa de învățământ la Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți, în anul școlar 1884/85²⁹

Obiectul de studiu	Cl. I-a	Cl. II-a	Cl. III-a	Cl. IV-a	Cl. V-a	Cl. VI-a	Cl. VII-a
Religia	2	2	2	2	1	1	1
Germana	4	3	4	3	3	3	3
Franceza	5	4	4	3	3	3	3
Engleza	-	-	-	-	3	3	3
Limbi provinciale*	2	2	2	2	2	2	2
Geografia și istoria	3	4	4	4	3	3	3
Matematica	3	3	3	4	5	5	5
Fizica	-	-	3	3	-	3	4
Geometria aplicată	-	-	-	-	3	3	3
Desenul liniar	-	3	3	3	-	-	-
Științele naturii	3	3	-	-	3	2	3
Chimia	-	-	-	3	3	3	-
Desenul manual	6	4	4	4	4	3	4
Caligrafia	1	1	-	-	-	-	-
Total	29	29	29	31	33	34	34

*Româna și ruteana erau obligatorii pentru elevii de naționalitate respectivă.

²⁷ *Oesterreichische Statistik*, vol. 9.1, Wien 1885, p. 42-43.

²⁸ Constantin Morariu, *op.cit.*, p. 136.

²⁹ *Programm der gr.-or. Ober-Realschule in Czernowitz für das Schuljahr 1884-85*. Veröffentlicht von Dr. Wenzel Korn, Czernowitz 1885, p. 19.

În afară de obiectele obligatorii, elevii mai studiau în mod facultativ steno-grafia (în două grupe câte 2 ore săptămânal), gimnastica (în trei grupe câte 2 ore) și muzica (2 ore). În anul școlar 1884/85, 71 de elevi au frecventat lecțiile facultative de română, 16 – de rutenă, 56 – de stenografie, 54 – de muzică și 119 elevi au avut ore de gimnastică. Atunci școala a fost frecventată de 120 de elevi germani și evrei, 42 polonezi, 13 români, 8 ucraineni, 2 cehi și câte un maghiar, francez, italian și rus. După locul de naștere, 59 de elevi erau din Cernăuți, 48 din alte localități bucovinene, 35 din Galiția, 6 din Boemia, câte 4 din Austria de Jos și Moravia, 1 din Silezia. La această școală mai învățau atunci și 19 elevi din România, 7 din Ungaria, 4 din Rusia, câte unul din Franța și Turcia³⁰.

În anul școlar 1884/85, la această școală activau directorul Wenzel Korn, profesorii și învățătorii titulari Elias Nimigean, Georg von Tarnowiecki, Leon Kirilowicz, Constantin Stefanowicz, Johann Fischer, Wilhelm Steiner, Hierotheus Pihuliak, Michael Schrökenfux, Leon Ilnicki, Justin Pihuliak și Calistrat Coca, învățătorii suplinitori Constantin Maximowicz, Theophil Bruck, Johann Zybaczynski, Anton Pawlowski și Method Lutia, precum și învățătorii auxiliari Franz Grillitsch, Josef Fronius, Lazar Igel, Gabriel von Mor și Isidor Worobkiewicz³¹. Astfel, deși trecuse mai bine de două decenii de la înființarea Școlii Reale Superioare din Cernăuți, iar aceasta era finanțată aproape integral de către Fondul Bisericesc ortodox al Bucovinei, nu se realizase nici pe departe promisiunea de a asigura această instituție de învățământ prioritar cu învățători de confesiune ortodoxă, originari din Bucovina. Peste alți 8 ani, în 1893, corpul didactic de la această școală nu suferise modificări esențiale³².

Către sfârșitul sec. al XIX-lea, mai ales după numirea în 1896 a lui Constantin Mandicevski în funcția de director al Școlii Reale Superioare, a început să crească și numărul profesorilor români, iar școala să aibă întrucâtva un caracter românesc. În 1898 au fost aprobate unele modificări în programa școlară, româna și ucraineana devenind obiecte obligatorii pentru toți elevii școlii, părinții putând opta pentru una din ele. De remarcat că majoritatea elevilor de alte naționalități au optat pentru studierea limbii române, doar cei originari din Galiția preferând să învețe mai degrabă ucraineana. La începutul sec. al XX-lea, și limba engleză a început să se predea ca obiect facultativ³³.

Deși au survenit unele schimbări pozitive în programa de învățământ, limba de instruire la această școală a continuat să fie germana, iar marea majoritate a elevilor erau vorbitori de germană. Totuși, după ce Constantin Mandicevski a devenit director, s-a mărit și numărul elevilor de naționalitate română la această instituție de învățământ. Începând cu anul școlar 1895/96, numărul elevilor români de la Școala Reală Superioară a depășit frecvent cifra de 55-60 de persoane, iar după 1910 chiar s-a atins și cifra de 86 copii de români.

³⁰ *Ibidem*, p. 62-64.

³¹ *Ibidem*, p. 15-18.

³² *Arhiva de Stat a regiunii Cernăuți (ASRC)*, fond 211, inv. 1, dosar 3728, fila 17-18.

³³ Mircea Grigoroviță, *Învățământul în nordul Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p. 66.

Numărul total al elevilor de la Școala Reală Superioară a crescut constant la începutul sec. al XX-lea, trecând de 500 în anul școlar 1901/1902 și ajungând la peste 600, în anul școlar 1905/06. Cel mai mare număr de elevi la această școală s-a consemnat în anul școlar 1910/11, când aici și-au făcut studiile 700 de elevi, dintre care 271 mozaici, 222 romano-catolici, 126 ortodocși, 44 protestanți și 34 greco-catolici. După limba maternă, 437 erau germani, 93 polonezi, 86 români, 71 ucraineni³⁴. Cei mai mulți elevi erau din orașul Cernăuți (273) și din alte localități bucovinene (259), 98 erau originari din Galiția, 20 – din alte provincii austriece, 44 – din România, 5 – din Ungaria, 3 din Rusia și 8 din alte țări³⁵. Însă deja în următorii ani școlari s-a consemnat o reducere bruscă a numărului de elevi de la această instituție de învățământ, datorită înființării Școlii Reale de Stat din Cernăuți. Astfel, în anul școlar 1912/13, Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți a fost frecventată de 519 elevi, inclusiv 177 romano-catolici, 172 mozaici, 115 ortodocși, 29 protestanți, 23 greco-catolici. Deși o bună parte din elevii de confesiune mozaică și catolică s-au transferat la Școala Reală de Stat, elevii vorbitori de germană continuau să reprezinte majoritatea absolută. Din totalul de 519 elevi, 316 erau germani și evrei, 77 români, 64 polonezi, 51 ucraineni³⁶.

Cei mai mulți elevi români de la Școala Reală Superioară ortodoxă erau de baștină din orașul Cernăuți și din diferite sate din partea de nord a Bucovinei. Conform unei investigații, realizate de profesorul George Tofan, în anul 1913 această instituție școlară era frecventată de 70 de români bucovineni, la care se mai adăugau 3 elevi de naționalitate română din România. Cei mai mulți elevi de naționalitate română erau din orașul Cernăuți (17) și din satele Cuciurul Mare (6), suburbia Roșă (5), Ropcea (4), Broscăuți, Mahala și Piedecăuți (câte 3). De remarcat faptul că 17 elevi români de la această școală erau originari dintr-un șir de sate din partea de nord vest a Bucovinei, precum Cuciurul Mic, Horoșăuți, Iurcăuți, Ivancăuți, Jadova, Mihalcea, Piedecăuți, Toporăuți, Vilauceu, Voloca pe Ceremuș³⁷, care deja atunci erau aproape în întregime ucrainizate și unde nu existau școli primare sau cel puțin clase paralele cu limba română de instruire. În 1914, la Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți activau directorul Constantin Mandicevski, profesorii titulari Victor Olinschi, Nikolai Slusariuk, Ludwig Winter, Dimitrie Țopa, Emilian Popescul, Georg König, Theophil Brendzan, Emilian Ilnicki, Klaudius Bilinski, Adalbert Tucek, Alexandru Vitenco, Josef Luczka, Traian Bărgăuan, Dimitrie Vasilovici, Emil Forgaci, Laurenție Tomoiagă, Ioan Prelipcean și Wladimir Brendzan. Alți doi profesori titulari de la această instituție școlară (Konstantin Czechowski și Vasile Vitenco) se aflau în serviciu la Școala Reală de Stat. Din totalul de 22 de profesori și învățători titulari la această școală, 18 erau născuți în diferite localități buco-

³⁴ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 8.2, 1915, p. 88-90.

³⁵ Alexandru Vitenco, *op.cit.*, p. 143.

³⁶ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 14.3, 1918, p. 96-98.

³⁷ George Tofan, *În ce măsură alimentează satele noastre școlile secundare din țară?*, în *Școala*, an IV, 1913, nr.7-8, p. 187.

vinene, iar cel puțin 12 erau de naționalitate română³⁸. Astfel, după 50 de ani de la înființare, se realizase parțial dorința românilor bucovineni, ca la această școală secundară să fie angajați cu prioritate bucovineni de confesiune ortodoxă și de naționalitate română. Nu s-a realizat însă doleanța românilor bucovineni ca instruirea la această școală să se efectueze și în limba română.

Localul școlii și costurile suportate de Fondul Bisericesc

În primii ani de activitate, Școala Reală Superioară din Cernăuți s-a confruntat cu problema lipsei unui edificiu școlar corespunzător, pentru a asigura condiții bune de instruire și educație a unui număr tot mai mare de elevi. Instituția școlară închiria o clădire, care nu mai putea asigura spațiu suficient pentru un număr de peste 300 de elevi. În același timp, Fondul Bisericesc nu dispunea de bani suficienți pentru a construi un edificiu școlar nou, fiindcă demarase lucrările de construcție a noii reședințe mitropolitane din Cernăuți, care necesita surse financiare foarte importante pentru acea perioadă. Fondul mai susținea financiar atunci Gimnaziul ortodox din Suceava, Seminarul ortodox din Cernăuți, un număr important de școli primare, dar și mai multe parohii și biserici ortodoxe, care se aflau în construcție. Pe de altă parte, primăria orașului Cernăuți, care contribuia parțial la susținerea Școlii Reale Superioare, a refuzat să acorde un teren gratuit pentru construcția unui edificiu școlar³⁹.

Între timp, a fost prelungit pe încă doi ani (de la 1 septembrie 1868 până la 1 septembrie 1870) contractul de închiriere a clădirii școlare cu Josef Tauber, iar până la expirarea acestui termen trebuia să fie soluționată problema cu noul edificiu școlar. În 1866 însă Bucovina s-a confruntat cu o epidemie de holeră devastatoare, iar în Cernăuți a avut loc și un mare incendiu. În același timp, în Monarhia Habsburgică s-au produs evenimente politice importante, soldate cu constituirea Austro-Ungariei, în 1867. Din cauza acestor evenimente, s-a amânat și problema construcției unui nou edificiu școlar. Abia la 17 mai 1868 era adoptat un ordin al Ministerului Cultelor și Învățământului cu privire la construcția unei clădiri aparte pentru Școala Reală Superioară din Cernăuți. Deoarece Fondul Bisericesc nu dispunea de surse financiare suficiente, episcopul Eugen Hacman a propus să fie utilizată temporar clădirea parohială de lângă viitoarea reședință mitropolitană, urmând mai târziu să fie construită și o nouă clădire pentru Școala Reală.

Guvernul provincial a respins propunerea lui Eugen Hacman, considerând clădirea parohială neadecvată pentru necesitățile școlare. Nu s-a realizat nici propunerea lui Eugen Hacman de a construi noua clădire școlară pe un teren al Fondului Bisericesc de lângă Biserica Sfânta Treime (*Dreifaltigkeitskirche*) din Cernăuți. În schimb, guvernul provincial a propus ca noul edificiu școlar să fie construit pe un teren de lângă Catedrala ortodoxă din strada Transilvaniei, care

³⁸ *Deutschsprachige Quellen zur Geschichte des Bildungswesens der Bukowina um 1900*, vol. III, editat de Galina Czeban și Elmar Lechner, Klagenfurt 1994, p. 70.

³⁹ Alexandru Vitenco, *op.cit.*, p. 141.

anterior aparținuse baronului Mustață, iar la acel moment era în proprietatea avocatului provincial Josef Rott. Se estima valoarea aceluia teren la 6.000-7.000 de florini, iar costurile de construcție – la 56.700 de florini⁴⁰.

Episcopul Eugen Hacman a acceptat ca Fondul Bisericesc să cumpere terenul respectiv cu 7.000 de florini, dar a insistat să se țină cont în primul rând de interesele populației ortodoxe a Bucovinei la proiectarea și construcția edificiului școlar. După ce s-a ajuns la o înțelegere în privința locației clădirii școlare, Ministerul Cultelor și Învățământului a emis la 28 ianuarie 1869 un ordin de procurare a terenului avocatului Josef Rott. Lucrările de construcție au demarat în 1869, iar până la sfârșitul lunii august 1870 s-a reușit finisarea clădirii și a lucrărilor interioare, ceea ce permitea transferarea școlii în acest edificiu deja începând cu anul școlar 1870/71. Deși inițial se estima că costurile pentru construcția acestei clădiri vor fi de cca. 56.700 de florini, după finisarea tuturor lucrărilor s-a constatat că s-a cheltuit în total 85.945 de florini și 78 de crăiței⁴¹.

Deschiderea solemnă a noului edificiu școlar a avut loc la 1 octombrie 1870. În 1905 s-au realizat mai multe reparații capitale, fiind îmbunătățite condițiile de educație și instruire a elevilor. Costurile pentru aceste lucrări de reamenajare a edificiului școlar s-au ridicat la suma de 90.000 coroane⁴². În 1913 au demarat și lucrările de construcție a unei săli de gimnastică, care au fost finisate în 1914, chiar în ajunul izbucnirii războiului.

Costurile pentru întreținerea școlii și plata salariilor corpului didactic au fost suportate aproape integral de către Fondul Bisericesc. Conform unor estimări, în perioada 1863-1888, adică în primii 25 de ani de funcționare a școlii, Fondul Bisericesc ortodox al Bucovinei a cheltuit pentru această școală suma de 753.333 de florini⁴³. Numai în anul 1877, de exemplu, pentru Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți, Fondul Bisericesc a cheltuit suma de 32.486 de florini⁴⁴.

Potrivit unor surse oficiale, valabile pentru anul 1893, atunci directorul școlii, Dr. Wenzel Korn, avea un salariu anual și suplimente pentru funcție și activitate în sumă de 2.510 florini. În același timp, 14 profesori și învățători titulari erau remunerați timp de un an cu salarii și suplimente de la 1.500 până la 2.160 de florini. Învățătorii auxiliari primeau o remunerație de 600 de florini⁴⁵. Suma totală, cheltuită de Fondul Bisericesc în 1893 pentru întreținerea Școlii Reale Superioare din Cernăuți, a constituit 37.200 de florini⁴⁶.

În 1897, cheltuielile Fondului Bisericesc pentru întreținerea acestei școli s-au ridicat la suma de 43.523 de florini, inclusiv 23.992 florini pentru salariul

⁴⁰ Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 39.

⁴¹ Constantin Morariu, *op.cit.*, p. 136; Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 40.

⁴² Victor Olinschi, *op.cit.*, p. 41.

⁴³ Constantin Morariu, *op.cit.*, p. 136.

⁴⁴ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 1274, fila 6-7.

⁴⁵ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 3728, fila 17-18.

⁴⁶ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 3728, fila 3.

corpului didactic, 5.190 florini – pentru suplimentele de activitate, 2.180 florini – pentru suplimentele de subzistență, 3.095 florini erau necesari pentru costurile de regie, 2.428 florini – pentru diferite remunerări și ajutoare, restul banilor fiind cheltuiți pentru întreținerea clădirii, remunerarea servitorilor, pentru procurarea materialului didactic etc. Pentru comparație, în același an Fondul Bisericesc a cheltuit 34.375 florini pentru Gimnaziul Superior ortodox din Suceava, 37.874 florini – pentru Seminarul ortodox din Cernăuți, 27.413 florini – pentru Facultatea de Teologie de la Universitatea din Cernăuți, iar contribuția Fondului Bisericesc către Fondul Școlar al Bucovinei s-a ridicat la suma de 80.000 de florini⁴⁷.

Cheltuielile pentru întreținerea Școlii Reale Superioare au continuat să crească și în anii următori. Astfel, în 1898, Fondul Bisericesc a contribuit cu suma de 49.450 de florini, iar în 1899 – cu 55.800 florini. Începând cu 1900, calculele și plățile s-au realizat în coroane austriece, un florin valorând două coroane. În consecință, în 1900, pentru întreținerea acestei școli a fost necesară suma de 123.400 coroane⁴⁸, iar până în 1908 cheltuielile s-au ridicat la suma de 170.600 coroane⁴⁹.

Alte școli reale din Bucovina

Pe parcursul stăpânirii austriece, în Bucovina au funcționat doar câteva școli reale secundare, cea mai vestită fiind Școala Reală Superioară ortodoxă din Cernăuți. Pe lângă școala principală din Cernăuți a funcționat o perioadă îndelungată și o școală reală inferioară de două clase, dar care nu era separată și era considerată o școală primară de învățământ. Fiind subordonată Consistoriului catolic din Lvov, instruirea s-a realizat doar în germană, iar numărul elevilor a fost nesemnificativ pe parcursul întregii perioade de existență a școlii. După înființarea Școlii Reale Superioare ortodoxe, această școală reală inferioară de două clase și-a continuat activitatea în cadrul școlii principale din Cernăuți. În 1870, aceste două clase cu profil realist au fost atașate la Școala Normală de învățători, dar peste alți trei ani, în 1873, a fost desființată din cauza lipsei elevilor.

În timp ce era desființată școala reală inferioară de două clase din Cernăuți, la Rădăuți se înființa în 1872 un gimnaziu inferior, care în primii ani de ființare a activat ca o școală secundară reală, cu predarea obligatorie a desenului în toate cele patru clase și a limbii franceze, începând cu clasa a III-a. Din anul școlar 1874/75 elevii au trebuit să aleagă între limbile greacă și franceză. Elevii care învățau greaca, se considerau umaniști și urmau să-și continue studiile la un gimnaziu superior, iar care studiau franceza, se considerau realiști și urmau să învețe mai departe într-o școală reală superioară.

La 30 iunie 1878, Ministerul Cultelor și Învățământului din Austria a emis un ordin de transformare a 19 gimnazii reale în gimnazii clasice. Aceeași soartă

⁴⁷ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 4892, fila 5-7.

⁴⁸ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 6054, fila 56.

⁴⁹ ASRC, fond 211, inv. 1, dosar 10118, fila 7-8.

a avut-o și Gimnaziul inferior din Rădăuți. Începând cu anul școlar 1878/79, toți elevii de la această școală secundară au fost obligați să învețe limba greacă, iar franceza s-a predat doar ca obiect facultativ. Totodată, desenul a continuat să fie studiat ca obiect obligatoriu în toate cele patru clase inferioare gimnaziale.

În anii '70 ai sec. al XIX-lea, și locuitorii din Siret au solicitat și au reușit să deschidă o școală secundară în acest oraș din partea centrală a Bucovinei. În 1873, primarul orașului Josef von Gutter a reușit să obțină aprobarea autorităților centrale pentru înființarea unei școli reale inferioare la Siret. Edificiul școlar a fost finalizat în 1873, iar Școala reală inferioară își începea activitatea la 31 octombrie 1873. Primul director al acestei școli medii a fost profesorul Titus Alth. Toate obiectele la această școală erau predate în limba germană, iar în română se predau doar orele de religie pentru elevii ortodocși și limba română opțional, pentru elevii de naționalitate română. Fiind o școală reală, mai mare atenție se acorda obiectelor de matematică, fizică, chimie, biologie, precum și studierii limbii franceze. Elevii aveau și așa obiecte, precum contabilitatea, merceologia, desenul tehnic, stenografia. Absolvenții celor patru clase inferioare își puteau continua studiile la Școala Reală Superioară Ortodoxă de la Cernăuți, iar ulterior, la o universitate tehnică⁵⁰.

În primul an școlar 1873/74, la Școala Reală din Siret au învățat 25 de elevi, dintre care 19 vorbitori de limbă germană, 3 polonezi și numai 3 români, iar după confesiuni, 10 erau mozaici, 9 romano-catolici, 3 ortodocși și 3 protestanți⁵¹. În anii următori s-a înființat câte o nouă clasă, astfel că deja în anul școlar 1876/77, Școala Reală Inferioară din Siret devenise completă, cu 4 clase, fiind frecventată de 76 de elevi. În următoarea etapă însă această școală nu a cunoscut o dezvoltare, iar numărul elevilor a rămas destul de redus, anual fiind instruiți de la 60 până la 75 de copii.

Școala Reală din Siret nu a cunoscut o evoluție benefică, fiindcă nu au fost înființate și clase superioare la această instituție școlară. Din această cauză, mulți elevi chiar din districtul Siret preferau să se înscrie la școlile secundare din Cernăuți, Suceava sau Rădăuți, unde existau clase superioare și puteau să susțină și examenele de maturitate. Pe parcursul existenței acestei școli, instituția a fost condusă de 3 profesori: Titus Alth (1873-1880), Michael Godlowski (1880-1881) și Rudolf Junowicz (1881-1889). În această perioadă, la Școala Reală inferioară din Siret au activat 26 de cadre didactice.

Lipsa claselor superioare, a unui internat în oraș, dar și a unor burse pentru elevii mai săraci, au fost cauzele principale a diminuării numărului de elevi la această școală. De asemenea, lipsa unor cursuri în română sau ucraineană la această școală secundară, dar și nivelul încă slab de dezvoltare a învățământului primar, a descurajat înscrierea unui număr mai mare de copii de naționalitate română la această instituție. În 1887, Ministerul Cultelor și Învățământului

⁵⁰ Franz Pieszczech, *Din istoria Liceului „Lațcu Vodă” din Siret*, Siret 2005, p. 12.

⁵¹ *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1873*, Wien 1876, V Heft, p. 44.

din Austria a dispus desființarea a 24 de școli reale și gimnazii din întreaga monarhie, care erau mai slab frecventate. Printre aceste școli s-a numărat și cea din Siret. Astfel, în anul școlar 1887/88 nu a mai fost deschisă clasa I-a, iar în anii următori au fost desființate și celelalte clase. Pe parcursul existenței sale, Școala Reală Inferioară din Siret a fost absolvită de 175 de elevi. Ultima promoție a școlii, din 1888/89, a numărat 10 absolvenți⁵². După închiderea școlii, profesorii s-au transferat la alte școli secundare din Bucovina, iar orașul Siret, timp de un deceniu nu a mai dispus de altă școală medie.

În 1908 a fost înființat un alt gimnaziu cu profil realist în orașul Gura Humorului din sudul Bucovinei. În comparație cu gimnaziile clasice, la acest gimnaziu realist se acorda o mai mare atenție învățării limbilor moderne, în special franceză și engleză, fiind studiate mai puține ore de limbile latină și greacă. Director al acestui gimnaziu a fost numit profesorul titular Franz Olszewski la 17 septembrie 1908⁵³. În anii următori, la acest gimnaziu s-a deschis câte o clasă nouă, astfel că din anul școlar 1915/16 a devenit complet, cu 8 clase. Numărul elevilor de la această școală secundară a crescut constant, de la 82 în primul an de învățământ, la 256, în anul școlar 1912/13. Deși se afla într-un district cu populație majoritar românească, aproape toți elevii de la acest gimnaziu erau vorbitori de limbă germană, de confesiune mozaică, romano-catolică sau protestantă. Astfel, în anul școlar 1912/13, din totalul de 256 de elevi, 123 erau mozaici, 97 romano-catolici, 33 protestanți și numai 3 ortodocși, iar după limba maternă, 241 erau germani, 8 polonezi, 6 români și un rutean⁵⁴.

Către anul 1910 în Bucovina exista doar o singură școală reală, iar supraîncărcarea claselor de la Școala Reală Superioară ortodoxă necesita înființarea unei noi școli reale la Cernăuți. La începutul anului școlar 1909/1910, această școală activa cu șapte clase de bază și 11 clase paralele, iar spațiul mic al școlii nu mai permitea instruirea în condiții bune a celor peste 700 de elevi.

Consiliul Școlar al Bucovinei a propus încă în anul 1902 separarea claselor paralele și înființarea unei școli reale de stat la Cernăuți. În urma înțelegerii dintre primăria orașului Cernăuți și Fondul Bisericesc al Bucovinei, ministrul Cultelor și Învățământului, contele Karl Stürgkh, a înaintat spre aprobarea împăratului la 14 iulie 1911, raportul privind înființarea unei școli reale de stat la Cernăuți⁵⁵. În urma acestei solicitări, la 31 iulie 1911 a fost emisă o decizie împăratească de înființare a Școlii reale de Stat din Cernăuți. Aceasta și-a început activitatea în septembrie 1911, fiind înscriși 85 de copii în clasa I-a, divizați în două secții. Până la 30 octombrie 1911 elevii au fost adăpostiți în clădirea Școlii Reale Superioare ortodoxe, iar ulterior au fost transferați într-o casă închiriată din strada

⁵² Franz Pieszczocho, *op.cit.*, p. 13.

⁵³ *Anuarul Liceului „Principele Carol” din Gurahumorului 1908-1923 întocmit de direcțiunea Liceului*, Gurahumorului 1923, p. 3.

⁵⁴ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 14.3, 1919, p. 74-75.

⁵⁵ Ligia-Maria Fodor, *op.cit.*, p. 409.

Transilvaniei. Director al noii școli a devenit profesorul Anton Romanowski, prin rezoluția imperială din 12 noiembrie 1911⁵⁶.

În primii ani de activitate, la această școală au fost transferați mai mulți profesori titulari de la Școala Reală Superioară ortodoxă, dar și de la alte școli secundare din Bucovina. La Școala Reală de Stat s-a predat doar în limba germană, iar elevii erau aproape toți mozaici, catolici sau protestanți, vorbitori de limbă germană ori poloneză. În anul școlar 1912/13, din totalul de 210 elevi ai acestei școli, 98 erau mozaici, 77 romano-catolici, 25 protestanți, 7 greco-catolici și un singur elev ortodox. După limba maternă, 179 erau germani, 24 polonezi, 3 ruteni și numai 2 români⁵⁷. Înființarea acestei școli a permis începerea procesului de naționalizare a Școlii Reale Superioare ortodoxe din Cernăuți, unde în ajunul declanșării războiului s-a consemnat o creștere a ponderii elevilor ortodocși, de naționalitate română. În anul școlar 1913/14, la cele două școli reale din Cernăuți au studiat 806 elevi, inclusiv 297 mozaici, 288 romano-catolici, 134 ortodocși, 57 protestanți, 25 greco-catolici și 5 de alte confesiuni, dintre care 544 erau vorbitori de germană, 98 polonezi, 93 români, 56 ucraineni și 15 de alte naționalități⁵⁸. Aproape toți elevii ortodocși de naționalitate română au rămas să învețe la Școala Reală Superioară ortodoxă.

Declanșarea războiului a întrerupt și activitatea celor două școli reale din orașul Cernăuți. Mai mulți profesori și elevi de la aceste școli au fost mobilizați pe front ori s-au refugiat în alte provincii austriece, au avut de suferit și clădirile școlare, iar o parte din mobilier și materiale didactice au fost deteriorate sau distruse. Procesul de instruire a fost reluat abia în anul 1918, dar numărul elevilor era cu mult mai mic decât în ajunul războiului.

După unirea Bucovinei cu România au fost reorganizate și școlile reale din Cernăuți. La Școala Reală Superioară ortodoxă s-a introdus instruirea în limba română, iar la Școala Reală de Stat s-a mai păstrat instruirea în limba germană, dar limba română a fost introdusă ca obiect obligatoriu pentru toți elevii, prin ordinul Consiliului Școlar al Bucovinei din 30 decembrie 1918⁵⁹.

În anul școlar 1919/20, Școala Reală ortodoxă, cu limba română de instruire, a fost frecventată de 336 de elevi, dintre care 120 erau români, 107 germani, câte 40 polonezi și evrei, precum și 21 ucraineni. După confesiuni 141 erau ortodocși, 113 romano-catolici, 45 mozaici și 28 luterani. Deja în anul școlar următor, numărul elevilor de la această școală a scăzut la 297, dar a crescut numărul elevilor ortodocși (la 173) și a celor de naționalitate română (la 154)⁶⁰. Astfel, pen-

⁵⁶ *Școala reală de stat în Cernăuți. Anuarul I pe anul școlar 1921-1922 cu o scurtă schiță istorică a institutului de la 1911/12 – 1920/21*. Publicat de directorul Anton Romanowsky, Cernăuți 1922, p. 3.

⁵⁷ *Oesterreichische Statistik*, ediție nouă, vol. 14.3, p. 96-98.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 54-56.

⁵⁹ *Școala reală de stat în Cernăuți ...*, p. 7.

⁶⁰ *Statistica învățământului public și particular din România pe anii școlari 1919-1920 și 1920-1921 cu o dare de seamă de G. Theodoru*, Partea VII-VIII, Bucovina, București 1924, p. 378-379, 416-417.

tru prima dată de la înființare, elevii români de confesiune ortodoxă au devenit majoritari la Școala Reală ortodoxă.

În același timp, Școala Reală de Stat, cu limba germană de instruire, a fost frecventată de 268 de copii, inclusiv 152 evrei, 99 germani, 8 polonezi, 5 ucraineni și numai 2 români. Deja în anul școlar 1920/21, la această școală s-au înscris 310 elevi, adică mai mulți decât la Școala Reală ortodoxă, cei mai mulți elevi fiind germani (140) și evrei (138)⁶¹.

Școlile reale din Bucovina, deși în număr foarte mic, au avut o contribuție importantă la dezvoltarea învățământului secundar și la pregătirea tinerilor specialiști pentru a profesa o meserie sau pentru a-și continua studiile la o universitate tehnică. Fiind o provincie cu o economie preponderent agrară, învățământul cu profil realist nu a cunoscut o dezvoltare atât de importantă ca în alte provincii austriece mai industrializate din partea de vest a Monarhiei Austro-Ungare. Instruirea în limba germană a constituit totuși o piedică serioasă pentru copiii români și ucraineni din Bucovina, care nu posedau suficient de bine germana, pentru a învăța și absolvi o școală secundară cu profil realist.

Summary

During the Austrian dominion in Bucovina had functioned few secondary schools with real profile, the most important being the Orthodox Real Superior School of Chernivtsi. It was established in 1864, after a long period of negotiations, and was supported almost entirely by Bucovina Orthodox Church Fund. However, the language of instruction at this school was German, Romanian being taught to Romanian students. Although the school was financed by the Orthodox Church, most teachers were Catholics or of other denominations. Being a province with a predominantly agricultural economy, education of realistic profile in Bukovina has developed not as much as in other Austrian, most industrialized, provinces, situated in west of the Austro-Hungarian Monarchy.

⁶¹ *Ibidem.*, p. 378-379, 416-417.

Ēriks Jēkabsons*

LATVIAN – ROMANIAN RELATIONS DURING INTERWAR PERIOD 1920-1940: CONTEXT OF BESSARABIA

During the interwar period until the occupation of Latvia in the summer of 1940 political and economical relations between Latvia and Romania existed. The present article aims briefly to outline the main aspects of the relations between Latvia and Romania from the turn of the 20th century until the Second World War. It will focus particularly on the context of Bessarabia in these relations. In article will be considered political and economic relations between both countries drawing special attention to Bessarabia as a uniting factor in external and military sense (threat from USSR was actual to Latvia also) and as a place which connected Latvians and Romanians in the past. The article is based mainly on the materials stored in the State Archives of Latvia and particularly on envoys reports. Some similarities can be detected between the developments in this region and in the Baltic States. For this reason they attracted the attention of the Latvian government and envoys.

The first contacts between Latvia and Romania were established in early January 1920 when Latvia's diplomatic representative in Warsaw Atis Ķeniņš was instructed to contact the mission of Romania to arrange the transit of Latvian refugees through their country from the south of Russia. He met representative of Romania in Poland Alexander Floresco who promised him to inform the Romanian government of the request of the Latvian side and remarked on the complexity of the problem (the issue was eventually resolved through the military attaché of Poland to Romania)¹. In September 1920 Minister of Foreign Affairs of Romania Take Jonescu received diplomatic representative of Latvia to Italy Miķelis Valters and informed him that the Envoy of Romania in Helsinki would soon be accredited with the Government of Latvia. „In a lengthy discussion the Minister demonstrated vivid interest in Latvia and the agrarian reform there and wished „bright future to the free Latvia””, the official governmental newspaper wrote.²

On 26th February 1921 Romania recognised Latvia *de iure*³ and in the beginning of 1922 diplomatic relations between the two countries were established.

* Ēriks Jēkabsons, Prof. Dr. (Latvia, Riga).

¹ Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (National Archives, State Historical Archives of Latvia; further: LVVA), 2575. f., 15. apr., 11. l., 69.lp.; 3601. f., 1. apr., 469. l., 59., 265. lp.

² Valdības Vēstnesis. – 1920. – 20. sept.

³ The telegram of the Envoy of the Kingdom of Romania in Denmark and Sweden on the recognition of Latvia see: LVVA, 2570. f., 3. apr., 1148. l., 60. lp.

The diplomatic missions of the two countries had established official bilateral contacts already before. For example, Latvian Envoy Kārlis Zariņš reported from Helsinki that on 15th April 1921 he had been visited by Romanian Envoy Plesnila who had voiced his country's desire to establish an alliance not only with Poland, but also with the Baltic States and recommended opening a Latvian Legation in Bucharest (he stressed that Soviet Russia will be not favourable to Baltic states and Romania with Bessarabia as its territory). In response to Zariņš' inquiry the Latvian Ministry of Foreign Affairs evaluated the idea of the alliance as serious, but noted that Latvia's relations with Romania were still basically limited to mutual exchange of information. In late April Latvian Envoy in Warsaw even inquired Romanian Envoy Floresco about this idea, but the latter knew nothing about it, but during this talk he stressed that the Government of Romania is definitely rejecting the possibility to talk about Bessarabia with Soviet Russia because population of Bessarabia has already once expressed their will to be in Romania and it was decided by Supreme Soviet of Entente too. In his second meeting with the Latvian Envoy in Helsinki in order to support his earlier arguments Plesnila referred to his long-standing friendship with Romania's Foreign Affairs Minister T. Jonesco (being aware of his position) and continued to persuade the Latvian side of the need to form a joint alliance against Russia⁴.

After the establishing of Latvia - Romania diplomatic relations, Latvia's diplomatic representatives to Romania resided first in Warsaw (January 1922 - September 1934) and then in Prague (November 1935 - May 1939). In the autumn of 1939 the diplomatic corps residing in Warsaw together with the Polish government moved to the eastern part of Poland and on 17th September crossed the border into Romania⁵. In autumn of 1939 Latvian Legation was opened in Bucharest and worked there until the summer of 1940 when the State of Latvia was liquidated by USSR (Latvian envoy Ludvigs Ēķis resided in Bucharest in 1939-1940; he witnesses about tragic events for Romanian state in that period).

Initially Romania likewise had a non-residing Envoy to Latvia who resided in Warsaw from 1924. The opening of a Romanian Legation in Riga was discussed in diplomatic circles already in early 1928: during his visit to Bucharest in June 1928 Latvian Envoy to Romania Antons Balodis who resided in Warsaw, directly inquired about the candidacy for the residing envoy⁶. It was in May 1929 that Romania sent a residing diplomatic representative to Riga: initially a *charge d'affaires*, then an envoy. Moreover, Latvia's capital became the site, where Ro-

⁴ LVVA, 2575.f., 15.apr., 3.l., 45., 65., 66. Lp.; 17.apr., 44. l., b.p.

⁵ For more details see: Jēkabsons, Ēriks. Latvijas sūtniecība Polijā Otrā pasaules kara pirmajās dienās 1939. gada septembrī [Latvia's Legation in Poland in the First Days of the Second World War in September 1939]// Latvijas Arhīvi. – 2005. – Nr.2, 115.–151. lpp. Available also: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/115-151-VESTURE-Jekabsons.pdf; The same text in the Polish language: Poselstwo Łotwy w Polsce we wrześniu 1939 roku// Przegląd Nauk Historycznych [Łódź]. -2005 [2006].- R. IV.- Nr. 1 (7), s. 111–144.

⁶ LVVA, 2570.f., 1.apr., 209.l., b. p.

manians tried to gather information about the Soviet Union. The following Romanian diplomats worked in Riga as Envoys: Mihail Sturdza (until 1935)⁷, Constantin Vallimarescu (1935 - 1937), Vasile Stoica (1937- 1939) and George Lecca (1939–1940). The two countries also had relatively broad consular contacts. As of 1923 Latvia had an Honorary Consul in Bucharest (Mr. Theodor Orghidan) who was later promoted to General Consul and in 1928 joined by Honorary Vice-consul in Bucharest (Jules Sfetea). As of 1925 Latvia had Honorary Consul in Galati (Panait Avghenio) and as of 1926 Honorary Vice-consul in Constanța (Constantin Constantinescu) and in 1921 - 1922 Honorary Consular Agent in Kishinev (Jānis Viksne). Romania had Honorary Consul in Riga as of 1925 (Jānis Zēbergs, in 1927 replaced by Alexandre Percy von Zimmermann).

All through the inter-war period the diplomatic circles cherished a – mostly theoretical – idea about an alliance stretching from the Baltic Sea to the Black Sea. Romania and Latvia both were assigned a concrete place in this scheme with Poland serving as a conjunctive link⁸. In 1930s the bilateral economic contacts also developed rather actively⁹.

In 1930s the radical nationalist organisations of both countries – such as the Latvian “Thundercross” (*Pērkoņkrusts*) and Romanian “Iron Guard” – also maintained rather active contacts. As late as 1938 head of “Thundercross” Gustavs Celmiņš, who was banned from Latvia, visited Romania and met Cornelius Codreanu who was his personal friend. Latvian political police paid increased attention to this meeting. In a confiscated letter to Latvia Celmiņš described this meeting and the fact of his deportation from Romania that had taken place “not without the help from police” as he put it¹⁰.

A few citizens of one respective country lived permanently or visited the other respective country. For example, Romanian Vasily Andrianov who was born in Bessarabia served in the Latvian Army in 1919 as lieutenant, later worked as a driver in Riga and was a member of center oriented political party “the Democratic Centre”¹¹, in December 1931 citizen of Romania Kocz Beni was

⁷ From 1933 M. Sturdza's son Elie Sturdza studied law and state administration in Herder's German Institute in Riga; for more details see: LVVA, 4772.f., 2.apr., 273.l., 1.–3.lp.

⁸ For more details see: Jēkabsons, Ēriks. Stosunki polsko–rumuńskie w oczach dyplomacji łotewskiej w latach 1931–1939. In: Stosunki polsko–rumuńskie w XX wieku. Wybrane zagadnienia. Pod red. M. Patelskiego, M. Białokura. Toruń–Opole: Wydawnictwo Naukowe GRADO, 2010, s. 89–103.

⁹ More details for this and other aspects of co-operation see: Angels, Florins [Anghel Florin]. Starp paralēliem spoguļiem: Rumānijas un Latvijas attiecības starpkaru laikā [Between Parallel Mirrors: Romania - Latvia Relations in the Interwar Period]. In: Latvijas Arhīvi. 1999. Nr. 4. 86.–97. lpp.; Miloiu, Silviu. Exploring the newborn in-between Europe: Romania, the Baltic States and the concept of collective security during the 1920's. In: Valahian Journal of Historical Studies. 2004. Nr. 1. P. 62–73.

¹⁰ LVVA, 3235.f., 1/22.apr., 709.l., 188.lp.

¹¹ LVVA, 5601.f., 2.apr., 47.l., 2.–6.lp.; 3710.f., 1.apr., 30.l., 146.lp.

detained on the Latvia - USSR border as he tried to cross it to the soviet side¹², Latvian Lutheran pastor Aleksandrs Simsonsts from 1911 worked in Bessarabia (*Fere Champenoise Mare* willage, now – Sadovoje in the region of Odessa, Ukraine until his death in 1938¹³, former colonel-leutenant Russian Army – Latvian Toms Rozenbergs during the World War was deputy chief of all military hospitals of Chisinau region but at the beginning of 1918 was included in the Army of Moldavian Republic, in March 1918 was promoted to Colonel. He lived in Romania until 1922 when returned to Latvia.¹⁴ In 1930 in Latvia lived 11 Romanians and 3 persons who called themselves Moldavians.¹⁵

The two sides also tried to resolve the issue of two estates confiscated from Romanian citizens in Latvia as part of the agrarian reform¹⁶, etc. There were some economical cooperation between two countries too and Latvian rubber goods were exported to Romania (in 1935 Latvian authorities expressed that they are quite popular in Rmania, particularly in Bessarabia).¹⁷ On the eve of the Second World War contacts between the students and sportsmen of the two countries also started to develop¹⁸.

Latvian Legation in Bucharest: October 1939 – July 1940¹⁹

The activities of Envoy Ēķis can hardly be described as very crucial from diplomatic perspective. First, the level of bilateral co-operation achieved in the previous years could not be recognised as adequate for countries that in a large extent shared similar geopolitical situation. Second, in the respective period the war, which had already broken out, increasingly burdened the bilateral contacts. However, the Latvian Envoy's reports reveal striking similarities in the destinies of the two countries and nations in the tragic time. These reports also confirm the view dominating in Romanian historiography on the respective processes and events and probably add new aspects to it (through the expressions of Romanian statesmen, through Ēķis' "bystander's view" and through his discussions with the diplomats of other countries, such as Germany and the USSR.).

¹² Latvijas Kareivis. – 1931. – 19.dec.

¹³ *Ķiploks E.* Johans Simsonsts. In: Svētdienas Rīts. – 1939. – 26. marts

¹⁴ LVVA, 5601.f., 1.apr., 5555.l., 4.lp.

¹⁵ Skujenieks Mārgers (red.) Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930.gadā. II. Tautība. Rīga: Valsts Statistikas pārvalde, 1930. 63. lpp.

¹⁶ LVVA, 2570.f., 8.apr., 43.l., 8.lp.; 1313.f., 1.apr., 152.l., 3.lp.

¹⁷ LVVA, 2574.f., 3.apr., 1599.l., 4.lp.

¹⁸ See: Štūls N. No Varšavas līdz Melnai jūrai [From Warsaw to the Black Sea]. In: Universitāte. 1938. 1.dec.; Rīgā ierodas Rumānijas „Studentu Sporta” basketbolisti un volejbolisti [Basketball and Volleyball Players from Romania's "Students' Sports" Come to Riga]. In: Universitāte. 1939. 1. febr.; Briedis P. Bukaresta un tās studenti [Bucharest and Its Students]. In: Universitāte. 1939. 5.okt.

¹⁹ For more details see: Jēkabsons Ē. Pre-World War II Romania from Latvian Perspective: An Envoy's views. In: Revista Romana de Studii Baltice si Nordice, Vol 3, Issue No 1 (2011), p. 161–181. Accessible also: <http://www.arsbn.ro/vol.-3--issue-1--2011-.htm>

L. Țăcis received letters of accreditation already on 7th October 1939. On 10th October the President of Latvia officially appointed Țăcis as Envoy to Romania. On 18th October he presented his letters of credence to the King of Romania in Cotroceni palace. In his report Țăcis gave a detailed account of the accreditation ceremony (the King had spoken in a free, “improvising” manner, instead of reading out a speech from paper, the official ceremony was followed by about a 10 minutes long informal discussion, during which the King had inquired Țăcis about his adventures in Poland and about “the concerns that our country [Latvia] was feeling”. The Envoy observed that the King’s “gestures were vital, but his eyes showed exhaustion” and the King’s Aide-de-Camp had also told him that His Majesty used to work until 3 A.M.)²⁰.

From this time on L. Țăcis quite regularly wrote reports about situation in Romania to Riga and Bessarabia was one of topics in these reports also. For example on 9th December the Latvian Envoy offered an insight into the rumours that were aplenty in the Romanian public (the USSR had presented an ultimatum, the “Russians” had already arrived in Bessarabia and Constanța, etc.) and reported that Romanians hurried to build frontier fortifications, Prime Minister Tataresco hoped to reorganize the Army by the spring and expected “help from Turks, Greeks and the English” etc. He also added that a few days ago fear had spread in the public and many people “had even started to pack suitcases”. Țăcis was pessimistic: “Romania is in the following situation: if it cedes something to the Russians, it must cede something to the Hungarians and Bulgarians, too. Yet it is impossible to make everybody happy and thus Romanians do not know what to do. Fighting would be the correct choice, but it requires something more than a good will in the ruling circles. Bessarabia is in dire poverty. The people – peasants, the unemployed – in fact expect the Red Army as a liberator and a carrier of humane living conditions. It is no good.” The Envoy also noted that the rumours about the imminent German - Soviet conflict were becoming more and more intense and “the supply of German-made weapons to Finland and Romania for use against the Russians was observed with irony” in his country of residence.²¹

The report of 15th March 1940 focused on the end of the war between the USSR and Finland on 12th March. Envoy Țăcis wrote: “For Romanians who share with us and Finns the same eastern neighbour, Finnish war was of great benefit because it has at least clarified two issues, which had been uncertain before: a) Russians are ready to wage war if they fail to achieve their goals with diplomatic tools and b) war with Russians is not that very dangerous, if resistance is well organized, soldiers are dutiful and the government is smart enough. Desire was secretly cherished here for Finns to inspire awe in Russians and to engage them as long as possible so that bad thoughts about Bessarabia and about Romanian and Bulgarian ports in the Black Sea do not come into the Russian heads.

²⁰ LVVA, 2570. f., 1. apr., 375. l., 251. – 252., 259.–264. lp.; 5. apr., 63. l., b. p.

²¹ LVVA, 2574. f., 4. apr., 7664. l., 2. lp.

Guesswork is in full swing regarding what the Russians will do after the pitiful (especially for Finns) end of the Finnish affair. A part of prominent foreigners residing in Bucharest believe that the Russians will not keep us waiting long and after the land dries up a little a larger havoc will begin here than the one that has just finished in the north [...]. The fact is that the Romanians and Turks are well prepared to withstand anything, with military force, if necessary. I have heard good things about the Turks while opinion about the Romanians is divided [...] Putting all my observations and what I have heard together, I may predict with relative confidence that peace will be preserved in this region for some time to come because the Romanians and the other Balkan nations are trying hard to meet the economic needs of Germans and those of the Allies as well.” On 13th April Ēķis wrote about possibility of Soviet military aggression in Bessarabia but in such a case there would be reaction of Turkey and Western Allies in Caucasus and all Balkan region, so he didn't think it was possible.²²

In his report of 22nd April Envoy Ēķis again underlined the nervous state, uncertainty of tomorrow and the preparations for defence in Bucharest. *Charge d'affaires* of the USSR in “a friendly discussion” had told him that “the Soviet Union did not need plots of land and it would not launch war for the sake of Bessarabia. Molotov in his speech had told Romanians loud and clear that he did not recognize the occupation of Bessarabia and thus the Romanians had to find a different possibility and way to resolve this matter. Russians were still waiting in vain for Romanians to come forward with proposals in this regard. But if something happened in this region, the Soviet Union would not remain a passive observer.” The Soviet official had spoken scornfully about the military preparedness of Romania: “What are they going to defend themselves with? Are they going to put living meat against steel and iron, like the Poles did? Apart from masses of haggard peasants in the famous Karol's line Romanians have nothing else to counter well-armed forces with.” He also predicted “British provocations”, after which “things would get loose here as well”. At the same time the Soviet diplomat was lavish with praise of the Baltic States, which by reaching an agreement with the USSR “had safeguarded their positions and avoided the threat of war. He had said that he and his government often mentioned us [the Baltic States] as a paragon for the others (most likely for Romanians, too)”.²³

On 5th July he reported on the composition of the new government, its position on the key issues and the course of evacuation from the territories ceded to the Soviet Union. He also described the passionate debates in the Parliamentary Foreign Affairs Commission on the ceding of Bessarabia and Northern Bukovina and wrote that some politicians had called for military resistance against the USSR. The Latvian Envoy ended this report with the following words: “Strong efforts are exerted to put down the rumours, but there is an endless amount of

²² LVVA, 2574. f., 4. apr., 7664. l., 62., 76. lp.

²³ LVVA, 2574. f., 4. apr., 7664. l., 78.–79. lp.

rumours in the air, which fact points to the somewhat nervous state of the population. The political orientation of Romania is now making a sharp turn towards the "axis states" hoping thus to salvage what there still remains to be salvaged. We may expect all kinds of surprises and changes."²⁴ This was the last report that the Latvian Envoy sent to Riga.

On 23rd July the Latvian Envoy was received by Romania's Minister of Foreign Affairs M. Malilescu. In the discussion with him Envoy Ēķis rejected information spread by the Soviet side as "fantastic lie" and asked for any "possible support" that would allow him to "demonstrate the truth."²⁵ This tragic step, which could yield no result at that moment, marked the end of the first phase of Latvia-Romania relations. Romania was forced officially to recognise the pro-Soviet government formed in Riga. However the Romanian Foreign Affairs Ministry continued to co-operate with Ēķis: it advised him to resign from Envoy's post on his own initiative thus allowing the Romanian officials to take over the Legation's archives and promised him diplomatic immunity. At the same time Envoy Ēķis admitted that the USSR Legation was putting pressure on Romanians in this regard. On 10th August he officially resigned from the post of Latvia's Envoy. On 16th August Romania's Ministry of Foreign Affairs declared that it could not take over the Legation's archives and had to hand them over to the Soviet Legation. On 18th August Ēķis in the capacity of a private person handed the Legation's archives over to another private person – the Legation's secretary V. Āboltiņš. A part of the archives was burned and another part with the help of diplomats of friendly countries was sent to Budapest where L. Ēķis, too, resided for some time.²⁶

* * *

Though geographically quite remote, both countries were in a rather similar situation geopolitically in regard to Soviet Union as well as in unlucky efforts to establish political-military union of Central and Eastern European states. The latter was one of the main topics in reports of all Latvian and Romanian envoys. In addition as from the twenties Latvian diplomats, government and army headquarters draw special attention to the relations between Romania and Soviet Union in the context of relations with USSR and situation of Bessarabia as a main object of Soviet interests in Romania. The general conclusion to be drawn from the above-said is that particularly the final phase of Latvian - Romanian relations, i.e. 1939 - 1940 was an extremely difficult period both for both countries. This conclusion clearly follows from the reports of Envoy Ēķis on his activities, observations and talks with Romanian statesmen and diplomats.

²⁴ LVVA, 2574. f., 4. apr., 7456. l., 1., 4. lp.

²⁵ Anghel, Florin. Starp paralēliem spoguļiem: Rumānijas un Latvijas attiecības starpkaru periodā [Between Parallel Mirrors: Romania - Latvia Relations in the Interwar Period]. In: Latvijas Arhīvi. 1999. Nr. 4. 94. lpp.

²⁶ Latvijas Ārlietu ministrijas arhīvs (Archives of Ministry of Foreign Affairs, Latvia), Londonas arhīvs, 490. kaste, 4.-8. lp.

Улунян Ар. А.

КОНЦЕПЦИИ «НАДЕЖНОГО СДЕРЖИВАНИЯ» В ВОЕННЫХ ДОКТРИНАХ КОММУНИСТИЧЕСКИХ АЛБАНИИ, РУМЫНИИ И ЮГОСЛАВИИ В КОНЦЕ 60-Х – НАЧАЛЕ 70-Х ГГ. XX В.

Совместные военные действия государств-участниц Организации Варшавского Договора (ОВД) во главе с СССР по подавлению «пражской весны» в августе 1968 г. были крайне негативно публично оценены руководством коммунистических Албании, формально являвшейся членом ОВД до начала сентября 1968 г., Румынии – члена Варшавского пакта, выступавшего с особых позиций и Югославии – лидера Движения неприсоединения. Тесная взаимосвязь политических и военных аспектов развития этих трёх государств в условиях становления в них так называемых национальных «версий» коммунистических режимов, способствовала формулированию и соответствующего базового принципа их военных доктрин – создание условий, при которых ущерб от нападения на эти небольшие и не обладавшие ядерным оружием страны, был бы для агрессора несоразмерно бóльшим, нежели ожидаемая им выгода от нападения на них. Такая концепция, получившая в западной военной и научной литературе название «надежного сдерживания» была во многом связана с ядерным потенциалом членов евро-атлантического сообщества и, прежде всего, США. Руководство Албании, Румынии и Югославии воспринимало теоретические дискуссии на тему использования ядерного оружия и публичные заявления политических деятелей Запада и Востока по данной проблеме с учётом того, что, во-первых, их страны не обладали подобным вооружением, и, во-вторых, нападения на эти государства могло произойти как в случае спланированной агрессии одной страны или их группы (коалиции), так и в условиях межблокового военно-политического конфликта и превращения территории трёх стран в часть театра военных действий (ТВД) Североатлантического альянса и Варшавского пакта.

Опасения возможной интервенции ОВД, а также стремление максимально использовать внешнюю угрозу для усиления собственных позиций в обществе и способствовать укреплению личной власти¹ стали глав-

* Улунян Ар. А., проф., доктор исторических наук, Институт всеобщей истории РАН.

¹ Одновременно публичное осуждение со стороны Н. Чаушеску интервенции Варшавского пакта дало возможность Бухаресту рассчитывать на поддержку западных демократических государств по вопросам торговли и экономики: Dumitru L.-C. România și Tratatul de la Varșovia 1955-1968. Obediență și nesupunere. Rezumatul tezei de doctorat cu

ными причинами, по которым глава Румынии Н. Чаушеску согласился с планом Совета государственной безопасности² интенсифицировать формирование Патриотической Гвардии и создать её территориальные структуры³. 11 сентября 1968 г. на заседании постоянного Президиума ЦК РКП были одобрены «предложения о мерах по улучшению дислокации и совершенствованию структуры подразделений вооруженных сил СР Румынии и их численности»⁴.

Аналогичные мероприятия проводились и в соседней Югославии, а также Албании. Общестратегические соображения повлияли на темпы разработки Белградом оборонных мероприятий и их законодательное оформление⁵. Примечательной особенностью в этом контексте являлось то, что в середине 60-х гг. военно-административное деление и дислокация вооруженных сил определялись в соответствии с принятой ещё в 1958 г. концепцией обороны, названной «Стратегия общенародной войны» (*Strategija opštenarodnog rata*)⁶, которая во многом была подразумевала, прежде всего, угрозу агрессии в отношении Югославии с Запада. В свою очередь руководство Албании, в частности лично Э. Ходжа, вплоть до второй половины 60-х гг. делали ставку на подготовку к отражению возможного нападения извне преимущественно средствами и силами регулярной армии. Так, в частности, была разработана концепция использования танковых подразделений в условиях пересеченной местности, сочетавшей горные массивы, узкую береговую линию и изолированные локальные вероятные театры боевых действий. Её автором являлся генерал Абаз Фейзо – командующий бронетанковыми подразделениями. Однако «после Праги» осенью 1968 – зимой 1969 гг. разработка новой военной

titlul. București : Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 2009. P. 30; Anton M. Locul României în Tratatul de la Varșovia (IV) // Ediția scrisă 2004, 25. – <http://www.revista22.ro/locul-romaniei-in-tratatul-de-la-varsovia-iv-1095.html>

² Совет государственной безопасности (Consiliul Securității Statului) был создан в соответствии с постановлением Совета министров Социалистической Республики Румынии 3 апреля 1968 (Decret nr. 295/1968) как «центральный административный орган, в задачу которого входит реализация политики партии и государства в области обороны и государственной безопасности» // 1968 aprilie 3 - Decretul Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România nr. 295 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Securității Statului. P. 1. – http://www.cnsas.ro/documente/istoria_sec/documente_securitate/organizare_interna/1968%20Decret.pdf

³ См. интервью с В. Рончи с генералом в отставке, бывшим главой СГБ СРР в 1968-1972 гг. Йоном Стэнеску: Roncea V. „Îi primeam pe ruși cu foc de armă” // Ziua, 20.08.2008.

⁴ Opreș P. Atitudinea adoptată de România în problema aplicațiilor militare ale organizației tratatului de la Varșovia după invadarea Cehoslovaciei în august 1968 // Stîndard, 2004. Asociația Stîndard. P. 2. – http://www.stindard.ro/historicum/2004_aplicatii_d1968.pdf

⁵ Подробнее в: Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985: Konceptija, doktrina i sistem opštenarodne odbrane, Interno. Beograd, 1989.

⁶ Dimitrijević B. Organizacija Jugoslovenske narodne armije u Hrvatskoj 1945-1965. godine // Dija-log povjesničara istoričara. Priredili Fleck G. i Graovac I. Zagreb, 2005. № 9. S. 301, 302.

доктрины Тираны интенсифицировалась. Основную роль в этом процессе предстояло сыграть военным эксперта Министерства обороны НРА под руководством главы ведомства генерал-лейтенанта Б. Балуку. Помимо них, деятельное участие начал принимать в разработке теоретических основ оборонной стратегии и лично Э. Ходжа. Активизация работы над военной доктриной, суть которой предстояло изложить в «Положениях о военном искусстве народной войны», была обусловлена растущей у главы коммунистического режима Албании убежденностью в том, что основной акцент при проведении которых делался на стратегию общенародной войны.

На протяжении конца 60-х и начала 70-х гг. в разработке национальных военных доктрин Албании, Румынии и Югославии, при всей существовавшей специфике, выявилась их близость как по форме, так и содержанию. В опубликованном 19 февраля 1969 г. «Законе о народной обороне СФРЮ»⁷, вся система обороны страны претерпевала серьезные изменения: отныне Югославская народная армия (ЮНА) уже не называлась «главной вооруженной силой народной обороны Югославии», а превращалась наряду с формированиями Территориальной Обороны – военной структуры республиканского подчинения – в часть вооруженных сил СФРЮ. Силы Территориальной Обороны, которые являлись воинскими формированиями «второго эшелона». Они имели специальные хранилища вооружений, и вместе с ЮНА, используя партизанские методы борьбы, должны были противостоять агрессору, организуясь по территориальному принципу. Предусматривалось их превращение в полноценные военно-территориальные формирования, обладавшие противотанковым и зенитным оружием с разветвленной структурой служб, включая собственную организацию безопасности. Они имели собственную военно-командную систему и формировались в виде тактических подразделений с ограниченной полосой ответственности и объединено-тактических, с широкой полосой ответственности. Основными звеньями организационной структуры тактических подразделений были отделение (оджење), взвод (вод), рота (чета), отряд местных подразделений, организации производственного и территориального самоуправления. Их боевое применение имело различный характер: от сухопутного и военно-морского до использования артиллерии и ведения диверсионной деятельности, а также разведки и контрразведки.

В составе ЮНА выделялись сухопутные войска, военно-воздушные силы, противовоздушная оборона и военно-морской флот. В конце 1968–начале 1969 гг., в соответствии с новым Законом упразднялись военные округа (војна област) ЮНА, а в военно-организационном отношении – корпуса и создавались армии, которые составили основу Армейских

⁷ Zakon o narodnoj obrani// Službeni list SFRJ, 19. 2. 1969.

областей. Таким образом, вводилась территориальная организация армии, сохранявшаяся на протяжении последующих 20 лет⁸. Их ответственность распределялась следующим образом: I-я Армия прикрывала северную часть Сербии и Воеводину, II-я Армия – южную Сербию и Косово, III-я – Македонию, V-я – Хорватию и Словению, VII-я – Боснию и Герцеговину, IX- Черногорию.⁹ Вместо IV-ой Армии создавалась особая военно-территориальная единица, так называемая Военно-морская область (ВПО), представлявшая собой прибрежную полосу на территории Югославии, протяженностью 200 км.

Особое внимание в данном контексте уделялось вопросу руководства вооруженными силами и командованию ими. По сложившейся в югославской военной традиции это не являлось синонимом и рассматривалось в следующем виде: командование было частью руководства и они действовали совместно, но в особых случаях именно командование могло выступать в роли главенствующего по отношению к руководству¹⁰. В близком по своему содержанию аналогичном законе Великого национального собрания СРР от 14 марта 1969 г. №5 «О создании, организации и функционировании Совета Оборона Социалистической Республики Румынии»¹¹ вопросу руководства оборонной политикой и реализации военной доктрины уделялось также обращалось внимание. В нём заявлялось о том, что в компетенцию нового органа входил широкий круг полномочий, закреплённых в статье 3 закона. Главными среди них были «разработка основополагающей концепции системы обороны; утверждение мер по организации и подготовке вооруженных сил и Патриотической Гвардии; утверждение планов мобилизации и использования вооруженных сил и Патриотической Гвардии в период войны» и т. д.¹² Председателем СО СРР становился лично Н. Чаушеску, а в соответствии со статьей 5-ой закона он занимал и должность Главнокомандующего. Являясь совещательным органом, отвечавшим пере ЦК РКП, Великим Национальным Собранием и Государственным Советом, Совет Оборона мог созываться только его председателем, т. е. главой РКП, и принимать решения открытым голосованием¹³.

⁸ Marijan D. *Jugoslavenska narodna armija - važnija obilježja*// Polemos. 2006. Zagreb. N 17. S. 29.

⁹ Dimitrijević B. *Organizacija Jugoslovenske narodne armije u Hrvatskoj 1966-1991. godine* //Dijalog povjesničara-istoričara. 10/2. Osijek 22.-25. rujna 2005. Zagreb, 2008. S. 122, 123.

¹⁰ Впервые такое соотношение было определено в Конституции СФРЮ 1963 г. Подробнее об этом: Marijan D. *Rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ: Vrhovna razina*// Časopis za suvremenu povijest. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 2009. N 3. S. 663.

¹¹ Lege nr. 5 din 14 martie 1969 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Apărării Republicii Socialiste România// Buletinul Oficial. 14.3.1969. Nr. 32.

¹² Ibid.

¹³ Подробнее об эволюции этого органа и юридическом оформлении его статуса в системе институтов государственной власти коммунистической Румынии см.: Rîjoveanu C. *Consiliul Apărării al Republicii Socialiste România*. – http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/downloads/1_rijnoveanu_consiliul_apararii.pdf

Юридический правовой аспект оборонной политики и сама военная доктрина, разрабатывавшиеся Белградом и Бухарестом, выявили высокую степень их схожести, но при этом стало очевидно влияние югославского опыта на румынское руководство. Так, в частности, в законе СФРЮ «О народной обороне» присутствовали важные с политической точки зрения положения, отраженные в статьях 7 и 254. Они касались запрета признания оккупации противником любой части страны, подписания с врагом кем бы то ни было соглашения о капитуляции без одобрения высших органов власти СФРЮ. Во многом появление этих формулировок было обусловлено сделанными партийно-государственным руководством Югославии выводами, базировавшимся на чехословацком опыте, когда от имени части руководства в страну были «приглашены» иностранные войска и началась оккупация страны. Пребывание начальника румынского Генерального Штаба генерал-полковника И. Георге в СФРЮ 2-7 июня 1969 г. было частью программы обменов визитами между военными ведомствами Румынии и Югославии. Бухарест и Белград были заинтересованы в расширении контактов и сотрудничества в оборонной сфере. Югославская сторона подчеркивала при общении с румынскими коллегами, что именно с ними проводится такой подробный обмен опытом, демонстрируя, таким образом, свою заинтересованность в поддержании тесных отношений с Румынией.

Особое внимание Георге обратил на ряд положений формировавшейся военной доктрины СФРЮ и важных с точки зрения возможного использования румынской стороной югославского опыта. Главным из них было то, что «весь народ организован и подготовлен к участию в защите страны, каждый гражданин включен в один из следующих типов [сил обороны]: действующая армия, подразделения территориальной обороны (сходной с Патриотической Гвардией) и гражданская оборона (соответствует местным подразделениям ПВО). Все типы национальной обороны готовы к продолжительным действиям, как операциям прямого огневого контакта с агрессором, так и сопротивлению на временно оккупированной территории»¹⁴. Имея в виду провозглашенную концепцию «всенародной войны», югославский Закон определял всех граждан СФРЮ, ведущих вооруженную борьбу с противником, как участника вооруженных сил страны. По замыслу авторов идеи создания ТО в военный период она должна была насчитывать до 3 млн. человек и включать население от 15 до 65 лет. Военную подготовку в частях Территориальной обороны должны были проходить свыше 800 тыс. человек и служба в этих подразделениях приравнивалась к службе в ЮНА¹⁵.

¹⁴ Opreș P. Doctrina militară a României, asemănătoare cu cea a Iugoslaviei. 4.9. 2009//Jurnalul.ro – <http://1989.jurnalul.ro/stire-special/doctrina-militara-a-romaniei-asemanatoare-cu-cea-a-iugoslaviei-519821.html>

¹⁵ Živković M. *Teritorijalna odbrana. Edicija Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945-1985. Vojna tajna – interno*. Beograd, 1986.

Одновременно Георге сообщал о мнении югославской стороны, считавшей возможным уничтожение 50-ти вражеских дивизий и о ведении борьбы югославскими силами в течение 20 лет¹⁶. В данном контексте особое значение для Румынии имел югославский опыт легитимации действий коммунистического режима в условиях возможной частичной или полной оккупации страны, когда добившаяся военного преимущества страна-агрессор или их группа могли создать подконтрольное им правительство. Именно данное обстоятельство имелось в виду, когда министр обороны Румынии И. Ионицэ уже в своём докладе Н. Чаушеску отмечал, что 7-я статья югославского закона «Об обороне» исключала возможность согласия с частичной или полной оккупацией страны и заключение соглашения с неприятелем о прекращении вооруженной борьбы. Основным сценарием возможного военного конфликта являлось, по мнению политического и военного руководства Югославии, столкновение двух противостоявших блоков – НАТО и ОВД. В этом случае СФРЮ должна была занять нейтралитет и быть готовой, в случае попыток одного из блоков использовать её территорию для ведения боевых действий против противника в лице другого блока, к отражению агрессии с любой стороны. Менее возможным вариантом, но не исключавшимся Белградом, было оказание военного нажима со стороны Варшавского пакта на Югославию с использованием военной силы. Этот аспект оборонной политики всегда имелся в виду югославской стороной. В Белграде рассматривали действия СССР в Чехословакии как проявление того, что «бюрократическая правящая группа в Москве даже готова скорее пожертвовать частью мирового коммунистического движения, чем отказаться от своих гегемонистских планов. Внутренние сложности в Советском Союзе заставляют руководителей в Кремле искать решение внутренних проблем за пределами Советского Союза»¹⁷.

Основы военной стратегии, несмотря на официально провозглашенное югославской партийной пропагандой авторство И. Броз Тито, формулировались в конкретном практическом плане ведущим военным теоретиком генералом И. Руковиной. Во взглядах югославского партийно-государственного и военного руководства на характер будущей войны доминировала мысль о неизбежности использования ядерного оружия, в связи с чем предусматривалась и соответствующая подготовка. В то же время большое внимание уделялось развитию не только собственно вооруженных сил – Югославской народной армии, но и подразделений

¹⁶ Opreș P. Doctrina militară a României.

¹⁷ Пересказ выступлений участников дискуссии из числа партийных руководителей и журналистов, обсуждавших в конце января 1969 г. перспективу развития социализма в Восточном блоке. – Stankovic S. *Ruling Group in Moscow Betraying Ideas of October Revolution, Yugoslav Theoreticians Claim*. 30.1.1969. Radio Free Europe research. BOX-FOLDER-REPORT: 78-3-282. P. 1. – <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/78-3-282.pdf>

Территориальной Обороны, которым предстояло составить отдельную силу в пределах административных границ союзных республик. Такой подход обуславливал необходимость децентрализации системы обороны, усиления территориальной автономии сил сопротивления против агрессора и гибкость военно-командной структуры.

С небольшой разницей во времени, т. е. к началу 1970 г., в соседней Румынии законченную форму приобретает военно-административное деление страны и территориального размещения вооруженных сил. Организационную основу их дислокации составил принцип военных округов, которых было три, со штабами в Бухаресте (отвечал за южное и черноморское направление), Тимишоаре (западное и юго-западное) и Клуж-Напоке (центральное и северное). В боевых условиях они должны были превратиться в армии, в составе каждой из которых предполагалось создание трёх дивизий. Две танковые дивизии, одна из которых была размещена под Бухарестом, а другая – в г. Липова (Трансильвания) отвечали соответственно за оборону столицы и за западное направление, а горнопехотные бригады в Тыргу-Муреш и Синае прикрывали важные со стратегической точки зрения проходы в горах. Таким образом, будучи окружена в географическом отношении союзниками по Варшавскому пакту и имея лишь единственный выход на внеблоковое государство – Югославию, Румыния могла стать объектом прямого нападения только ближайших соседей (не считая черноморского направления, контролировавшегося советским и болгарским ВМФ). Именно это обстоятельство, повлияло на особенности дислокации и определение зоны ответственности соответствующих округов общевойсковых соединений и частей. Принципиальное значение для обороноспособности Румынии имела транспортная инфраструктура. Её важнейшим элементом стало Трансфэгэрашское шоссе протяженностью 151 км.¹⁸ Оно связало Валахию и Трансильванию через карпатские горы и перевалы в центре страны, создав возможность в условиях войны и возможной оккупации Румынии обеспечить функционирование «центра сопротивления» в этом районе по плану главы РКП. Действия румынского руководства по реализации оборонной политики и разработке военной доктрины сопровождалась попытками «успокоить» Кремль. В выступлении Н. Чаушеску перед руководящими кадрами Министерства обороны страны 5 февраля 1970 г. вновь было заявлено (что отметили и зарубежные аналитики)¹⁹ о том, что Варшавский блок носит оборонительный характер, прежде всего, против «империалистического нападения», а вооруженные силы

¹⁸ Подробнее об этом: Gheorghe D. *Ultimii şantierişti de pe Transfăgăraşan*//România Liberă, 11.8.2008.

¹⁹ Johnson A. *Rumanian-Soviet Polemics: An Escalation Of Pressures On Bucharest?* 22.4.1970. Radio Free Europe research. BOX-FOLDER-REPORT: 51-2-279. P. 4. – <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/51-2-279.shtml>

Румынии никогда не будут подчиняться кому-либо ещё кроме «румынской коммунистической партии, правительству и верховному национальному командованию» и что передача этих полномочий в любом, даже незначительном объеме, невозможна. Вместе с тем, глава РКП подтвердил верность союзническим обязательствам, и указал, что «сотрудничество между нашими армиями [стран Варшавского пакта], в соответствии с отношениями между социалистическими странами и существующими соглашениями исключает любое вмешательство во внутренние дела другой страны или другой армии, которые сотрудничают в рамках этих договоров»²⁰.

28 декабря 1972 г. Великое Национальное Собрание СРР приняло новую редакцию «Закона об организации национальной обороны Социалистической Республики Румынии»²¹. Его отличительной особенностью было несколько основных и принципиальных положений. Они появились в ряде принятых с августа 1968 г. (сразу же после вторжения войск ОВД в Чехословакию) законов, относившихся к организации Патриотической Гвардии и отдельным аспектам обороны. В этой связи, стратегической целью боевых действий со стороны румынских сил являлся не молниеносный разгром противника в результате исключительно военной победы (имея в виду ограниченные силы и средства Румынии как малой страны), а продолжительная, затяжная вооруженная борьба всего населения, не позволяющая достичь противнику блицкрига, со многими очагами сопротивления на территории всей страны. Параллельно с вооруженными действиями хорошо организованных отрядов и подразделений армии румынское партийное руководство рассчитывало на получение моральной и дипломатической поддержки на международном уровне, в результате чего противник оказывался в международной изоляции²².

В законе нашла своё отражение развивавшаяся Н. Чаушеску румынская версия доктрины «общенародной обороны», т. е., дословно, «всеобщей борьбы всего народа» (*lupta generala a întregului popor*). При определении основных сил, участвующих в подготовке национальной обороны, помимо повторения югославского примера, когда перечислялись регулярные вооруженные силы, МВД, Патриотическая Гвардия (аналог югославской территориальной обороны), местные подразделения противовоздушной обороны (что также являлось частью югославского опыта), были названы и те, которые отражали румынскую специфику: «подразделения по подготовке

²⁰ Речь Н. Чаушеску в: Scînteia, 6.2. 1970.

²¹ Последняя редакция закона относилась к 1966 г. Новый закон: Lege nr.14 din 28 decembrie 1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România// Buletinul Oficial. nr. 160/29 decembrie 1972

²² Оценка американских военных аналитиков в: Romania: a Country Study. Federal Research Division. Ed. By Bachman R. D. Headquarters, Department of Army. Washington, 1991. P. 260.

молодежи к защите Родины», «другие и органы или организации, которые будут созданы в соответствии с законом»²³.

Новый закон свидетельствовал о явном стремлении главы РКП не допустить любой формы внешнего воздействия на создаваемый и укреплявшийся им режим личной власти. Уже в первой статье закона, помимо заявления о том, что «Социалистическая Республика Румыния является социалистическим государством, независимым и унитарным, в котором вся власть принадлежит народу, а её территория неотторжима и неделима», содержался пассаж о запрете «принятия или признания любых действий иностранных государств в любой ситуации – независимо от её природы, включая общую капитуляции, оккупацию национальной территории, которые в мирный или военный период наносят ущерб суверенитету, национальной независимости и территориальной целостности Социалистической Республике Румыния или каким-либо образом ослабляют её обороноспособность. Любой подобный акт принятия или признания является не действительным с самого начала как противоречащий государственной конституции и интересам социалистической нации»²⁴. Принятие этого положения как части закона априори исключало возможность легитимации «чехословацкого сценария» применительно Румынии²⁵. Не менее важным с этой же точки зрения являлось и другое положение закона, юридически закреплявшего за главой РКП Н. Чаушеску, возглавлявшим Государственный Совет и Совет Оборона, особые права. В статье 7-ой закона утверждалось о том, что «переговоры относительно полного прекращения военных действий на определенное время для окончания общего или местного перемирия, прекращения войны или заключения мирного договора», могли вестись «только будучи утверждены Великим Национальным Собранием, т. е. парламентом страны, а в перерывах между его заседаниями, Государственным Советом, по предложению со стороны Совета обороны СРР и лицами, уполномоченными ими»²⁶.

Легитимация военной доктрины Югославии и Румынии являлась частью проводимой руководством этих стран оборонной политики и отражала процессы внутриполитического развития, что нашло особенно яркое проявление весной-осенью 1971 г. в период так называемой «Хорватской весны»²⁷. Югославская печать постаралась, как это отмечали

²³ Cap. 3. Art. 22// Lege nr.14 din 28 decembrie 1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România// Buletinul Oficial. nr. 160/29 decembrie 1972.

²⁴ Cap. 1. Art. 1// Lege nr.14 din 28 decembrie 1972.

²⁵ Oprea P. Viziunea lui Nicolae Ceaușescu despre apărarea suveranității României în cadrul Organizației Tratatului de la Varșovia//Jurnalul Național, 28.7.2009.

²⁶ Cap. 2. Art. 7// Lege nr.14 din 28 decembrie 1972.

²⁷ Подробнее в: Романенко С. «Хорватская весна» и советско-югославские отношения на рубеже 1960 - 1970-х годов// Славяноведение. 2008. N3.

иностранные эксперты, опровергнуть заявления зарубежных СМИ о вовлеченности югославских вооруженных сил во внутривойсковые дела и опубликовала сообщение о подготовленном Генеральным Штабом ЮНА проекте доктрины всенародной обороны под названием «Директивы об общенародной обороне» для обсуждения в Скупшине. Документ определял не только роль и место ЮНА в системе обороны, но и сил Территориальной Обороны, фактически находившихся под контролем республиканских властей (что ранее достаточно болезненно воспринималось военным истеблишментом). В этой связи автор одной из публикаций в одном из центральных белградских изданий подчеркивал, что армия, подготовившая подобный документ, в котором ЮНА не объявляется единственной вооруженной силой, не собирается захватывать власть²⁸. При этом подчеркивалось существование не столько внешней, сколько внутренней угрозы для Югославии. Югославские военные особое внимание уделяли в этой связи двум взаимосвязанным вопросам, как об этом заявил командующий силами территориальной Обороны в Хорватии генерал-полковник С. Манола²⁹, читавший курс лекций перед слушателями Военной академии Австрии зимой 1971 г., а именно: 1) достижению внутривойсковой стабильности СФРЮ; 2) соблюдению закона, запрещающего как гражданам, так и государственным институтам соглашаться на капитуляцию. Для СФРЮ, являвшейся, как отмечал Манола, небольшим неприсоединившимся государством, было трудно остановить более сильного агрессора на своих границах, «но что может сделать такое небольшое государство так это – продолжить непримиримую борьбу, потому что это предписывает ему конституция»³⁰. Военно-политическая ситуация, складывавшаяся в мире, как она определялась военным руководством СФРЮ, привлекала внимание с точки зрения формирования новой системы обороны Югославии и положения в ближайших к ней регионах – Средиземноморье и Ближнем Востоке³¹. Представители командования ЮНА предупреждали о том, что военные не преувеличивают «опасность оказания давления со стороны противника на нашу страну [СФРЮ] с целью создания дымовой завесы в отношении существующих у нас трудностей и проблем»³². Принятие 21 февраля 1974 г.

²⁸ Цит. по: Stankovic S. *What Does the Yugoslav Army Think?* 28.6.1971. Radio Free Europe research. BOX-FOLDER-REPORT: 79-4-5. P. 2.– <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/79-4-5.pdf>

²⁹ Осенью 1971 г. С. Манола был отстранен от должности и уволен в запас за поддержку «Хорватской весны».

³⁰ Stankovic S. *What Does the Yugoslav Army Think?* P. 6. Резюме лекции в: Österreichische Militärische Zeitschrift, 1971. No. 2, März / April. S. 70-77.

³¹ Stankovic S. *What Does the Yugoslav Army Think?* P. 6.

³² Выступление на Второй конференции парторганизации СКЮ в ЮНА генерала Дж. Шараца было опубликовано в: Narodna armija, 18.7. 1971.

новой Конституции СФРЮ было призвано легитимировать проводившиеся югославским руководством общественно-политические реформы, что, по мнению властей и лично И. Броз Тито, могло способствовать ликвидации причин, породивших общественно-политический кризисы федерации конца 60-х – начала 70-х гг. XX в. В свою очередь румынские военные рассматривали доктрину «общенародной войны» рассматривали в своих теоретических работах с учётом возможностей страны и вероятных действий противника или их коалиции. Они в частности отмечали, что «имея в виду действия сил империалистического агрессора [этот термин мог использоваться как в отношении США и НАТО, так и СССР и ОВД – Ар. У.], обладающих большими боевыми возможностями и численностью, в то время как наши вооруженные силы могут уступать в численном отношении, защита Родины предусматривает участие в борьбе всего народа и поэтому подготовка войск должна учитывать этот фактор»³³. Авторство самой доктрины окончательно закреплялось за Н. Чаушеску, который, как отмечалось в публикациях авторов–военных, «развил руководящие идеи организации национальной обороны»³⁴.

Концепция децентрализации государственно-административного управления и укрепления самоуправления, усиления полномочий республиканских органов исполнительной власти влияла и на проводившуюся Белградом оборонную политику. В специально выделенном в Конституции разделе «Народная оборона» (Раздел 2, Глава VI, статьи 237-243), в отличие от предыдущего Основного закона, Совет народной обороны³⁵ упоминался в разделе раздел IV «Организация Федерации», главы III, где отмечалось, что Президент Республики (он же Председатель Президиума СФРЮ) являлся председателем СНО. В Конституции категорически отвергалась возможность признания законности иностранной оккупации страны в целом и её отдельных частей, а также подписания капитуляции, что рассматривалось как государственная измена³⁶; вооруженные силы СФРЮ объявлялись «единым целым», состоящим «из Югославской народной армии, как общей вооруженной силы всех народов и народностей, всех трудящихся и граждан, и территориальной обороны, как самого широкого вида оказания организованного вооруженного всенародного сопротивления»³⁷. Наряду с подготовкой вооруженных

³³ См. работу генерал-майора И. Шуца, начальника Главного штаба сухопутных и танковых войск в период 1969-1975 гг.: Șuța I. Elemente de tactică. București, 1971. P. 373.

³⁴ Petri A. În slujba apărării patriei socialiste// Istoria gândirii militare românești. București, 1974. P. 379.

³⁵ Члан 257// Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Година XIX. Број 14. Београд, 10.4.1963.

³⁶ Члан 238// Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Година XXX. Број 9. Београд, 21.2.1974.

³⁷ Члан 240// Службени лист.

сил к отражению возможной агрессии особое внимание румынское руководство уделяло укреплению боевых возможностей органов государственной безопасности и Министерства внутренних дел во взаимодействии с Патриотической Гвардией при обеспечении боевых действий румынских вооруженных сил в масштабах фронта – армии. В июле-сентябре 1970 г., т. е. практически через год после близких по своим задачам учений осени 1969 г., на всей территории Румынии проводились «оперативно-стратегические» (так они были названы их организаторами) военные учения по теме «Оборонительная операция в масштабах фронта (армии) совместно с войсками СГБ, МВД и Патриотической Гвардии с целью не допустить проникновения противника на территорию страны; перегруппировка войск фронта (армии) и переход в наступление в северо-итальянском оперативном направлении Юго-Западного театра военных действий»³⁸. В соответствии с вводной учений вооруженные силы НАТО в Центральной и Юго-Восточной Европе должны были состоять из двух армейских группировок и не использовать оружия массового поражения. Предполагалось, что первая из них, так называемая группа «Дунай», включавшая оперативные подразделения вооруженных сил Италии и ФРГ, будет действовать в направлении Зальцбург, Клуж, Бакэу, попытаться захватить Трансильванию через Сомешские Ворота (стратегическая линия, созданная ещё в межвоенный период против возможных попыток Венгрии присоединить военным путем Трансильванию – Ар. У.)³⁹ и продвинуться в Банат. Вторая армейская группировка НАТО под условным названием «Балканы», состоявшая из войсковых соединений армий Греции и Турции, захватив порты на территории НР Болгарии, попытаются использовать их как плацдарм для продвижения к северу от Дана в районах Бекет, Джурджу и Олтеница. Действия румынской стороны заключались в том, чтобы совместными усилиями регулярных вооруженных сил на юго-западе, войск СГБ, МВД и формирований Патриотической Гвардии не допустить продвижения войск противника по территории Румынии, временно перейти к обороне с I-ой Армией к западным склонам Западно-румынских гор (или горы Апусени) и VI-ой Армией по реке Дунай, между Бекетом и Олтеницей. Затем, после перегруппировки VI-ой Армии в Трансильвании, приступить к разгрому проникших сил противника под прикрытием обеспечивавшей оборону I-ой Армии и совместно с вооруженными силами Венгрии и СССР, развивая наступление на запад, в северо-итальянском оперативном направлении⁴⁰.

³⁸ Gherguț D. *Asigurarea contrainformativă a aplicațiilor militare. Învățămintele rezultate din activitatea organelor de contrainformații pe timpul aplicațiilor militare*// Securitatea. Buletin Intern pentru Aparatul Securității Statului. Strict Secret. Consiliul Securității Statului. București; 1970, N 4(12). P. 68.

³⁹ Подробнее об этом в: Predoiu C. *Planuri de fortificare a graniței României cu Ungaria concepute între anii 1930*// Restituri. Centrul Cultural Pitești. 2007. № 3.

⁴⁰ Gherguț D. Op. cit. P. 68, 69.

Разработка военных доктрин в Югославии и Румынии опережала аналогичный процесс в Албании, что было связано с ситуацией, складывавшейся в её руководстве, когда глава страны и партии Э. Ходжа стремился выступать в роли единственного военного теоретика и одновременно ослабить по политическим причинам роль военных в общественно-политической жизни страны. В марте 1970 г. глава Албанской партии труда (АПТ) составил многостраничный секретный документ под названием «Тезисы о факультативной военной подготовке» («Teza për shkollën e lirë ushtarake»). Обилие ссылок на работы В. Ленина и постоянное подчеркивание верности идеологическим постулатам ленинизма служило аргументом в пользу выдвижения главного тезиса, заявленного в этом материале, а именно: необходимости всенародного участия в вооруженной борьбе и введении обязательной системы всеобщей военной подготовки. С этой целью предполагалось увеличение часов начальной военной подготовки в школах и, что было новым, создание центров военной подготовки граждан без отрыва от производства. Они были призваны дать военные знания для ведения народной войны широким слоям населения⁴¹. Переданные Э. Ходжей министру обороны Б. Балуку «Тезисы», как считал их автор, должно было немедленно рассмотреть военное ведомство и представлены как директивный документ в Политбюро ЦК АПТ. Однако Балуку, решил временно отложить обсуждение данного вопроса так как работавшие в министерстве обороны экспертные группы ещё не закончили подготовку материала о новой военной доктрине страны. Вопросы обороны осенью 1970 г. приобретали всё большее значение для руководства НРА, так как затрагивали широкий комплекс вопросов, связанных с международными позициями страны. 21 ноября 1970 г. ближайший сподвижник Э. Ходжи и второй человек в руководстве страны – премьер-министр М. Шеху, «курировавший» вооруженные силы, МВД и госбезопасность – Сигуриме, выступил с докладом о плане развития Албании на период 1971-1975 г. Зарубежные аналитики обратили внимание на заявление Шеху о необходимости улучшения качества военной подготовки как армии, так и резервистов⁴². В этой связи они отмечали, что если ранее руководители НРА заявляли о полной готовности к обороне страны, то на этот раз речь шла о «радикальном улучшении» в этой области, что давало основания считать оборонные возможности Албании всё ещё не достаточными. Источниками угрозы для Албании по версии Шеху являлись два блока – НАТО и Варшавский пакт. Последний из них, как полагали иностранные аналитики, вызывал наибольшие опасения у

⁴¹ Teza për shkollën e lirë ushtarake. 5 mars 1970.// Hoxha E. Vepra. V. 43. Mars 1970 - Qershor 1970. Tiranë, 1984. F. 3, 4, 5, 9-11.

⁴² I.z. Albanian Government Maps New Program. 3.12.1970. P. 5. Radio Free Europe research. BOX-FOLDER-REPORT: 2-8-5. – <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/2-8-5.pdf>

албанского партийно-государственного руководства⁴³. В определенной степени такая интерпретация потенциальных угроз была похожа на «югославскую» версию. На специально посвященном проблемам обороны научном симпозиуме, проходившем в Белграде 13 -15 мая 1970 г., начальник генерального Штаба ЮНА генерал-полковник В. Бубань подчеркнул, что военная доктрина СФРЮ не делает различий как в политической окраске, так и подготовленности агрессора, который с точки зрения принятой концепции «является просто агрессором и к нему необходимо относиться как к врагу»⁴⁴. Специалисты из числа югославских военных, занимавшихся разработкой военной теории, отмечали в этом контексте, что в соответствии с доктриной всенародной борьбы, не существует изначально определенного противника, так как им считается только тот, «кто, не зависимо от того, под флагом какого блока или государства совершает акт агрессии против нашей [СФРЮ] страны». Это, в свою очередь, обуславливало право подвергшееся нападению стороны обращаться за помощью к любому государству, даже если оно принадлежит к блоку, с которым имеются идеологические противоречия⁴⁵. В представлениях югославского политического и военного руководства о характере возможного военного конфликта доминировала идея ограниченной войны против СФРЮ, что обуславливалось ««нынешней расстановкой сил, балансом ядерных сил сверхдержав и общим пониманием последствий ядерной войны»»⁴⁶. Вероятный план действий любого агрессора в отношении СФРЮ, по мнению руководства страны, заключался в проведении стремительной военной операции и отказе от продолжительного ведения боевых действий⁴⁷.

Концепция «всенародной войны против агрессии», принятая на вооружение в Югославии и Румынии, имела и «албанское измерение». Её основы и конкретные оперативные планы начали разрабатываться в НРА ещё в 1966 г. Очередное заседание Политбюро АПТ, состоявшееся 8 декабря 1970 г., носило ярко выраженный характер начала открытого конфликта Э. Ходжи и руководства министерства обороны. Оно свидетельствовало о противоречиях, существовавших также внутри высшего военного руководства. Ходжа обвинил руководство армии в неправильном понимании методов подготовки вооруженных сил, выступив против тезиса

⁴³ I.z. Albanian Government Maps New Program. 3.12.1970. P. 5. Radio Free Europe research. BOX-FOLDER-REPORT: 2-8-5. – <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/2-8-5.pdf>

⁴⁴ Выступление В. Бубаня было опубликовано в: Narodna armija, 22.5.1970.

⁴⁵ См. статью под названием «Универсальность всенародной системы обороны», специализировавшегося по военным вопросам югославского публициста А. Габелича (Габелић А.) в: Борба, 28.6.1970 г.

⁴⁶ Vojno delo, 1970. No. 2, Mart-April. S. 99.

⁴⁷ Ibid. S. 99.

«только в казарме возможно соблюдение дисциплины»⁴⁸. Это фактически отвергалось и в его «Тезисах», ставивших задачу подготовки массовых вооруженных сил из числа резервистов и гражданского населения.

Оперативные планы в военных доктринах Албании, Румынии и Югославии также продолжали демонстрировать схожие черты, и первой в их разработке была югославская сторона. Предположения относительно возможных военных действий Варшавского пакта против СФРЮ к концу 1970 г. в самом югославском руководстве существовали только как один из вероятных, но не главных сценариев опасного для страны развития ситуации⁴⁹. Тем не менее, они не сбрасывались со счетов. Несмотря на явные военные преимущества перед Югославией, военная акция против неё со стороны СССР и его союзников, как отмечали американские эксперты из разведывательного сообщества и Пентагона, не была бы столь простой, как в случае с Чехословакией, окруженной с трёх сторон государствами-членами ОВД, при отсутствии растянутости коммуникационных линий, и отказе чехословацкой армии от оказания сопротивления. Все перечисленные факторы отсутствовали в югославском случае. Наступление против СФРЮ могло осуществляться только по двум направлениям: из Венгрии в сторону Белграда и Загреба, а из Болгарии в сторону Скопле. При этом участие Румынии в подобной операции изначально исключалось по понятным причинам. Более того, провести неожиданно такую операцию было невозможно из-за отсутствия большого советского воинского контингента на границе с Югославией, а вооруженные силы СФРЮ были готовы оказать серьезное сопротивление⁵⁰. Перемещение крупных сил Варшавского пакта на Юго-западном ТВД, так как для создания преимуществ в соотношении сил ЮНА и ОВД потребовало бы использования как минимум 50 дивизий, было бы замечено НАТО и это порождало также определенные трудности для Москвы и её союзников как в военном, так и международно-политическом отношениях⁵¹. Особенности географического положения

⁴⁸ Drejtuesit e Ministrisë së mbrojtjes janë përgjegjës direkt për gjendjen në ushtri dhe duhet të përgjigjen para partisë. Diskutim në mbledhjen e Byrosë Politike të KQ të PPSH. 8 dhjetor 1970// Hoxha E. Vepra. V.45.Dhjetor 1970- Prill 1971. Tiranë, 1985. F. 39.

⁴⁹ В то же время среди отдельных представителей военного истеблишмента существовали предположения о некоем советском плане, частью которого было проведение переворота в Албании с целью смещения Э. Ходжи и приведения к власти просоветского руководителя. См. воспоминания генерал-полковника ЮНА Златко Рендулича: Rendulić Z. General Avnojske Jugoslavije. Sjećanja. Zagreb, 2004. S. 283, 288, 289.

⁵⁰ Yugoslavia: Intelligence Appraisal (In Response to NSSM 129)/ Prepared by the Office of National Estimates, CIA. Representatives of the Intelligence Community. Concurring in its Major Judgments. 27 July 1971// Yugoslavia. From «National Communism» to National Collapse. US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia, 1948-1990. NIC 2006-004 December 2006. Pittsburgh, 2006. P. 439.

⁵¹ Ibid. P. 440.

Югославии, имевшей выход в Средиземное море, рассматривались руководством СФРЮ с позиций необходимости защиты прибрежной линии с учётом экономических возможностей, людских резервов и общей военной доктрины в рамках оборонной политики СФРЮ. Система обороны югославского побережья в рамках территориальной ответственности Военно-морской области ЮНА включала два элемента – морской и сухопутный. В соответствии со стратегическим планом действий по отражению иностранного нападения в направлении береговой черты, в СФРЮ создавалось три операционных зоны обороны. Первая из них охватывала водное пространство Адриатического и Ионического морей и представляла собой район первой линии обороны, где против сил противника предусматривалось использовать подводные лодки и авиацию, базировавшуюся на аэродромах Военно-морской области. Для обеспечения действий югославских сил «первой линии» создавались специальные подземные и наземные сооружения для складирования вооружений и размещения техники в заливах Боки Которской, Сибеника, Бакар, а также на наиболее удаленном от берегов СФРЮ, находящемся в Адриатике, острове Вис. Вторая оперативная зона включала территориальные воды СФРЮ, оборону которой должны были осуществлять ракетные и торпедные катера при поддержке береговой авиации и береговой артиллерии, расположенной на наиболее возможных направлениях нападения с моря. Наконец третья оперативная зона включала внутренние воды Югославии, куда входила прибрежная полоса и острова. Её оборона находилась в компетенции маломерных подводных лодок, ВВС и береговой авиации с привлечением различных судов гражданского назначения, мобилизованных и переоснащенных для военных нужд. Тактика ведения боевых действий, разработанная югославскими ВМФ не предусматривала проведения широкомасштабных фронтальных операций, а была рассчитана на нанесение максимально возможного урона противнику на наиболее чувствительных для него направлениях, включая маневренное использование немногочисленных сил ВМФ за условной линией фронта. Образ действий югославской стороны в случае агрессии Варшавского пакта прогнозировался американскими аналитиками в следующем виде: оказание сопротивления на границах страны на протяжённом фронте; совместные действия ЮНА и ТО с целью сдержать наступающие силы ОВД с использованием тактики партизанской войны с целью, чтобы дать возможность перегруппироваться основным силам и не допустить агрессора вглубь страны. Для взятия под контроль территории СФРЮ вооруженные силы ОВД должны были бы насчитывать, как полагали югославские военные специалисты (и о чём знали американские аналитики), не менее 2 млн. человек. Затяжной характер боевых действий был бы крайне опасен для СССР, так как,

учитывая международную реакцию на интервенцию против СФРЮ, включая возможное столкновение с силами НАТО в регионе, мог сделать подобную операцию исключительно опасной для Москвы и её союзников.⁵²

В начале 1971 г. совместным секретным решением ЦК АПТ и Совета Министров НРА был принят базовый директивный документ по вопросам оборонной политики, в котором заявлялось о необходимости решения двух вопросов: выработки основных положений концепции «Военного искусства народной войны», т. е. всенародного сопротивления против возможной внешней агрессии в различных вооруженных формах и строительства по всей территории Албании бункеров. В основу стратегии и тактики современных боевых действий был положен получивший поэтическое название принцип «камня, брошенного в воду», который значил: защита территории Албании из центра концентрическими кругами до её границ с тем, чтобы не допустить брешы в обороне. С этой целью предусматривалось тактически разделить имевшиеся силы на так называемые сдерживающие (блокирующие) и операционные (наступательные), а также превратить горные районы в бастионы, неприступные для неприятеля. Основной формой вооруженной борьбы, на чём настаивал глава АПТ ещё в 1966 г.⁵³, предполагалось сделать партизанскую войну. Эта точка зрения вызывала у профессиональных военных сомнения в реалистичности подобных действий в условиях Албании, не обладавшей достаточными военными и человеческими ресурсами для того, чтобы добиться победы в войне с крупными государствами и военно-политическими блоками, в частности, НАТО и ОВД. В свою очередь глава военного ведомства Б. Балуку стремился, чтобы разрабатываемый документ соответствовал степени развития военного дела в мире и в нём был учтён опыт применения средств и сил в современных военных конфликтах. Это нашло своё отражение в его выступлении 3 февраля 1971 г. на коллегии Министерства, когда он заявил о том, что «...даже необходимо в дальнейшем обогатить тезисы Совета обороны, ... осовременив их [знаниями] наших врагов»⁵⁴. Тем временем, в Политическое управление Вооруженных сил пришло специальное директивное письмо из ЦК АПТ, в котором жёстко критиковались методы работы министра обороны Б. Балуку и начальника Генерального штаба П. Думе.

⁵² Ibid. P. 441.

⁵³ Воспоминания участника исследовательской группы по подготовке директивного документа об оборонной политике НРА полковника Э. Хадо: Kaloçi D. Enveri i futi në konflikt Mehmetin me Beqirin në '66: Dëshmia e panjohur e kolonelit në pension, Elami Hado, ish-atashe ushtarak në Kinë//Gazeta shqiptare, 9.10.2004

⁵⁴ Цитата из стенограммы заседания коллегии Министерства обороны от 3 февраля 1971 г. Документ находится в следственных материалах Управления Государственной Безопасности НСРА по делу Б. Балуку. Приводится по: Kotini A. Hito Çako: «Bashkëpunimi ynë me Fadil Paçramin e Todi Lubonjën»//Shekulli, 31.3. 2010.

Формулирование новой военной доктрины партийно-государственным руководством НРА и, прежде всего, лично Э. Ходжей, базировалось на тезисе равной опасности для Албании как Варшавского пакта, так и Североатлантического альянса. Более того, глава АПТ заявлял о превращении ОВД «в другое НАТО, где закон будет устанавливать Советский Союз»⁵⁵. На состоявшейся вскоре встрече Э. Ходжи и Б. Балуку в резиденции Поградец, куда глава военного ведомства был срочно вызван для обсуждения основ военной доктрины, глава АПТ потребовал ускорить работу над документом с учётом концепции народной войны⁵⁶. В соответствии с указанием Э. Ходжи военная доктрина должна была ориентироваться на ведение именно такой войны против превосходящих сил противника в лице одного государства или их коалиции и что «агрессор не должен захватить ни пяди земли, и не один вражеский солдат не должен ступить на нашу землю»⁵⁷. Категоричность установки Ходжи объяснялась его опасением того, что в случае закрепления противника на албанской территории существовала угроза дальнейшей легитимации его присутствия в стране и создания «параллельного правительства», дружественного оккупантам. В ноябре 1971 г. Э. Ходже был представлен документ, содержащий основные положения военной доктрины, по ознакомлению с которой он сделал в материале пометки о необходимости уделить внимание борьбе против возможных десантных операций противника⁵⁸.

Эволюция албанской версии концепции стратегии народной войны, сторонником которой был Э. Ходжа, приобретала весной 1972 г. также всё более конкретные формы. Особое внимание начинает придаваться Добровольческим силам, идея создания которых была выдвинута ещё в 1971 г. Э. Ходжей и М. Шеху. Фактически эта структура была призвана объединить создававшиеся формирования территориальной обороны, существовавшие параллельно с Вооружёнными силами и комплектуемые из гражданских лиц, временно мобилизованных в них. В руководстве военного ведомства, ответственного за подготовку военной доктрины, негативно относились к такому плану и обращали особое внимание на имеющийся опыт боевых действий и военной подготовки развитых зарубежных государств. Апелляция к партизанским традициям было призвано подчеркнуть важность именно подобного опыта, учитывавшего исключительно «албанские условия» несмотря на

⁵⁵ Buzëqeshjet politike të Jugosllavisë dhe të Bulgarisë ndaj nesh. Vlorë, e hënë, 1 mars 1971// Hoxha E. Ditar për çështje ndërkombëtare (1970-1971). Tiranë, 1983. V. 6. F. 320.

⁵⁶ См.: Halim Ramohito: Si na tradhtoi Mehmet Shehu//Standart, 2.3.2010. Вместе с Б. Балуку, но во встрече не участвовали, прибыл Х. Рамохито и начальник Института военных исследований генерал С. Бектеши.

⁵⁷ Halim Ramohito: Si na tradhtoi Mehmet Shehu.

⁵⁸ Ibid.

явное несоответствие стратегии партизанской войны 40-х гг. практике применения вооруженных сил в 70-е гг. Ещё в 1966 г. министр обороны Б. Балук в беседе с одним из будущих авторов директивного документа «Тезисы Совета Обороны» Э. Хадо отмечая необходимость использовать зарубежные, в частности, советские военно-теоретические разработки (против чего выступал Ходжа и Шеху), заявлял ещё в 1966 г.: «Я не могу опираться на партизанскую войну, которую однажды вели, потому что это было восстание. Сейчас мы призваны защищать Албанию, а это совсем другое, нежели раньше, мы ныне будем защищаться».⁵⁹ В то же время глава военного ведомства, знавший о то, что глава партии делает упор именно на партизанское прошлое, рекомендовал включить Хадо пассаж о народной войне в готовящийся документ.⁶⁰ На состоявшемся 27 марта 1972 г. заседании Политбюро ЦК АПТ Э. Ходжа вновь выступил за скорейшее создание Добровольческих сил и территориально-региональных штабов, координирующих их функционирование. Перед военными ставилась задача откомандирования в эти штабы не только отставных офицеров, но и находящихся на действительной военной службе, включая аппарат министерства обороны⁶¹. Идеологическое обоснование значимости подготовки концепции обороны именно в её особой, исключительно связанной с «албанской спецификой» форме делалось с учётом базовых тезисов Э. Ходжи о «народе-солдате» (*gjihtë populli ushtar*), «армии всего народа» (*Ushtria e madhe Popullore*) и обучение военному делу всего населения, как об этом заявлялось в его мартовских (1970 г.) «Тезисах». На содержание готовившихся албанскими военными материалы серьезно повлияла арабо-израильская война 6 октября — 24 октября 1973 г. События на Ближнем Востоке оценивались с точки зрения применения стратегии и тактики ведения современных боевых действий, а также использования нового оружия. Для разработки военной доктрины этот опыт имел особое значение, так как включал использование различных родов и видов вооруженных сил, среди которых для условий Албании были важны авиация, средства ПВО и мобильные сухопутные подразделения, включая танковые и пехотные. Всё это учитывалось в работе над проектом документа. Сам текст – 1500 страниц – был готов к концу 1973 г. и назывался «Некоторые проблемы обороны равнинной местности» (*«Mbi disa probleme të mbrojtjes në terrenin fushor»*). Разработка новой оборонной политики Албании проходила параллельно с работой над новой конституцией НРА, которая должна была легитимировать «социалистический характер» общества и его институты и была принята 28 декабря 1976 г.

⁵⁹ См. Свидетельство Э. Хадо в: Kaloçi D. Enveri i futi në konflikt Mehmetin me Beqirin në '66.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Të forcohet më tej bashkëpunimi ushtri-terren. Diskutim në mbledhjen e Byrosë Politike të KQ të PPSH. 27 mars 1972// Hoxha E. Vepër. V. 48. Janar 1972 – Maj 1972. Tiranë, 1985. F. 317.

Теория «народной войны», пропагандировавшаяся Э. Ходжей, продолжала выступать основополагающей концепцией при формулировании стратегии оборонной политики страны. На состоявшемся 28 марта 1974 г. заседании Политбюро ЦК АПТ обсуждался материал «Об организации, военной подготовке и деятельности добровольческих сил по осуществлению народной самообороны и о выполнении задач подготовки профессиональных военных штабов обороны, органов партии и правительства». Представленные до этого «Некоторые проблемы обороны равнинной местности» не могли претендовать на роль директивного документа, в которой формулировалась бы в целостном виде оборонная доктрина. Поэтому работа в этом направлении продолжалась интенсифицировалась на протяжении апреля-июня 1974 г. Было подготовлено несколько вариантов такого материал. Один из них (расширенный) был направлен Э. Ходже. Он внёс в его текст замечания, часть из которых носила явно конъюнктурно-политический характер и свидетельствовали о его крайнем раздражении по поводу того, что в документе не достаточно учтены его идеи «народной войны», стратегии и тактики боевых действий. В то же время, он согласился с рядом предложений, содержащихся в представленном материале. 17 июня 1974 г. Министерство обороны представило в Совет обороны секретный документ № 004. В нём предусматривалось реформа структуры вооруженных сил, введенной в 1970 г. и закреплявшей существование полков, дивизий, бригад и корпусов. Ныне рекомендовалось отказаться от существования корпусов, как имеющих слишком большое количество воинских формирований в своём составе (от 15 до 24), и разукрупнить их до уровня бригад (включавших 4-5 формирований)⁶², которые становились основной организационной структурой в вооруженных силах. В документе географически определялась основная линия обороны по горным хребтам, отделявшим береговую линию от остальной части территории Албании, а именно: Арденице – Поян – Леван – Мифол – проход Чафа (центральная, южная и ближе к центру северные зоны). Таким образом, ставка делалась на удержание территории, находившейся за горными хребтами, что объяснялось трудностью защиты береговой части страны из-за малочисленности соответствующих сил и средств ВМФ. Для обозначения тактического отступления (упоминание которого в официальном документе было неприемлемо по идейно-политическим причинам) в документе была использована так называемая «теория скольжения», т. е. отход от сухопутных и морских границ вглубь территории страны. Под влиянием высшего партийного руководства, прежде всего М. Шеху, была принята идея «градации» сил обороны уже на три группы для обозначения её

⁶² См. воспоминания бывшего начальника Генерального Штаба ВС НРА (1975-1981) и участника событий В. Лакая: Llakaj V. Balluku: «Ka urdhëruar, Enveri!». Konflikti me Beqir Ballukun për të qajaturat «Teza të zeza»// Shekulli, 20.2.2006.

эшелонированного характера: сдерживающие, блокирующие и оперативно-стратегические. На проходившем в течение двух первых дней июля 1974 г. заседании Политбюро ЦК АПТ представленный Б. Балуку документ, по инициативе Э. Ходжи и М. Шеху, а также секретаря ЦК АПТ Х. Капо, был подвергнут критике за отсутствие «активной позиции» в формулировании оборонной политики, концепцию «скольжения», отказ от доминирующего принципа «народной войны», игнорирование роли Добровольческих сил и системы общенародной военной подготовки. Глава АПТ выступил за отстранение Балуку от должности военного министра и его исключение из Политбюро и ЦК АПТ на ближайшем пленуме ЦК. Представленный материал был назван Ходжей и его ближайшим окружением «Черными тезисами» («Tezat e zeza») и подвергся осуждению. В вооруженных силах НРА начались массовые репрессии против военных кадров, а в ноябре 1975 г. бывший министр обороны, начальник Генерального Штаба и начальник Политического управления были расстреляны, что означало окончательную победу точки зрения Э. Ходжи на суть военной доктрины.

Таким образом, несмотря на различные внутривластные перипетии, в первой половине 70-х г. XX в. практически все три коммунистических страны региона – Албания, Румыния и Югославия определили концептуальные основы военной доктрины «всенародной войны». В её лежало сочетание действий регулярной армии, «параллельных» военных структур в виде албанских Добровольческих сил, румынской Патриотической Гвардии, югославской Территориальной Обороны и организационно подготовленного, вооруженного массового партизанского движения. Несмотря на национальные различия подобного подхода к формулированию военной доктрины, существовала общая и доминировавшая черта: коммунистические режимы трёх государств рассчитывали на использование в критический для них момент для организации обороны широко популяризовавшегося марксистско-ленинского принципа «армия – это вооруженный народ». Создание параллельных с вооруженными силами военизированных структур в условиях мирного времени использовалось также для понижения политической роли военного истеблишмента как опасного конкурента власти узкого круга лиц во главе с коммунистическим диктатором, но, при определенных обстоятельствах, влияло на расстановку внутривластных сил в соответствующих государствах. Изменения в законодательстве Албании, Румынии и Югославии, проведенные в начале 70-х гг., и ликвидировавшие любые юридические основания для создания ситуации, при которой было возможно образование в военных условиях параллельных существующим органам власти, с тем, чтобы не допустить заключения соглашений с противником, свидетельствовали о серьезных опасениях глав существовавших в трёх странах режимов в том, что события могут развиваться по «чехословацкому» сценарию августа 1968 г. Парадокс сложившегося положения заключался в том, что Румыния, в

отличие от Албании и Югославии, являлась членом Варшавского пакта и наличие подобного положения в румынской конституции не оставляло сомнений относительно его «адресата».

Summary

Intervention of socialist states of the Warsaw Pact led by the Soviet Union, in august 1968, in Czechoslovakia was criticized and strongly condemned by the leaderships of communist states of Albania, Romania and Yugoslavia. After the invasion of Czechoslovakia, the three countries of Southeastern Europe have promoted a domestic policy establishing national communist regimes and externally distanced themselves from the USSR and established close relationships with a number of capitalist countries of Western Europe and the U.S. In the 70s of twentieth century, Romania, Yugoslavia and Albania have promoted a distinct military doctrine designed to prevent a possible foreign military aggression. This military concept known in the West as "safe restraint" was based on supporting Western countries, and primarily the U.S., which had nuclear weapons.

Gheorghe Nicolaev*

POLITICI COMEMORATIVE SOVIETICE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ PRIN MONUMENTE DE ISTORIE ȘI SCULPTURI MONUMENTALE (1944-1990)

În cadrul sistemului de propagandă, instruire și educație, bine pus la punct al fostului imperiu sovietic, un rol deosebit l-au jucat politicile comemorative promovate de către organele de partid și de stat la nivel unional, republican și local ce aveau menirea de a susține în mod plener dogmele și activitățile ideologice ale PCUS și ale statului sovietic în raport cu populația băștinașă din fostele republici sovietice. Intensitatea de promovare a politicilor respective a variat în funcție de specificul dezvoltării istorice a republicilor, structura etnică a populației și timpul încadrării lor în componența statului sovietic, dar esența, metodele și mijloacele de promovare a acestor politici au fost, în mare măsură, aceleași. În Moldova Sovietică, la fel ca și în teritorii naționale din fosta URSS, aceste politici au fost promovate prin mai multe mijloace. Printre ele, un rol deosebit l-au avut activitatea de îndoctrinare politică și ideologică a populației prin intermediul mass-media și instituțiilor de cultură și de învățământ, organizarea unor manifestări de masă în legătură cu celebrarea anumitor personalități, fenomene și date istorice importante din istoria statului sovietic, înălțarea în for public și plasarea în interiorul instituțiilor publice a unor sculpturi monumentale, însemne și plăci comemorative dedicate acestor personalități și fenomene istorice, denumirea unor instituții, organizații, întreprinderi și străzi din orașele și centrele raionale ale republicii cu nume ale unor persoane sau evenimente istorice comemorate și alte mijloace.

În studiul de față ne vom referi la un aspect puțin cercetat al temei abordate aici, și anume la realizarea politicilor comemorative sovietice în RSS Moldovenească prin monumente de istorie și sculpturi monumentale. Este adevărat că în ultimii ani au apărut câteva articole care se referă la anumite aspecte ale temei date, inclusiv la politica organelor de partid și de stat din RSS Moldovenească în vederea eternizării eroilor armatei sovietice în cel de-al Doilea Război Mondial¹, la unele aspecte legate de politica statului în domeniul conservării și valorificării monumentelor în RSSM², precum și la activitatea Fondului Plastic din Moldova

* **Gheorghe Nicolaev**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ Elena Postică. *Unele considerații privind istoria și semnificația monumentelor gloriei militare de pe teritoriul Republicii Moldova*. – În *Teragetia. Anuar*. XV. Chișinău, 2006, p. 302-309.

² Gh. Nicolaev. *Unele considerații cu privire la politica statului în domeniul conservării și valorificării patrimoniului istorico-cultural în RSS Moldovenească în anii 40 – 80 ai secolului al XX-lea* - în: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2003, nr. 1-2, p. 68.

privind realizarea politicilor comemorative în acest spațiu în perioada anilor 60-70 ai secolului trecut³. În unele lucrări consacrate descrierii și sistematizării monumentelor de istorie și cultură din Moldova, apărute în republică în anii 70-80 ai secolului trecut⁴, problema dată este tratată în stilul istoriografiei sovietice care elogia în mod exagerat politica regimului comunist în vederea modelării, prin intermediul acestor monumente, a omului de tip nou „homo-sovieticus”. Iar în ultima lucrare consacrată descrierii și sistematizării monumentelor din Republica Moldova, apărută în a doua jumătate a anilor 90 ai secolului trecut⁵, problema dată nu este abordată în nici un fel. Ținând cont de actualitatea și gradul insuficient de cercetare a problemei, în studiul de față ne propunem de a elucida de pe poziții noi politicile comemorative sovietice realizate în RSS Moldovenească în anii 40-80 ai secolului trecut prin edificarea monumentelor de istorie și sculpturior monumentale, pentru a scoate la iveală mai evident conținutul, esența și scopul acestor politici.

În rîndurile ce urmează vom încerca să argumentăm teza potrivit căreia autoritățile sovietice au promovat prin intermediul monumentelor de istorie și al sculpturilor monumentale politici bine determinate de îndoctrinare politico-ideologică și de deznaționalizare a românilor basarabeni din acest spațiu, la fel cum pe timpuri au procedat, în acest sens, și autoritățile țariste. Este cunoscut faptul că monumentele înălțate în Basarabia pînă la 1918 au fost în exclusivitate consacrate evenimentelor politice și personalităților din cadrul Imperiului Țarist. O parte din ele elogiau eroismul soldaților și comandanților ruși în războaiele ruso-turce, o altă parte erau consacrate țărilor ruși și altor personalități marcante ale Rusiei țariste ce au avut o anumită tangență cu Basarabia, în perioada indicată fiind înălțate cel puțin zece monumente de acest tip⁶. În același timp,

³ Cheorghe Nicolaev, *Fondul Plastic din RSS Moldovenească în promovarea politicilor comemorative comuniste (anii 60-70 ai sec. al XIX-lea)* – în culegerea: *Cultură și politică în sud-estul Europei (sec. XV-XX). Materialele sesiunii științifice din 1 septembrie 2010*. Chișinău, CEP USM, 2011, p. 167-188.

⁴ Улианов В, Пилат И. *Исторические места и памятники Молдавии*. Chișinău, Cartea Moldovenească, 1977; *Памятники истории и культуры Молдавии. Виды и типы*. (colectiv de autori). Chișinău, Știința, 1988.

⁵ *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova* (autori: N. Demcenco, I. Hîncu, T. Nesterov, P. Railean, I. Chirtoagă, I. Bobieco). Chișinău, Știința, 1994.

⁶ Printre monumentele ridicate de către administrația țaristă în Basarabia pot fi menționate: *Monumentul lui Grigore Potiomkin*, înălțat în 1872 la marginea satului Rădenii Vechi, rn. Ungheni; *Arcul de Triumf* din centrul or. Chișinău, în cinstea victoriei armatei ruse asupra turcilor (1840), acesta încadrîndu-se perfect în ansamblul arhitectonic din centrul capitalei, atît în sec. IX, cît și în prezent; *Monumentul consacrat victoriei armatei ruse asupra turcilor în lupta de la Cahul, anul 1770*, construit în 1849 nu departe de Vulcănești; *Monumentul contelui Voronțov*, înălțat în același an nu departe de monumentul de la Cahul; *Bustul lui Alexandru Pușkin*, exilat în Basarabia între anii 1820-1823, inaugurat la 26 mai 1885 în Grădina Publică a orașului Chișinău; *Monumentul țarului Alexandru II*, instalat în Grădina Publică a or. Chișinău (unde astăzi începe Aleea Clasicilor) și dezvelit într-o atmosferă festivă la 17 aprilie 1886; *Monumentul-bust al lui P. Crușevan*, peședintele Uniunii Poporului Rus din Basarabia, instalat între 1912 și 1914 la mormîntul lui P. Crușevan, în curtea fostei Mitropolii; *Monumentul țarului Alexandru I*, instalat

după cum menționează cercetătoarea Elena Ploșniță, în perioada de dominație a regimului țarist în Basarabia, autoritățile ruse nu au înălțat niciun monument ce ar fi reflectat istoria și cultura basarabenilor, viața și activitatea unor personalități istorice ale ținutului dintre Prut și Nistru⁷.

După unirea Basarabiei cu România, administrația românească a lăsat intacte monumentele înălțate cu concursul autorităților țariste, cu excepția celor consacrate țarilor ruși Aleksandru I și Alexandru II, care au fost demontate, un monument, cel al lui P. Crușevan, fiind distrus odată cu demolarea de către autoritățile sovietice a complexului de clădiri ale Mitropoliei Basarabiei. Restul monumentelor, printre ele monumentul-bust al lui A. S. Pușkin din Parcul Central al capitalei, Arcul de Triumf, care s-a înscris și se înscrie armonios în aspectul arhitectural al Chișinăului, și alte patru monumente consacrate comandanților ruși și victoriilor repurtate de către armata țaristă în războaiele ruso-turce (*Monumentul lui Grigore Potiomkin*, s. Rădenii Vechi, Ungheni; *Monumentul consacrat victoriei armatei ruse asupra turcilor în lupta de la Cahul, anul 1770 de lângă Vulcănești*; *Monumentul contelui Voronțov de la Cahul*; *Monumentul lui P. Rumeanțev* înălțat în cinstea bătăliei victorioase de pe râul Larga, s. Badic, Cahul și *Monumentul consacrat regimentului 55 Podolsk* al armatei țariste de lângă cetatea Bender) au supraviețuit în vîltoarea tuturor evenimentelor istorice ce au avut loc în acest spațiu în prima jumătate a secolului al XX-lea. Ulterior, aceste monumente au constituit un obiect de atenție sporită din partea autorităților din RSS Moldovenească, devenind simboluri importante în opera de glorificare a personalităților marcante din istoria și cultura Rusiei și de elogiare a „prieteniei de veacuri” moldo-ruse.

În perioada interbelică, în Basarabia au fost întreprinse mai multe acțiuni ce au avut menirea să aducă în for public monumente de simțire românească, ce urmau să devină pentru generațiile viitoare ale românilor basarabeni adevărate simboluri în opera de educație a sentimentelor de mîndrie și dragoste față de Patrie, Neam și Țară. Referindu-se la unele din aceste acțiuni, cercetătorul Virgil Teodorescu nominalizează șase monumente de acest gen ce au fost înălțate în or. Chișinău între anii 1918-1940⁸:

1. *Monumentul Apostolilor basarabeni, martiri ai sfintei cauze naționale* (sculptor Alexandru-Ionescu Varo), construit în grădina Catedralei Ortodoxe în

în or. Chișinău vis-a-vis de fosta Mitropolie și inaugurat la 3 iunie 1914 într-o atmosferă festivă cu participarea țarului Rusiei Nicolai II; *Monumentul lui P. Rumeanțev*, înălțat în anul 1914 în s. Badic, rn. Cahul, în cinstea bătăliei victorioase de pe râul Larga; *Monumentul consacrat regimentului 55 Podolsk* (al armatei țariste), dezvelit în anul 1912 lângă cetatea Bender în cinstea centenarului de la victoria Rusiei în războiul ruso-turc din 1806-1812 și de la „alipirea Basarabiei la Rusia (Vezi: Elena Ploșniță. *Despre politica „Monumentală” a țarismului rus și eroii „eternizați” în Basarabia (1812-1918)* - Tirageția. Anuar XV. Chișinău, 2006, p.265-274).

⁷ Elena Ploșniță. *Despre politica „Monumentală” a țarismului rus și eroii „eternizați” în Basarabia (1812-1918)* - Tirageția. Anuar XV. Chișinău, 2006, p. 274.

⁸ V. Teodorescu. *Monumente ridicate în or. Chișinău în 1918-1940* - Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Anuar 1. Chișinău, 1992, p. 214.

cinstea memoriei lui Simion Murafa, preotului Alexei Mateevici și a lui Andrei Hodoroagea, toți trei devenind martiri ai cauzei naționale în august 1917;

2. *Monumentul Latinității „Lupoaica”*, redată cu cei doi gemeni Romulus și Remus, dezvelit în anul 1925 în curtea Palatului Șfatului Țării din strada Ion Inculeț;

3. *Monumentul lui Ștefan cel Mare*, lucrat de sculptorul Al. Plămădeală și înălțat în aprilie 1928 în Grădina Publică pe un soclu de piatră de Cosăuți, proiectat de arhitectorul E. Bernardazzi;

4. *Monumentul- bust al lui Alexandru Donici* (sculptor Alexandru Plămădeală), înălțat în iunie 1936 în curtea liceului cu același nume din or. Chișinău;

5. *Monumentul regelui Ferdinand I* (sculptor Oscar Han), dezvelit în Piața Centrală în anul 1939, pe locul unde anterior fusese statuia țarului Alexandru I;

6. *Bustul medicului Toma Ciorbă*, întemeietorul spitalului de contagioși și director timp de 36 de ani al acestei instituții, înălțat în 1939 (sculptor Alexandru Plămădeală);

La acestea, vom adăuga și monumentul-bust a lui B. P. Hasdeu, realizat de Al. Plămădeală la 1937 și instalat în Grădina Publică (azi Grădina Publică Ștefan cel Mare) din Chișinău⁹, *Monumentul-bust al lui Alexe Mateevici* (sculptor Al. Plămădeală), instalat în 1931 în Cimitirul Central Orășenesc la mormântul poetului¹⁰; monumentul *domnitorului iluminist Vasile Lupu din or. Orhei* (1936), sculptor Oscar Han¹¹, și monumentul *viteazului domnitor moldovean Ion Vodă de la Cahul* (a doua jumătate a anilor 30)¹².

În toiu celui de-al Doilea Război Mondial, la 1 noiembrie 1942, pe o colină din preajma gării Ghidighici a orașului Chișinău, în locul de unde generalul Antonescu a condus luptele de eliberare a urbei, a fost inaugurat un măreț complex memorial – *Turnul Dezrobirii* (autori: arhitecții Octav Doicescu și Dumitru Ciulamila), inaugurarea monumentului fiind un omagiu adus celor care și-au jertfit viața pentru eliberarea Basarabiei, pentru neam, credință și Țară¹³. În același timp, autoritățile române au acordat o deosebită atenție înveșnicirii memoriei ostașilor căzuți pe câmpul de luptă în perioada Primului și celui de-al Doilea Război Mondial prin amenajarea unor cimitire speciale, cele mai importante dintre ele fiind Cimitirul militar de la Botanica de Jos (bd. Decebal, 17), cimitirele de campanie de la Cania și de la Țiganca, rn. Cahul, și altele.

Odată cu invadarea Basarabiei de către armata sovietică la 28 iunie 1940 și reinstaurarea regimului comunist în acest teritoriu în vara anului 1944, cimitirele militare românești au fost distruse, iar monumentele înălțate, în mare parte, au avut o soartă vitregă. Unele din ele au dispărut fără urmă, altele au fost salvate, fiind evacuate peste Prut în puținele clipe pînă la pătrunderea tancurilor

⁹ Chișinău. *Enciclopedie*. Chișinău, Ed. Museum, 1997, p. 324.

¹⁰ *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*. Chișinău, 1994, p.86.

¹¹ Ibidem, p. 63.

¹² Lupan Ilie. *Tot ce avem mai scump*. – Orizontul, 199, nr.3, p. 74.

¹³ Vlad Dumbravă. *Turnul dezrobirii Basarabiei de la Ghidighici* – Cugetul, 1999, nr. 4, p. 48-50.

sovietice în localitățile basarabene. Două dintre acestea, și anume monumentul lui Ștefan cel Mare și cel al lui Vasile Lupu au fost ulterior „recuperate” de către sovietici după 1944, ele fiind considerate de către autorități drept simboluri ale prieteniei de veacuri a poporului moldovenesc cu poporul rus și cel ucrainean. Monumentele respective au fost reinstalate, primul - în Grădina Publică din or. Chișinău, al doilea - în curtea bisericii „Sf. Vineri” din or. Orhei, fiind mai mult de un deceniu unicele monumente din Moldova Sovietică care aveau tangență cu istoria și cultura acestui neam de pînă la 1940.

După reinstaurarea regimului comunist în Basarabia în primăvara-vara anului 1944, politicile de conservare și valorificare a monumentelor, promovate de către autoritățile sovietice, la fel ca și cele de înălțare a noilor monumente, au neglijat în totalitate evenimentele și personalitățile marcante din istoria și cultura neamului românesc din acest teritoriu. Monumentele de istorie și cultură evidențiate în prim-plan în RSSM, la fel ca și noile sculpturi monumentale apărute în această perioadă, aveau menirea de a comemora evenimente și personalități legate de istoria Rusiei și a statului sovietic, acestea fiind instrumente utile în opera de creare în noua republică sovietică a omului de tip nou, „homo sovieticus”.

În primii zece ani postbelici, procedurile extrem de rigide, în favoarea centrului unional, privind proiectarea, executarea și înălțarea monumentelor, de rînd cu dificultățile de ordin financiar existente nu au permis desfășurarea unor activități mai variate în vederea construcției monumentelor, eforturile principale ale autorităților fiind orientate, în primul rînd, spre înveșnicirea memoriei ostașilor căzuți în luptele pentru „apărarea patriei sovietice” – URSS. De aceea, în acești ani, în afară de monumente consacrate gloriei militare sovietice și unui anumit număr de sculpturi monumentale dedicate lui I. Stalin, ulterior demolate, în RSSM au fost edificate doar trei monumente importante cu altă tematică¹⁴, unul dintre care a fost monumentul lui V. Lenin, înălțat în anul 1949 pe Piața Biruinței (azi Piața Marii Adunări Naționale) în ajunul sărbătoririi aniversării a 25-a de la formarea RASSM și crearea PCM și altele două în memoria lui Gr. Cotovschi: primul constituia un bust inaugurat în anul 1953 în or. Hîncești și al doilea – un monument ecvestru înălțat în anul 1954 în orașul Chișinău.

În perioada „dezgețului” hrușciovist, autoritățile locale de toate niveluri aveau dreptul de a comanda de sine stătător lucrări de artă sculpturală, cu condiția obținerii permisiunii respective din partea organelor de partid și de stat republicane și aprobării actelor de proiect de către organele de stat competente (Ministerul culturii al RSSM), precum și executării lucrărilor de către instituții specializate din domeniu (Fondul Plastic din RSSM și din alte republici uni-onale). Faptul în cauză a condus la o înviorare esențială a activității legate de înălțarea unor sculpturi monumentale noi în rîndul uniunilor de creație, a autorităților de rang republican, raional și primar. La o ședință a Biroului CC al PCM

¹⁴ AN PM, f.3011, reg. 7, d. 237, p. 44.

din 17 noiembrie 1959, care a luat în discuție chestiunea cu privire la ordinea construirii monumentelor pe teritoriul RSS Moldovenești, se constata că doar în câțiva ani pînă la acea dată, au fost înălțate peste 100 de monumente de diversă tematică, unele din ele fiind executate la un nivel artistic scăzut și fără aprobarea proiectelor respective¹⁵. Monumentele erau comandate de diverse instituții, organizații, întreprinderi și gospodării colective și erau realizate, în mare parte, de către Fondul Plastic din Moldova precum și de către alte instituții specializate din Ucraina sau Federația Rusă.

În această perioadă au fost inaugurate și o serie de monumente ale unor personalități de vază din cultura Moldovei de pînă la anul 1940. Este vorba de înălțarea monumentului-bust al lui Constantin Stamati, dezvelit în anul 1957 în orașelul Ocnița (sc. I. Poneatovskii și L. Fitov) și de inaugurarea în același an în Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfînt” (fostul parc „A. S. Pușkin”) din or. Chișinău a Ansamblului sculptural „Aleea Clasicilor”. Ideea de a construi o astfel de alee a fost lansată în anii 30 de sculptorul Alexandru Plămădeală, dar a putut fi realizată doar în primii ani ai așa-zisului „dezgheț” hrușciovist, în mare parte datorită insistenței Uniunii Scriitorilor din Moldova. Aleea cuprindea 12 busturi din bronz instalate pe postamente din granit roșu poleit dedicate clasicilor literaturii române născuți în Moldova istorică: Dimitrie Cantemir (sc. N. Gorenîșev), Nicolae Milescu Spătaru (sc. L. Averbuh), Constantin Stamati (sc. L. Fitov), Gheorghe Asachi (sc. L. Fitov), Alexandru Donici (sc. I. Cheptănaru), Alecu Russo (sc. V. Larcenco), Alexandru Hîjdău (sc. N. Cracoveac), Bogdan Petriceicu Hasdeu (sc. I. Cheptănaru), Vasile Alecsandri și Costache Negruzzi (sc. A. Maico), Ion Creangă (sc. L. Averbuh) și Mihai Eminescu (sc. L. Dubinovski)¹⁶, care, într-o mare măsură, au sensibilizat conștiința națională a băștinașilor din acest teritoriu.

Menționăm totuși că realizarea și inaugurarea monumentelor cu astfel de tematică a fost mai mult o excepție. În linii generale, autoritățile sovietice de toate nivelurile din RSSM au promovat în perioada „dezghețului” hrușciovist politici de înălțare a monumentelor de tip sovietic, această activitate luînd, în perioada respectivă, o amploare mult mai mare în comparație cu anii precedenți. Pentru a reglementa activitatea organelor locale spre inaugurarea unor monumente cu conotație politico-ideologică, la ședința Biroului CC al PCM din 17 noiembrie 1959 s-a decis de a crea pe lîngă Ministerul Culturii o Comisie de Stat pentru Monumente și Sculptură Monumentală, ce urma să includă reprezentanți ai organelor republicane în domeniul construcțiilor, ai uniunilor de creație în domeniul artelor plastice și arhitecturii, ai Filialei Moldovenești a AȘ a URSS și ai arhitectului principal al or. Chișinău. Comisia respectivă a fost formată prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri al RSSM nr.15 din 26 iunie 1960, avînd drept sarcină examinarea și aprobarea proiectelor pentru monumentele ce urmau să

¹⁵ AOSPRM, f. 51, reg.19, d. 57, p. 66.

¹⁶ *Chișinău. Enciclopedie*. Chișinău, Ed. Museum, 1997, p. 34.

fie înălțate pe teritoriul RSSM, recepția lor în natură, precum și recepția celor mai importante lucrări în domeniul artei sculpturale și a modelelor destinate tirajării¹⁷.

În același timp, prin decizia Biroului CC al PCM din 17 noiembrie 1959, Ministerul Culturii a fost obligat de a elabora un Plan de creare a monumentelor pe teritoriul republicii pentru perioada anilor 1960-1965. În contextul realizării acestui obiectiv, prezintă interes ofertele privind executarea noilor monumente trimise de către organele executive locale în adresa ministerului respectiv, ele reflectând politicile comemorative promovate de către autorități la nivel republican și local, precum și mentalitatea funcționarilor de partid și de stat de diverse ranguri în această chestiune. Astfel, executivul raional Vulcănești a înaintat o listă pentru realizarea a 10 monumente ce urmau să fie înălțate în 10 colhozuri ale raionului, dintre care nouă lui V. Lenin și unul lui K. Marx¹⁸. Comitetul executiv din raionul Lazo a înaintat o listă pentru înălțarea a 15 monumente (trei în centrul raional și 12 în gospodăriile colective din satele raionului), inclusiv unul lui K. Marx, trei lui V. Lenin, 3 altor conducători de vază ai statului sovietic, cite unul – eroilor pionieri, eroilor din „Garda Tînără”, prieteniei popoarelor și lui I. Miciurin¹⁹. Analiza, în ansamblu, a ofertelor pentru înălțarea monumentelor, prezentate de către centrele raionale ministerului respectiv, ne permite să afirmăm că în acea perioadă devenise o tradiție pentru majoritatea gospodăriilor agricole de a avea neapărat un monument consacrat lui V. Lenin sau personalității în cinstea căreia ele au fost denumite, toate aceste personalități constituind simboluri comemorative sovietice.

Activitatea autorităților în vederea construirii unor sculpturi monumentale în RSSM a scăzut brusc în prima jumătate a anilor 60 în legătură cu adoptarea Hotărîrii CC al PCUS și a Consiliului de Miniștri al URSS din 28 septembrie 1961 „Despre înlăturarea exceselor în cheltuirea mijloacelor de stat și obștești pentru înălțarea monumentelor” prin care s-a decis ca în viitor crearea monumentelor cu figură și a monumentelor-bust să fie făcută numai cu acordul CC al PCUS și al Consiliului de Miniștri al URSS²⁰. Prin decizia comună a CC a PCM și a Guvernului RSSM, cu aceeași denumire din 6 decembrie 1961, lucrările de creare a unor noi monumente au fost stopate pentru o perioadă nedeterminată, cu excepția monumentului lui V. Lenin pentru colhozul „Zavetî Iliicea” („Poruncile lui Lenin”) din rn. Leova. În acest context, putem afirma că cea mai importantă operă comună a sculptorilor moldoveni din perioada sovietică - „Aleea Clasicilor” - a fost realizată la timpul potrivit. Dacă realizarea ei s-ar fi reținut cu cîțiva ani, ea nu ar mai fi avut șanse să fie inaugurată.

Ulterior, o parte din interdicțiile vizate mai sus cu privire la înălțarea monumentelor au fost anulate, dar dreptul prioritar de a decide în această

¹⁷ AN RM, f.3011, reg. 17, d. 236, p. 163.

¹⁸ AN RM, f.3011, reg.7, d. 246, p.22.

¹⁹ Ibidem, p. 30.

²⁰ AOSP RM, f.51, reg. 21, d. 39, p. 93.

chestiune a fost în continuare păstrat pînă către mijlocul anilor 80 în favoarea centrului unional. Astfel, prin Hotărîrea CC al PCUS și a Consiliului de Miniștri din URSS din 4 iulie 1966 „Cu privire la ordinea proiectării și înălțării monumentelor”²¹, autoritățile centrale au oferit organizațiilor de partid și executivelor republicane dreptul de a hotărî doar în chestiunile ce țin de înălțarea unor monumente funerare și obeliscuri, precum și a unor monumente-busturi, păstrîndu-și dreptul de a decide în cazul monumentelor ce aveau o importanță deosebită după tematică, prezentau interes la nivel de stat și necesitau cheltuieli materiale considerabile. Totodată, prin hotărîrea dată s-a atras atenția organelor de partid și de stat republicane ca în chestiunea privind proiectarea și înălțarea unor monumente să fie respectat cu strictețe criteriul de apreciere, reieșind din conținutul ideinic și semnificația publică a acestor lucrări, la fel și de valoarea lor artistică. Grație unor astfel de reglementări impuse de centrul unional și respectate cu strictețe de către autoritățile de partid și de stat republicane, pînă către mijlocul anilor 70, pe teritoriul republicii au fost înălțate doar două monumente care au avut atribuție la istoria și cultura băștinașilor din acest teritoriu de pînă la 1940. Este vorba despre bustul compozitorului Ștefan Neaga (sc. L. Dubinovschi, arhit. S. Naumov), înălțat în anul 1964 în fața Școlii Republicane de Muzică și Coregrafie (azi Liceul „Ciprian Porumbescu”) din Chișinău, ulterior transferat pe str. Hristo Botev din capitală, și portretul sculptural al lui Alecu Russo (sc. I. Cozlov) inaugurat în anul 1971 pe teritoriul Universității Pedagogice „Al. Russo” din Bălți²².

Aceeași politică în domeniul edificării monumentelor în RSSM a fost promovată și în a doua jumătate a anilor 70 - prima jumătate a anilor 80, fiind înălțate sute de monumente (împreună cu cele ale gloriei militare sovietice) care au devenit simboluri politico-ideologice și doar trei sculpturi au fost dedicate personalităților de vază din istoria și cultura neamului românesc din acest spațiu. Este vorba de monumentul lui Alexandru Donici din s. Donici, rn. Orhei (anul 1976), de stela cu horelieful lui Ion Creangă, instalată în anul 1982 pe clădirea Institutului Pedagogic „I. Creangă” din Chișinău (sc. V. Cuznețov, arhit. V. Cudinov) și de basorelieful lui A. Bernardazzi de pe Biserica Sf. Teodora de la Sihla (1983, sc. N. Gorenîșev, arhit. V. Mednec)²³.

Pentru a înțelege mai bine esența politicii comemorative, promovate de autoritățile sovietice prin utilizarea sculpturilor monumentale, în continuare

²¹ ANRM, f. 2848, reg. 22, d. 282, p. 182-183.

²² Datele sînt calculate în baza analizei Listelor monumentelor de sculptură luate sub ocrotirea statului, aprobate prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 349, din 22 octombrie 1971 („Veștile ...”, 1971, nr. 11, art. 164) și a Listei monumentelor de același gen, aprobate prin Hotărîrea CC al PCM și Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 211, din 8 august 1975 („Veștile ...”, 1975, nr. 7, art. 93), în care sînt indicate denumirea monumentelor și anul înălțării lor.

²³ Datele sînt preluate din *Registrul monumentelor luate sub ocrotirea statului*, aprobat prin Hotărîrea Parlamentului din 22 iunie 1993 („Monitorul Oficial”, 2010, nr. 15-17, p. 10-109), în care sînt indicate denumirea monumentelor și anul înălțării lor.

vom efectua descrierea sumară a principalelor monumente înălțate în RSS Moldovenească în anii 1944-1990, aranjându-le într-un anumit cadru tematic și utilizând, în acest scop, pe lângă documente de arhivă, materialul informativ din lucrările: *Памятники истории и культуры Молдавии. Виды и типы*. Chișinău, Știința, 1988; *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova* (autori: N. Demcenco, I. Hîncu, T. Nesterov, P. Railean, I. Chirtoagă, I. Bobieco). Chișinău, Știința, 1994; *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона*. Chișinău, Știința, 1987; *Кишинев. Энциклопедия*. Chișinău, 1984; *Chișinău. Enciclopedie*. Ed. Museum, 1997 ș.a.

Analiza documentelor de arhivă depistate și a informației conținute în lucrările menționate mai sus ne permite să afirmăm că în cadrul politicilor de comemorare, o atenție deosebită a fost acordată înveșnicirii memoriei lui V. Lenin. Astfel, primul dintre cele mai importante monumente din Moldova Sovietică a fost cel al lui V. Lenin, inaugurat în anul 1949 în Piața Biruinței din or. Chișinău (actualmente Piața Marii Adunări Naționale), în ajunul sărbătoririi aniversării a 25-a de la formarea RASSM și crearea PCM (sc. S. Mercurov, arhit. A. Șciusev și V. Turcaninov). Monumentul, executat din granit roșu din Ural, reprezenta figura îndreptată înainte a primului conducător al statului sovietic, fixată pe un postament înalt, căptușit cu granit de aceeași culoare. Ulterior, în jurul bazei monumentului a fost construită o terasă din granit, care servea drept tribună guvernamentală în timpul demonstrațiilor, mitingurilor și paradelor militare. În a doua jumătate a anilor 50 - prima jumătate a anilor 60 au fost înălțate încă două monumente ale lui Lenin, de importanță republicană, dintre care unul în or. Slobozia (1959) și altul în or. Bălți (1964).

Construirea noilor monumente consacrate lui Lenin s-a activizat, în special, în legătură cu jubileul de 100 de ani de la nașterea conducătorului statului sovietic, în anul 1970 fiind inaugurate cinci monumente de importanță republicană ale acestuia, inclusiv în centrele raionale Camenca, Comrat, Cotovsc, Suvorov și Cimișlia²⁴. În legătură cu pegătirea pentru celebrarea acestui jubileu, pe lângă activitățile de înălțare a noilor monumente ale lui Lenin, a fost pusă și problema calității sculpturilor monumentale ale acestuia, executate în anii precedenți. Astfel, s-a constatat că spre finele anului 1969, în total, la evidența Ministerului Culturii din RSSM erau 64 sculpturi monumentale (monumente cu figură sau monumente-bust) ale lui V. Lenin, înălțate în for public, o parte dintre care (cca 60-70%) nu corespundeau cerințelor înaintate față de acest tip de monumente²⁵. De obicei, acestea erau executate în beton, după care erau vopsite cu imitare în bronz sau aluminiu. Fiind vopsite de mai multe ori, ele își pierdeau forma inițială și puteau fi deteriorate ușor, în special detaliile ieșite în față, fapt considerat inadmisibil. De aceea, prin mai multe decizii ulterioare, autoritățile

²⁴ Datele sînt preluate din lista monumentelor luate sub ocrotirea statului aprobate prin Hotărîrea Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 349, din de 22 octombrie 1971 („Veștile ...”, 1971, nr. 11, art. 164).

²⁵ AN RM, f. 3011, reg. 10, d. 107, p. 26.

de partid și de stat republicane au cerut organelor subordonate de nivel raional și orășenesc să întreprindă măsuri în vederea restaurării și schimbării unor asemenea monumente, astfel încât ele să corespundă exigențelor înaintate față de unul dintre cele mai importante simboluri ale statului sovietic.

În prima jumătate a anilor 70 au fost înălțate monumente de însemnătate republicană consacrate lui V. Lenin în alte trei centre raionale: Florești (1972), Glodeni (1974) și Rîșcani (1974). Iar în conformitate cu Planul de proiectare și înălțare a monumentelor pentru anii 1976-1980, înaintat de către Ministerul Culturii în octombrie 1975 spre aprobare CC al PCM și Guvernului RSSM, în a doua jumătate a anilor 70 urmau să fie înălțate monumente ale lui Lenin în 14 localități, inclusiv în or. Bender, centrele raionale Anenii-Noi, Briceni, Călărași, Criuleni, Fălești, Grigoriopol, Lazo, Nisporeni, Orhei, Rezina, Rîbnița, precum și în satele Ciobruți, rn. Suvorov (azi Ștefan Vodă), și Chițcani, rn. Slobozia²⁶. În contextul înveșnicirii numelui „marelui conducător” al statului sovietic, au preluat numele lui Lenin zeci de gospodării agricole, cel puțin cîte una în toate raioanele republicii, o serie de instituții importante în domeniul culturii, precum și străzile principale din majoritatea orașelor și centrelor raionale ale republicii.

După proclamarea independenței Republicii Moldova, monumentul lui Lenin din Piața Centrală a orașului Chișinău a fost transferat pe teritoriul Centrului Internațional de expoziții „Moldexpo”, iar cea mai mare parte a monumentelor lui din orașele, centrele raionale și satele republicii au fost demontate. Totuși o parte din ele au supraviețuit timpului, alimentînd sentimente nostalgice după fostul regim sovietic în rîndul unei părți a populației chiar și după douăzeci de ani de independență. Astfel, după cum arată un raport al Agenției de Inspectare și Restaurare a Monumentelor, către finele anului 2010 în Republica Moldova (fără raioanele din stînga Nistrului) au fost înregistrate cel puțin 13 monumente ale lui V. Lenin unu, nouă dintre care erau situate în localitățile din nord (or. Briceni, Lipcani, Edineț, Ocnița, Otaci, Rîșcani, Dondușeni, satele Brătușeni rn. Edineț și Cotova rn. Drochia), unul în or. Anenii Noi, două în or. Chișinău (cel de la „Moldexpo” și cel din curtea sediului Partidului Comuniștilor) și cel puțin unul în or. Comrat²⁷.

Pe lîngă monumentele primului conducător sovietic, au fost înălțate monumente și semne comemorative ale altor lideri a Rusiei Sovietice și ai fostei URSS. Astfel, numai în zona de nord a RSSM au fost dezvelite cîte trei busturi în cinstea activiștilor de partid și de stat sovietic S. Kirov (s. Bălăsinești rn. Briceni, 1970, s. Catranic, rn. Fălești, 1976, s. Ștefănești rn. Florești, 1976) și F. Dzerjinskii (or. Ocnița, 1977, s. Vîhvatînți rn. Rîbnița, 1967, s. Călinești rn. Fălești, 1977). Cîte doua busturi au fost dedicate altor doi lideri de partid și de stat A. Jdanov (s. Crasnenicoe rn. Rîbnița, 1966, s. Pelinia, rn. Rîșcani, 1976) și M. Calinin (or. Bălți, 1964, s. Slobozia-Șirăuți rn. Briceni, 1957), iar un bust a fost inaugurat în memoria lui I. Sverdlov (s. Măgura rn. Fălești, 1977). Printre

²⁶ AN RM, f. 3011, reg. 10, d. 1041, p. 46.

²⁷ Jurnal de Chișinău, 24 decembrie 2010.

acțiunile de comemorare a personalităților de acest gen realizate în or. Chișinău, menționăm instalarea în anul 1977 a unui semn memorial în cinstea lui F. Dzerjinskii la intrare în clădirea Școlii Medii de Miliție din capitală, care-i purta numele (sc. V. Cuznețov, arhit. N. Kravcenko), cu numele acestuia fiind denumită, de asemenea, Școala Medie nr. 38, precum și o stradă din oraș. În același an, în fața Combinatului de piele artificială și articole din cauciuc din Chișinău, a fost inaugurat un monument-bust lui M. Kalinin, fixat pe un postament înalt din granit roșu (sc. N. Gorenîșev, arhit. N. Zaporozjan), numele lui fiind atribuit combinatului și unei străzi din capitală.

Cîteva monumente au fost consacrate clasicilor marxismului K. Marx și F. Engels. Astfel, în anul 1966, la intersecția bulevardului Ștefan cel Mare și strada Gorki a fost inaugurat bustul lui K. Marx (sc. A. Maico, arhit. F. Naumov), ulterior transferat pe bd. K. Marx. Cu zece ani mai târziu, în anul 1976, în fața clădirii Comitetului Central al PCM (azi clădirea Parlamentului RM) a fost inaugurată compoziția monumentală „Karl Marx și Friedrich Engels” (sc. L. Dubinovskii, arhit. A. Cerdanțev), postamentul fiind executat din granit roșu, iar figurile lui Marx și Engels din cupru forjat²⁸. În 1980 a fost instalat bustul lui Gh. Dimitrov în fața clădirii Casei de Cultură a Feroviarilor din capitală, cu numele acestui lider bulgar al mișcării comuniste internaționale fiind denumite o piață și o stradă din or. Chișinău.

O deosebită atenție s-a acordat comemorării unor eroi ai războiului civil din Rusia Sovietică, originari din Basarabia, care în calitate de conducători de vază ai Armatei roșii au contribuit la instaurarea și biruința puterii sovietice în Rusia. De cea mai înaltă apreciere, în acest sens, s-a bucurat personalitatea lui Gr. Kotovschi, recunoscută ca una dintre cele mai legendare și eroice figuri ale războiului civil din Rusia Sovietică. Astfel, în anul 1954, în or. Chișinău, în piața care-i purta numele, lui Gr. Kotovschi i-a fost înălțat un măreț monument ce reprezintă figura din bronz a comandantului de brigadă, călare pe un cal, fixată pe un postament înalt din granit roșu șlefuit (sc. L. Dubinovskii, I. Perșudev, A. Poseadco, C. Kitaica, arhit. F. Naumov). La aniversarea a 50-a de la moartea acestuia, în 1974, la baștina sa, or. Hîncești (anterior Kotovsk), a fost inaugurat un complex monumental, care includea figura impunătoare a lui Gr. Kotovschi cu sabia în mîna dreaptă, amplasată pe un postament, iar alături, pe o terasă la un nivel mai jos - figurile în mărime naturală a unei femei și a trei camarazi de luptă înarmați (sc. L. Dubinovskii, arhit. S. Vulîh și I. Calășnicov). În același timp, monumente lui Gr. Kotovschi au fost înălțate și în alte localități ale Moldovei Sovietice, numai în zona de nord a republicii fiind inaugurate patru sculpturi monumentale în formă de busturi, inclusiv în orașele Edineț (1970) și Bălți (1971), satele Halahora de Sus rn. Briceni (1974), și Sofia, rn. Drochia (1981). Totodată, în anul 1948, în or. Chișinău a fost deschis un muzeu me-

²⁸ Ulterior, conform unei decizii a Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova din 25 august 1991, monumentul a fost demontat.

morial „Gr. Kotovschi” și altul „S. Lazo”, care au adunat o serie de exponate ce reflecta viața și activitatea acestor două personalități. Numele lui Kotovschi, de asemenea, îl purtau mai multe străzi și piețe publice din or. Chișinău și din alte orașe, întreprinderi, gospodării colective agricole, școli etc.

O altă figură legendară a războiului civil din Rusia Sovietică, care s-a bucurat de o atenție deosebită din partea organelor de partid și de stat din RSSM, a fost Serghei Lazo, originar din s. Piatra (Lazo), rn. Orhei, descendent dintr-o viță de nobili din Basarabia. În anul 1982, în ajunul aniversării a 60-a de la formarea URSS, în or. Chișinău a fost inaugurat monumentul acestuia în piața care-i purta numele, reprezentând figura în picioare a lui S. Lazo din bronz, instalat pe un pedestal înalt din marmură (sc. B. Diujev, B. Dubrovin, E. Zibrov, arhit. E. Cutîrev). În satul natal, unde S. Lazo și-a petrecut copilăria, a fost reparată casa familiei Lazo, în care a fost deschis un muzeu memorial, în fața casei fiind înălțat și un monument al acestuia (sc. V. Kuznețov). Monumente ale lui S. Lazo au fost construite, de asemenea, și în alte localități. În zona de nord, spre exemplu, astfel de monumente au fost înălțate în cinci localități, inclusiv în centrul raional Singerei (1978), în satele Pererîta rn. Briceni (1967), Chișcăreni (1957) și Iezărenii Vechi (1974), rn. Singerei, Limbenii Vechi, rn. Glodeni (1981). În memoria acestei personalități au fost denumite mai multe școli și gospodării colective, o serie de străzi și piețe în mai multe orașe și centre raionale.

În același context, menționăm și comemorarea unui alt erou al războiului civil din Rusia Sovietică, M. Frunze, căruia, în anul 1967 în or. Tiraspol, i-a fost înălțat un monument (sc. V. Cuznețov), o serie de busturi fiind inaugurate în diferite localități din Moldova Sovietică. Numai în zona de nord, de exemplu, în cinstea lui M. Frunze au fost înălțate cinci busturi, inclusiv în orașele Edineț (1970) și Rîbnița (1975), precum și în satele Gorești, rn. Fălești (1965), Corpaci, rn. Edineț (1975), și Grinăuți, rn. Rîșcani (1977). Cu numele lui M. Frunze au fost denumite Institutul Agricol din capitală, un raion, o piață și o stradă din or. Chișinău, precum și o serie de gospodării colective agricole și întreprinderi din satele și centrele raionale. Nu a rămas în umbră nici eroul războiului civil din Rusia Sovietică I. Fedko, care a trăit în Chișinău între anii 1904-1916. La împlinirea a 100 de ani de la deschiderea Școlii Tehnice în care el a studiat, în 1981 în fața unuia din blocurile acestei școli a fost inaugurat un bust lui I. Fedko (sc. I. Țurcan, arhit. Iu. Halipneac), cu numele său fiind denumită școala tehnică și o stradă din raionul Rîșcanovca al capitalei.

Autoritățile din Moldova Sovietică au acordat o atenție deosebită înveșnicirii memoriei participanților activi la așa-zisa „luptă de clasă” și „mișcarea revoluționară” în spațiul dintre Prut și Nistru, luptătorilor „pentru instaurarea puterii sovietice” în Basarabia, eroilor comsomoliști precum și participanților la mișcarea subversivă, organizată pe linia Cominternului și denumită în istoriografia sovietică ca „mișcare comunistă ilegală” din Basarabia. Astfel, în anul 1959 pe bd. Renașterii din or. Chișinău a apărut un măreț monument consa-

crat eroilor comsomoliști (sc. L. Dubinovski, arhit. F. Naumov), alcătuit dintr-o coloană dreptunghiulară din granit roșu șlefuit, încununată cu o sculptură din bronz a unei tinere cu făclie în mîna dreaptă, ce simbolizează victoria, în partea de jos a coloanei fiind instalată o compoziție sculpturală din cinci figuri, ce ar reprezenta curajul și rezistența tineretului sovietic. În anul 1966, în preajma sărbătoririi jubileului de 500 de ani ai Chișinăului și în legătură cu apropierea aniversării a 50-a de la înfăptuirea revoluției bolșevice, în or. Chișinău, în preajma cinematografului „Gaudeamus”, a fost inaugurat „Monumentul luptătorilor pentru puterea sovietică” (sc. A. Maico, I. Poneatovskii, L. Fitov). Monumentul este constituit dintr-un postament înalt (11m.) din granit roșu șlefuit, încununat cu o figură din bronz de trei metri a unui muncitor cu mîna dreaptă strînsă în pumn ridicată în sus, la temelia postamentului fiind fixate două basoreliefuri ce simbolizează lupta pentru biruința puterii sovietice în Moldova. În anul 1975, în Parcul Central al capitalei, în apropiere de bd. Ștefan cel Mare și Sfînt și str. Bănulescu Bodoni, a fost înălțat un monument din granit sub formă de stelă, consacrat primei demonstrații politice de masă din 11 septembrie 1900, organizate de grupul de protest al ziarului „Iscra”. Peste doi ani, în satul Mocra, rn. Rîbnița, a fost deschis un muzeu și inaugurat un monument-bust în memoria lui F. Antoseac (sc. I. Cheptănarui), conducătorul răscoalei țărănești din 1905 din această localitate. În 1969, în legătură cu împlinirea a 50 de ani de la înăbușirea „rebeliunii” din or. Bender din 1919, în acest oraș a fost inaugurat un monument consacrat participanților la această „răscoală” (arhit. V. P. Mednek, pictor M. A. Burea). În memoria altui eveniment, organizat de forțele subversive din Basarabia, demonstrației politice de la 1 august 1929, în or. Chișinău, pe clădirea de la colțul bd. Ștefan cel Mare cu str. Armenească a fost instalată o placă comemorativă cu basorelief, ce imita o coloană de demonstranți sub un drapel filfiind (sc. I. A. Canașin, arhit. V. A. Voitehovschi). În memoria purtătorului purtătorului drapelului la această demonstrație, activistului comsomolist Anton Onica, în a. 1981 a fost instalat un monument în Parcul „Valea Morilor” din Chișinău, acesta fiind constituit dintr-un postament din granit roșu-închis, pe care era fixat portretul sculptat al lui A. Onică cu mîna stîngă strînsă în pumn, ridicată în sus, de asupra capulu filfiind un drapel (sc. N. Gorenîșev, arhit. V. Mednec). Alături, pe o stelă din granit, era instalată o inscripție ce indica contextul și semnificația monumentului. Cu numele lui A. Onică a fost, de asemenea, denumită Școala nr. 19 din Chișinău, în care acesta a învățat și o stradă din capitală.

Printre activiștii de frunte ai mișcării subversive din Basarabia interbelică, ce s-au bucurat de atenție deosebită în realizarea politicilor comemorative sovietice, au fost Pavel Tkacenko și Elena Sîrbu. Memoria lui Tkacenko a fost înveșnicită prin instalarea unei plăci comemorative cu portretul în relief al acestuia la intersecția fostei străzii Tkacenko și Ștefan cel Mare în fața hotelului „Inturist”, prin inaugurarea unui monument în orașul Bender (sc. B. Epelbaum- Marcenco și N. Epelbaum, arhit. S. Șoihet) și prin deschiderea în același oraș a Muzeului

memorial „Pavel Tkacenko”, numele lui fiind atribuit unor întreprinderi, școli și străzi din capitală și din alte orașe ale Moldovei Sovietice. În memoria celei de-a doua activiste, Elena Sîrbu, la baștina ei, s. Rudi din nordul Moldovei, a fost deschis un muzeu memorial, iar numele a fost atribuit Școlii de Iluminare Culturală din or. Soroca, pe clădirea școlii fiind instalată o plăcă comemorativă. În același cadru tematic, se înscrie și comemorarea activistului francez Henri Barbusse, care s-a pronunțat în apărarea întemnițaților - participanți la rebeliunea din s. Tatarbunar. În 1977 în or. Chișinău a fost instalată o placă memorială din bronz cu basorelieful scriitorului pe o clădire în care a locuit în anul 1925, de pe str. B. Bodoni colț cu bd. Ștefan cel Mare (sc. B. Epelbaum-Marcenco, arhit. S. Șoihet).

Un loc aparte în politica comemorativă, promovată de către regimul comunist în RSS Moldovenească, l-a ocupat înveșnicirea memoriei legate de viața și activitatea poetului rus A. S. Pușkin care s-a aflat în surghiun în Basarabia între anii 1820-1823. Astfel, autoritățile din RSSM au considerat monumentul-bust al poetului, inaugurat în Grădina Publică din or. Chișinău în anul 1885, ca unul de mare valoare în politicile lor de protecție și valorificare a monumentelor. Una din primele hotărâri ale Guvernului din RSSM, care viza politicile comemorative ale autorităților, a prevăzut deschiderea la 10 februarie 1948 a Casei-muzeu „A. S. Pușkin” (str. Anton Pann, 19) în casa ce a servit drept prim adăpost poetului în anii de surghiun în Basarabia, în 1973 aici fiind înălțat și un bust al acestuia. Totodată, au fost restaurate casa fostului consilier titular Tudor Crupenski (bd. Dm. Cantemir, 102), unde poetul își petrecea serile în anturajul elitei din capitala Basarabiei. A fost, de asemenea, restaurată și casa moșierului Zamfir Rali din s. Dolna, care era des frecventată de poet, aici fiind deschisă o filială a Casei-muzeu „A. S. Pușchin” și înălțat un monument (sc. O. Komova). Cel puțin încă trei monumente dedicate lui Pușkin au fost înălțate în alte orașe, inclusiv unul în or. Fălești, în 1957, la aniversarea a 120 de la moartea poetului, al doilea în or. Orhei, în 1985, iar al treilea în or. Tiraspol, la 26 mai 1990, în cadrul sărbătorii Zilei scrisului și culturii slave din Moldova (sc. V. Klîcov). Astfel, amintirea despre cei trei ani de surghiun a lui A. Pușkin în Basarabia a fost înveșnicită în mod deosebit prin evidența și comemorarea locurilor prin care acesta a trecut sau le-a frecventat și prin înălțarea unor monumente în or. Chișinău și în alte localități, cu numele lui Pușkin fiind denumit s. Dolna, rn. Nisporeni, Parcul Central din capitală, Teatrul Național Moldovenesc²⁹, Biblioteca Centrală pentru Copii din Chișinău, o stradă centrală din acest oraș și o serie de străzi în alte centre urbane.

Printre alte personalități marcante din viața culturală a Rusiei comemorate în RSSM se numără și scriitorul M. Gorki, fondatorul literaturii sovietice și întemeietorul literaturii bazate pe principiul realismului socialist, care în iulie-august 1891 a trecut prin Basarabia și s-a inspirat la scrierea unor povestiri

²⁹ Teatrul Academic Național Moldovenesc poartă numele lui Mihai Eminescu din anul 1989, când a luat amploare mișcarea de eliberare națională și de reîntoarcere la valorile autentice ale neamului românesc.

timpurii ale sale. În legătură cu această, în 1972, în scuarul din fața hotelului „Moldova” a fost instalat un bust (sc. L. Dubinovschi, arhit. F. Naumov), cu numele Gorki fiind denumită o bibliotecă și o stradă din or. Chișinău. Un alt bust al lui M. Gorki a fost înălțat în scuarul uneia dintre cele mai mari biblioteci din sudul republicii, în orașelul Leova, date în exploatare în 1981, căreia i s-a acordat numele scriitorului. Printre personalitățile din domeniul culturii, reprezentanți ai altor popoare din fosta URSS comemorate în RSSM, a fost și renumitul poet, ucrainean T. G. Șevcenko, căruia în or. Tiraspol i-a fost înălțat un monument, numele lui fiind atribuit Institutului Pedagogic din Tiraspol și unei străzi din același oraș, precum și unor străzi din alte localități urbane, inclusiv din Chișinău.

O serie de monumente și însemne memoriale au fost consacrate decembriștilor din Rusia, care au activat pe teritoriul Basarabiei sau au avut o anumită tangență cu istoria ei. Astfel, pe casa care a aparținut lui Mihalache Cațiche, unde în anul 1821 au avut loc întrunirile lojii masonice „Ovidiu-25”, membru al căreia a fost A. S. Pușkin, a fost instalată o placă comemorativă. Alături de casă, în anul 1975 a fost instalat un monument al unuia din liderii mișcării revoluționare a decembriștilor, M. F. Orlov, monumentul reprezentând bustul din bronz al revoluționarului, înălțat pe un postament de granit roșu (sc. I. Canașin, arhit. F. Naumov). În 1976, în or. Tiraspol, pe locul unde cândva s-a aflat cetatea construită din ordinul comandantului armatei ruse A. Suvorov, a fost înălțat un monument unui alt lider al mișcării decembriștilor - poetului și publicistului V. Raevski care, după arestarea sa în anul 1822, a petrecut în această cetate patru ani de detenție.

În Moldova Sovietică a fost continuată politica, autorităților țariste, în raport cu monumentele ce glorificau faptele mărețe ale comandanților militari ruși în războaiele ruso-turce, acestea având menirea de a proslăvi „misiunea nobilă” pe care a avut-o Rusia în eliberarea popoarelor creștine din Balcani. Pe lângă grija deosebită pe care au avut-o autoritățile sovietice față de monumentele de acest gen construite în Basarabia de către autoritățile țariste, în Moldova Sovietică au fost înălțate alte noi monumente de acest gen. Astfel, în anul 1977, în legătură cu împlinirea a 250 de ani de la nașterea comandantului de oști rus A. V. Suvorov, în centrul or. Tiraspol, a fost înălțat un măreț monument ecvestru. Monumentul cu o înălțime de 14,5 metri reprezintă figura călărețului înălțată pe trepte cu mâna ridicată, salutând soldații (sc. Vl. A. și Val. A. Artamonov, arhit. I. Drujinin și I. Cisteacov). Acest monument, la fel ca și cele înălțate în Basarabia în perioada administrației țariste, urma să insuflă vizitatorilor ideea despre faptele mărețe ale marelui comandant de oști și despre legitimitatea aflării acestui teritoriu în sfera directă de influență a intereselor rusești. În legătură cu jubileul respectiv, comandantului de oști rus A. Suvorov i-au fost înălțate monumente și în alte localități ale Moldovei, inclusiv în centrul raional Ștefan Vodă, în s. Volintiri a aceluiași raion, în s. Al. Ioan Cuza, rn. Vulcănești și s. Nicoleni, rn. Drochia.

La 15 decembrie 1985 în fața Catedralei din or. Cahul, nu departe de locul unde în perioada interbelică fusese instalat bustul viteazului domn moldovean

Ion Vodă cel Cumplit, a fost înălțat un bust cu chipul feldmareșalului P. A. Rumeanțev, inaugurat, după cum se menționează în inscripția de pe postament, cu prilejul împlinirii a 150 ani de când Cahulul a obținut statut de oraș. Deși în apropierea Vulcăneștilor se mai află un monument care are aceeași inscripție, autoritățile RSSM și cele ale orașului Cahul au hotărât să mai înalțe un monument generalului rus.

O atenție deosebită a fost acordată înveșnicirii evenimentelor istorice prin care s-a afirmat frăția de arme între poporul rus și cel bulgar în cadrul războiului ruso-turc din 1877-1878. Un astfel de monument a fost înălțat în 1966 într-o suburbie a sectorului Rîșcani din orașul Chișinău, pe locul unde împăratul rus Aleksandru II și comandamentul său suprem, în anul 1877, au salutat parada militară a regimentelor rusești ce urmau să plece la război împotriva Turciei pentru apărarea fraților slavi, la care au participat și trei detașamente de voluntari bulgari. Monumentul reprezintă un obelisc din granit roșu cu o înălțime de 16 metri, pe care este fixată o tăbliță din marmură cu text comemorativ (sc. V. Novic și I. P. Țehanovici, arhit. V. Dementiev). În cinstea evenimentului legat de petrecerea regimentelor rusești și a detașamentelor de voluntari bulgari la acest război, la Gara Feroviară, a fost fixată o placă comemorativă în formă de basorelief, ce reprezenta figurile a trei ostași înarmați și o inscripție despre semnificația evenimentului comemorat.

În contextual dat, merită a fi menționată și înveșnicirea memoriei revoluționarului democrat, poetului și publicistului Hristo Botev, care în anii 1866-1867 a lucrat în calitate de profesor în sudul Basarabiei, iar în august 1875 a locuit în Chișinău. Pe clădirea construită pe locul unde cândva a fost hotelul „Victoria” din Chișinău, în care a poposit H. Botev (str. Pușkin, 30), a fost instalată o placă comemorativă. Iar în anul 1977, în ajunul aniversării a 60-a a revoluției bolșevice din Rusia, în raionul Botanica a or. Chișinău, pe strada care-i purta numele, a fost inaugurată o stelă executată în granit negru cu autorelieful poetului (sc. V. Cuznețov, arhit. G. Solominov). În același an, în or. Taraclia a fost deschisă casa memorială a lui Olimpiu Panov, participant la luptele de la Plevna, unul dintre fruntașii mișcării de eliberare națională a Bulgariei, părtăș de idei a lui Hristo Botev, pe peretele casei fiind instalată o placă comemorativă. În a. 1988, în același oraș, lui O. Panov i-a fost înălțat un monument.

În Moldova Sovietică cea mai mare atenție a fost acordată înălțării, ocrotirii și amenajării monumentelor ostașilor Armatei Sovietice, căzuți în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Astfel, la 3 iulie 1944, C.C. al PC (b) din Moldova și Guvernul RSSM au adoptat Hotărîrea „Despre amenajarea mormintelor și înveșnicirea memoriei ostașilor căzuți în luptele pentru eliberarea și independența Patriei”. Prin această hotărîre, organele de partid și sovietice de rang raional, orașănesc și local au fost obligate să acorde o atenție deosebită ocrotirii, îngrijirii și amenajării mormintelor frățești și individuale, înălțării unor monumente care să înveșnicească memoria ostașilor sovietici căzuți în război. Activitățile respective, fiind în grija permanentă a autorităților sovietice din teritoriu, erau

înviorate, în mod special, în preajma celebrării zilei victoriei – 9 mai, care era sărbătorită cu mult fast în fiecare an, cu implicarea nemijlocită a organelor de stat, a organizațiilor de partid și comsomoliste de toate nivelurile, a veteranilor și a elevilor din școli. Ca rezultat, către anul 1963 a fost încheiată, în linii generale, reînvmormântarea osemintelor ostașilor căzuți din mormintele individuale care se găseau în afara localităților în mormintele frățești. În toate raioanele republicii a fost instituită evidența monumentelor gloriei militare, au fost întocmite „Cărțile memoriei”. Asupra mormintelor frățești și individuale a fost instituită șefia școlilor, întreprinderilor, gospodăriilor agricole colective și sovhozurilor³⁰.

În același timp, au fost depuse eforturi considerabile în vederea înălțării unor monumente ce urmau să înveșnicească gloria militară a armatei sovietice și memoria ostașilor sovietici căzuți pe câmpul de luptă, precum și să implanteze populației băștinașe ideea despre rolul „eliberator” al armatei sovietice „de sub jugul ocupanților fasciști” ai acestor pământuri. Drept urmare, către începutul anilor 90 ai secolului trecut, în satele și orașele Republicii Moldova, în afară de capitala ei, au fost înălțate peste o mie de monumente de acest gen, majoritatea absolută a cărora erau plasate în localitățile satești. Din acest număr, peste 500 erau monumente edificate în memoria consătenilor (pămîntenilor) căzuți în război, pînă la 200 aveau o semnificație dublă, fiind înălțate la mormintele ostașilor sovietici căzuți pentru „eliberarea” unor localități și în memoria consătenilor căzuți. Restul, cca 300, erau înălțate la mormintele comune sau individuale ale ostașilor sovietici, inclusiv ale unor aviatori, partizani căzuți pe teritoriul Moldovei Sovietice, monumente și memorialuri dedicate gloriei armatei sovietice ce evidențiau momentul începerii sau finalizării unor operații militare, monumente luate la evidență cu denumirea abstractă de „monumente ale eroilor căzuți” sau „monumente comemorative de război” etc.³¹ La acestea mai adăugăm și peste o sută de morminte comune și individuale ale ostașilor căzuți în lupte pe teritoriul Moldovei Sovietice, care în Registrul Monumentelor figurau cu nume de „morminte”, dar care la fel erau dotate cu semne comemorative, în special sub formă de stelă³².

Astfel, după cum vedem, cca 70% dintre monumentele militare sovietice au fost înălțate „în” (sau „și în”) memoria consătenilor căzuți în război de partea armatei sovietice, lucru firesc în condițiile în care românii din teritoriul dintre Prut și Nistru și-au adus partea lor de jertfă pe altarul biruinței asupra fascismului. Totodată, în acest context, este necesar de a menționa și faptul că autoritățile sovietice i-au mobilizat pe basarabeni în rîndurile armatei sovietice, excepție

³⁰ Gheorghe Nicolaev. Unele aspecte ale ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în RSS Moldovenească (anii 1940-1980). – În *Valori și tradiții culturale în Moldova. Culegere de studii sub red. lui A. Eșanu*. Chișinău, Știința, 1993, p. 199.

³¹ Calculat după datele din *Registrul monumentelor luate sub ocrotirea statului*, aprobat prin Hotărîrea Parlamentului din 22 iunie 1993 (Monitorul Oficial, 2010, nr. 15-17, p. 10-109).

³² Calculat după aceleași date.

făcînd bulgarii și găgăuzii³³, în pofida faptului că aceștia dețineau cetățenia statului român, iar convențiile internaționale existente interziceau mobilizările pe teritoriile ocupate. După calculele efectuate de către cercetătorul Veaceslav Stăvilă, în ultimele trei luni ale celui de-al Doilea Război Mondial – februarie-mai 1945 – și-au pierdut viața 54.618 de basarabeni înrolați în armata sovietică în toamna anului 1944³⁴. „Basarabeni au fost împinși pe prima linie a frontului și au fost folosiți drept carne de tun, iar mulți dintre ei pur și simplu s-au înecat în timpul forțării rîurilor în ofensiva spre Berlin”, a declarat istoricul, precizînd că 32 la sută din ostașii basarabeni, căzuți pe front, au fost dați dispăruți fără urmă³⁵. În pofida acestui fapt, în jurul monumentelor înălțate în amintirea consătenilor căzuți de partea armatei sovietice în acest război, la fel ca și în jurul monumentelor și mormintelor frățești ale ostașilor sovietici căzuți pe teritoriul Basarabiei în primăvara-vara anului 1944, în fiecare an de ziua biruinței (9 mai) și nu numai era desfășurată o activitate intensă de „educație patriotică” și propagandă, în special în rîndul tinerei generații.

Dacă în anii 50-60 ai secolului trecut monumentele gloriei militare sovietice, în marea lor majoritate, reprezentau un ostaș cu arma în mînă, în mare parte executate în beton, treptat, monumentele create de artiștii plastici au început să prevaleze. O bună parte din ele reprezentau stele sau obeliscuri, uneori cu imagini în relief și cu indicarea numelor de familie ale celor căzuți. În anii 70 – 80 ai acestui secol au început să fie create complexuri monumentale, în care arhitectura, sculptura și exponatele documentare evaluează în unitate conceptuală³⁶. Cele mai reprezentative dintre acestea sunt complexul monumental *Memorialul Gloriei Militare* din Chișinău, inaugurat în anul 1975 în ziua jubileului de 30 de ani ai victoriei asupra fascismului, compoziția sculpturală *Monumentul Libertății* dedicat „eliberării” or. Chișinău, inaugurat în centrul fostei Pieți a Eliberării din capitală, vis-a-vis de blocul administrativ al Academiei de Științe a Moldovei (mai 1969), *Obeliscul din Chițcani*, rn. Slobozia, inaugurat în mai 1972 în cinstea ofensivei armatei sovietice în timpul operației „Iași-Chișinău”, obeliscul în memoria ostașilor căzuți pentru eliberarea orașului Rîbnița (mai 1975), *Monumentul Gloriei militare* din or. Drochia (1981), *Memorialul gloriei militare* din or. Fălești (1969), monumente ale ostașilor consăteni din or. Dondușeni (1970) și s. Bolotino, rn. Glodeni (1975), ansamblurile memoriale în care elementul principal îl constituie tancurile sovietice (or. Bălți, 1969), inclusiv ridicate de pe fundul rîurilor Prut și Nistru (s. Leușeni, rn. Hîncești, 1969, de pe șoseaua Dubăsari-Grigoriopol în apropiere de s. Coșnița și altele).

Un veritabil monument al gloriei militare sovietice l-a constituit *Diarama operației „Iași-Chișinău”*, vernisată în incinta Muzeului Istoric de Stat (azi- Mu-

³³ Timpul, 4 martie 2010.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*. Chișinău, 1994, p. 178.

zeul Național de Istorie) către aniversarea a 45-a a victoriei asupra fascismului (9 mai 1990) de un grup de pictori de la studioul militar „M. B. Grecov” din Federația Rusă, în frunte cu pictorul emerit al Federației Ruse N. C. Prișekin și A. N. Semionov. După dimensiunile sale diarama din Chișinău a devenit una dintre cele mai mari din fosta URSS – 46 metri în lungime și 11 în înălțime³⁷, ea urmînd să devină un instrument important în procesul de educație patriotică în stil sovietic a populației din RSSM și, în special, a tinerei generații.

Printre eroii războiului pentru apărarea patriei sovietice contra fascismului, „de însemne comemorative” deosebite s-au învrednicit Boris Glavan, originar din s. Țarigrad, rn. Drochia, membru al organizației comsomoliste „Molodaia Gvardia” din or. Krasnodon (Rusia), participant la o serie de operații împotriva regimului nazist de ocupație, arestat și executat împreună cu alți membri ai organizației respective. În amintirea lui, a fost instituit Premiul Comsomolului din Moldova „Boris Glavan”, iar în satul lui de baștină a fost inaugurat un monument, pe casa unde el s-a născut fiind instalată o placă comemorativă. Numele lui l-au purtat, de asemenea, satul natal, gospodăria agricolă colectivă din acest sat și școala în care a învățat, școala pedagogică din or. Soroca și o serie de străzi în mai multe centre urbane, inclusiv în or. Chișinău.

„Un alt erou al războiului” pentru apărarea patriei sovietice contra fascismului, comemorat în mod deosebit, a fost Ion Soltis, originar din s. Cuzmin, rn. Camenca. În timpul asaltului unei localități, fiind rănit, el a repetat fapta eroică a lui Aleksandru Matrosov, pentru care post-mortem, la 10 aprilie 1945, i s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice. În amintirea lui, pe teritoriul școlii în care a învățat a fost înălțat un monument din bronz (sc. A. Maico, arhit. S. Vasiliev), în casa în care s-a născut a fost deschis un muzeu memorial, cu numele lui fiind denumite gospodăria colectivă din localitate, o serie întreagă de școli și tabere pionierești.

Apreciind dimensiunile și intensitatea politicilor comemorative comuniste, vom menționa faptul că impactul acestor politici a fost hotărîtor în modelarea conștiinței băștinașilor din acest teritoriu, el fiind resimțit pînă în zilele noastre. În pofida urmărilor nefaste pe care le-a suportat populația băștinașă în urma așa-zisei „eliberări” a acesteia de către armatele sovietice (rășluirile teritoriale în nordul și sudul Basarabiei, calvarul foametei organizate din anii 1946-1947, în urma căreia au murit sute de mii de oameni, deportările în Siberia a zeci de mii de familii din anii 1941 și 1949 și mobilizările la muncă forțată a altor zeci de mii de oameni în centrele industriale ale fostei URSS, care au secătuit satele moldovenești de cei mai buni gospodari, exproprierile abuzive și colectivizarea forțată a gospodăriilor țărănești, distrugerea locașelor sfinte, declanșarea proceselor de deznăționalizare și rusificare, iar după proclamarea independenței Republicii Moldova - susținerea separatismului în raioanele din stînga Nistrului și prezența pe teritoriul ei a trupelor de ocupație rusești), autoritățile Moldovei

³⁷ Chișinău Gazetă de Seară, 1989, 25 aprilie.

Sovietice, dar și autoritățile care au guvernat Republica Moldova pe parcursul a mai multor ani după obținerea independenței, au fost printre cele mai generoase în comemorarea „faptelor eroice” ale ostașilor sovietici.

În același timp, autoritățile din fosta URSS și din RSSM au făcut totul pentru a exclude din memoria oamenilor amintirea despre ostașii români ce și-au jertfit viața în anii celui de-al Dolea Război Mondial în lupta pentru libertatea, independența, integritatea Patriei și a neamului românesc, toate cimitirele și monumentele militare românești fiind șterse de pe fața pământului pe întreg teritoriul Moldovei Sovietice. Aceeași atitudine ostilă a fost față de veteranii basarabeni care în timpul celui de-al doilea Război Mondial au fost mobilizați și au luptat în cadrul armatei române. În timp ce veteranii armatei sovietice erau tratați cu atenție, omagiați la diverse festivități, decorați cu medalii și distincții, se bucurau de privilegii și compensații materiale, veteranii armatei române au fost persecutați, discriminați, fiind privați de orice beneficii, atât morale, cât și materiale.

Astfel, analiza tematică a monumentelor înălțate pe teritoriul Moldovei Sovietice și, în primul rînd, în capitala ei, or. Chișinău, ne permite să afirmăm că autoritățile sovietice din RSSM în perioada de cercetare vizată au depus eforturi considerabile întru comemorarea evenimentelor istorice și a personalităților marcante din istoria Rusiei și a statului sovietic. În prezent, este dificil de a calcula numărul exact al monumentelor sovietice construite pe întreg teritoriul RSSM în acea perioadă, întrucît monumentele înălțate în alte localități decît cele din Chișinău au fost mai puțin mediatizate în literatura de specialitate. Iar după proclamarea independenței o bună parte din ele, cu excepția celor consacrate gloriei militare sovietice, au fost demontate. Totuși, utilizînd informațiile din lucrarea *Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона* (Chișinău, Știința, 1987), am constatat că în zona de nord a RSSM care includea or. Bălți și 15 raioane, inclusiv Briceni, Glodeni, Dondușeni, Drochia, Edineț, Camenca, Lazovsc (Sîngerei), Ocnița, Rezina, Rîbnița, Rîșcani, Soroca, Fălești, Florești, Cernenco (Șoldănești), către anul 1987 erau înălțate 524 monumente militare sovietice și 126 cu altă tematică ce aveau încărcătură ideologică comunistă, inclusiv 73 erau monumente cu figură și busturi ale lui V. Lenin. Totodată, erau luate în evidență și 81 locuri comemorative în calitate de monumente istorice sub formă de clădiri, case, locuri istorice, morminte etc., ce aveau aceeași semnificație, ele fiind legate de activitatea unor personalități ale mișcării subversive din Basarabia, de anumite evenimente și personalități care s-au remarcat în procesul de organizare a gospodăriilor colective, de activitatea unor fruntași și eroi ai muncii socialiste etc. În contrapondere cu mulțimea de monumente sovietice, în nordul Moldovei au fost depistate doar două sculpturi monumentale legate de viața și activitatea personalităților marcante din istoria și cultura românilor (moldovenilor) din Basarabia de pînă la anul 1940 (busturile lui C. Stamati din Ocnița și A. Russo din Bălți) și patru locuri comemorative cu

semnificație analogică (mormîntul lui C. Stamati din s. Ocnița, rn. Ocnița, o aripă a conacului C. Stamati din același sat, mormîntul lui Stamati-Ciurea din s. Caracușenii-Vechi, rn. Briceni, și mormîntul scriitorului român din perioada interbelică T. Vîrnav din s. Pociumbeni, rn. Rîșcani).

Despre promovarea activă în RSSM a unor politici comemorative ce elogiau doar evenimente din istoria Rusiei și a statului sovietic ne vorbesc și datele privind activitatea Fondului Plastic din Moldova în perioada anilor 60-70 ai secolului trecut. Astfel, dintre cele 111 opere de sculptură monumentală recepționate pe linia acestui fond în perioada 1962-1974 (busturi, sculpturi monumentale și basoreliefuri) doar una a fost legată de istoria și cultura națională a românilor din Basarabia. Este vorba despre bustul lui A. Mateevici (sculptor I. Chitman), comandat și recepționat în anul 1967 pentru interiorul Muzeului Literar, deschis în anul 1965 în incinta Uniunii Scriitorilor din Moldova. Restul operelor au constituit simboluri comemorative sovietice, cea mai mare parte fiind dedicate liderului Partidului Comunist și al statului sovietic V. Lenin³⁸. Acestea, fiind tirajate în mai multe exemplare, au asigurat instituțiile și organizațiile de stat, de partid și obștești din republică cu lucrări de sculptură monumentală de sorginte comunistă, care erau utilizate în mod plener în activitatea ideologică.

Demersul activ al autorităților din Moldova Sovietică în comemorarea evenimentelor și personalităților marcante din istoria Rusiei și a statului sovietic nu poate fi nici pe departe comparat cu acțiunile singulare ale acestora în vederea comemorării unor personalități din istoria și cultura băștinașilor din acest spațiu de pînă la 1940. Acțiunile respective în acest sens s-au redus la reinstalarea, după cum s-a menționat mai sus, a monumentelor lui Ștefan cel Mare în or. Chișinău și a lui Vasile Lupu în or. Orhei, inaugurarea în Grădina Publică din capitală a Aleei Clasicilor cu cele 12 busturi ale scriitorilor și poeților români născuți în Moldova istorică și înălțarea a cîtorva monumente ale unor personalități ce fac parte din patrimoniul cultural al neamului românesc din Basarabia. Printre ele, după cum s-a menționat, au fost busturile lui Constantin Stamati (orăș. Ocnița, 1957), Ștefan Neaga (or. Chișinău, 1964), Alecu Russo (or. Bălți, 1971), Alexandru Donici (s. Donici rn. Orhei, 1976) și stela cu altorelieful lui Ion Creangă, instalată în 1982 pe clădirea Institutului Pedagogic „I. Creangă” din or. Chișinău.

La acestea, mai adăugăm și cîteva măsuri vizînd comemorarea anumitor personalități marcante din istoria Moldovei prin instalarea unor plăci memoriale și deschiderea unor muzee comemorative. Astfel, către aniversarea a 100 de ani de la nașterea arhitectului Alexei Șciusev, în anul 1973, pe peretele casei în care el s-a născut a fost instalată o placă comemorativă, aici fiind deschis un muzeu ce avea menirea de a aduna și studia materiale despre viața și activitatea

³⁸ Vezi: Gh. Nicolaev. *Fondul Plastic din RSS Moldovenească în promovarea politicilor comemorative comuniste (anii 60-70 ai sec. al XIX-lea)* – în culegerea: *Cultură și politică în sud-estul Europei (sec. XV-XX)*. Materialele sesiunii științifice din 1 septembrie 2010. Chișinău, CEP USM, 2011, p. 167-188;

acestei personalități³⁹. În anul 1981, în legătură cu celebrarea a 150 de ani de la nașterea arhitectului Alexandru Bernardazzi, una din străzile orașului Chișinău (fosta Kuznecinaia) a luat numele său, iar pe fațada casei unde el a locuit (str. Sfatul Țării, colț cu București) a fost instalată o placă comemorativă. O altă placă comemorativă cu basorelieful lui A. Bernardazzi a fost instalată pe clădirea fostei Capele a Liceului de Fete (azi Biserica Sf. Teodora), construită în 1895 după proiectul său (sc. N. Gorenîșev, arhit. V. Mednec)⁴⁰. Acțiunile de acest gen s-au înviorat, în special, în a doua jumătate a anilor 80 ai secolului trecut, în legătură cu adîncirea „restructurării” gorbacioviste și declanșarea procesului de mișcare națională în republică. Astfel, în anul 1988, în legătură cu împlinirea a o sută de ani de la nașterea poetului Alexe Mateevici, în s. Zaim rn. Căușeni, a fost inaugurată Casa memorială „A. Mateevici”, pe ea fiind instalată o placă comemorativă cu basorelieful poetului (sc. V. Vîrtosu). O altă placă comemorativă dedicată acestuia a fost instalată la Chișinău, pe str. Sadovaia, 33 (azi A. Mateevici), în casa în care A. Mateevici și-a petrecut ultimii ani de viață⁴¹. La 23 octombrie a aceluiași an, în s. Ocnița, rn. Ocnița, a fost inaugurat muzeul scriitorului basarabean Constantin Stamati. Tot în anul 1988, în legătură cu aniversarea a 150-a de la nașterea scriitorului și savantului B. P. Hasdeu, la Chișinău, în fața clădirii fostului gimnaziu în care acesta a învățat (azi Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”), a fost dezvelită o placă comemorativă cu basorelieful eminentului scriitor și savant⁴².

În același timp, o serie întreagă de personalități dintre cele mai de văză din istoria și cultura neamului românesc, născuți pe teritoriul Moldovei, nu s-au bucurat de nicio atenție din partea autorităților. Către finele anului 1988, cu excepția monumentelor-busturi de pe Aleea Clasicilor, în capitală, la fel ca și în alte orașe și centre raionale, nu a fost înălțat niciun monument aparte (monument-bust sau monument cu figură), dedicate unor astfel de personalități marcante din istoria și cultura Moldovei, precum M. Eminescu, V. Alecsandri, I. Creangă, Dmitrie Cantemir, Nicolae Milescu-Spătaru și mulți alții, nemaivorbind de personalitățile născute în alte zone ale României.

Către finele anilor 80 – începutul anilor 90 ai secolului trecut, în legătură cu procesele de democratizare a vieții social-politice și întărirea mișcării de eliberare națională, în paralel cu slăbirea capacității de presiune ideologică și politică a Partidului Comunist din fosta URSS, vectorul politicii în domeniul înălțării monumentelor în RSSM, pentru început la nivel local și raional,

³⁹ Către anul 1988 muzeul respectiv era o filială a Muzeului Ținutului Natal și avea patru odăi. Două din ele – ospătăria și biroul de lucru care era și cameră pentru oaspeți, au fost restaurate și readuse la aspectul inițial pe care îl avea în timpul vieții arhitecturului. În a treia odaie erau prezentate operele artistice ale arhitecturului, în a patra – proiectele arhitecturale și alte idei ale maestrului.

⁴⁰ Кишинев. Энциклопедия. Кишинев, 1984, p. 131.

⁴¹ Sovetscaia Moldavia, 26 martie 1988.

⁴² *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*. Chișinău, 1994, p.85.

iar după proclamarea independenței în 1991 – și la nivel național, s-a schimbat în mod radical, fiind reorientat spre înveșnicirea memoriei celor mai marcante personalități și evenimente din istoria Moldovei și a neamului românesc, în ansamblu. Astfel, în a. 1989 în centrul raional Telenești a fost inaugurat un monument marelui poet Mihai Eminescu, iar în s. Ermoclia (Ștefan Vodă) - un monument-bust lui I. Creangă. Numai în ajunul sărbătorii „Limba noastră” din 1990 au fost dezvelite șase monumente de acest gen: lui A. Mateevici la Zaim (Căușeni), lui M. Eminescu la Bălți, Rezina și Criuleni, lui M. Costin la Florești și lui I. Creangă în s. Onișcani (Călărași). Peste un an, în s. Corbu (Dondușeni) a fost înălțat un monument în amintirea victimelor represiunilor staliniste, iar în s. Slobozia Mare (Vulcănești) un monument poetului M. Eminescu⁴³.

În concluzie, putem menționa că pe parcursul anilor 40-80 ai secolului trecut autoritățile de partid și sovietice au promovat în RSS Moldovenească prin intermediul monumentelor de istorie și a sculpturilor monumentale o politică comemorativă al căror obiectiv principal a fost îndocrinarea politico-ideologică și deznăționalizarea românilor basarabeni din acest spațiu. Politica respectivă și-a găsit reflectare în grija excesivă a autorităților din RSS Moldovenească față de monumentele înălțate aci în perioada aflării Basarabiei în componența Imperiului Țarist și în activitatea de confecționare și promovare a noilor monumente sovietice care, în majoritatea lor, nu au avut nicio tangență cu istoria și cultura românilor basarabeni din acest teritoriu. Către finele anilor '80 întreaga Moldovă Sovietică a fost împinzită cu monumente, majoritatea dintre care purtau o încărcătură ideologică favorabilă guvernării comuniste din fosta URSS. Cele mai multe monumente au fost cele ale ostașilor sovietici, căzuți pe câmpul de luptă în anii celui de-al doilea război mondial, după care urmează cele ale lui V. Lenin și altor lideri ai Partidului Comunist și statului sovietic, unor eroi ai războiului civil din Rusia sovietică și altor personalități marcante din istoria și cultura URSS. Un loc important l-a ocupat omagierea unor evenimente și personalități de frunte legate de mișcarea revoluționară din Rusia, de tentativele de sovietizare a teritoriului dintre Prut și Nistru și de mișcarea comunistă ilegală din Basarabia. La fel ca și în timpul administrației țariste, autoritățile din RSSM au depus eforturi considerabile pentru a pune în evidență monumente ce elogiiau faptele eroice ale armatei țariste și ale generalilor săi, în acest scop fiind înălțate și o serie de noi monumente. Toate împreună, ele aveau menirea de a implanta băștinașilor ideea că au doar un singur trecut istoric destoinic de a fi comemorat și că acest trecut, la fel ca și prezentul și viitorul lor, este legat doar de istoria glorioasă a Rusiei și a statului sovietic. Iar scopul final al acestor politici comemorative era de a legitima și de a perpetua dominația regimului de ocupație sovietic în Basarabia, de a lustrui și înnobila fațada acestui regim. În

⁴³ Datele au fost preluate din Registrul monumentelor luate sub ocrotirea statului, aprobat prin Hotărîrea Parlamentului din 22 iunie 1993 („Montorul Oficial”, 2010, nr. 15-17, p. 10-109).

același timp, personalități dintre cele mai de văză din istoria și cultura neamului românesc, inclusiv dintre cele născute pe teritoriul Moldovei istorice, nu s-au bucurat de nicio atenție în politicile de comemorare a autorităților din Moldova Sovietică, acestea realizând doar câteva acțiuni singulare în vederea comemorării unor astfel de figuri istorice. Dar, odată cu declanșarea mișcării de eliberare națională și adâncirea proceselor de democratizare a vieții social-politice din societate, vectorul politicii comemorative în domeniul înălțării monumentelor s-a schimbat în mod radical, fiind reorientat spre înveșnicirea memoriei celor mai marcante personalități și evenimente din istoria Moldovei și a neamului românesc, în ansamblu.

Summary

The study elucidated commemorative policies of state and party authorities of the Moldavian SSR achieved through monuments of history and monumental sculptures in the period 1944-1990. The main objective of these policies was political and ideological indoctrination and denationalization of Bessarabian Romanians in this space. As a result of implementation of those policies Soviet Moldova by the end of the 80s was laced with a large number of Soviet monuments, most of whom wore a favorable ideological load to the Soviet state. With the onset in the republic of national liberation movement and deepening of the processes of socio-political democratization of society, commemorative policy vector in this field changed radically, being refocused towards the eternalization of memory of the most famous personalities and events in history of Moldavia and Romanian history in general.

ABORDĂRI POLEMICE

Leonid Bulmaga*

DEPĂȘIREA FOAMETEI DIN ANII 1946-1947

În perioada de maximă bulversare a societății, când sub acoperirea lozincilor de restructurare avea loc restabilirea vechii orânduiri sociale, bazată pe puterea banului și pe exploatare, mulți din cei ce s-au încadrat activ în lupta de idei, referindu-se la foametea din anii 1946-1947, subiect exploatat la maximum în procesul de denigrare a sistemului socialist, de creare a unei imagini totalmente negativă a acestui tip de orânduire socială, puneau accentul pe rolul, chipurile, în exclusivitate nefavorabil pe care l-a jucat în declanșarea și evoluția acestui fenomen așa-zisul sistem administrativ de comandă. Din contextul celor afirmate de părtașii acestei idei rezultă că acest sistem nu prezintă în sine nimic altceva decât un rău absolut și nu este caracteristic decât sistemului politic de tip sovietic.

În cadrul unei „mese rotunde”, organizată de către ziarul „Sovetskaia Moldavia” și intitulată sugestiv „Pravda o golode 1946-1947 godov v Moldavii” istoricul A. Țaran afirma următoarele: „Dumaiu, esti neobhodomosti dati obščiuu oțencu toi forme organizații obščestva, cotoraiia protivostoiala golodu v respublike v 1946-1947 godah. Očevidno (otcudă ? – L. B.) cito v te godi obščestvo bâlo organizovano po tipu comandno-administrativnoi sistemî v svoiom ortodoxalnom stalinscom variante. Vsea istoria âtoi sistemî nagleadno demonstrirovala ee polnuii nesposobnosti âffectivno borotisea s golodom. Bolee togo, mojno scazati cito sistema sama ghenerirovala uslovie dlea ego voznicnovenia, o cem svidetelstvovala prodovolistvennaia catastrofa 1932-1933 godov, vâcosivșaiia millioni celoveceschih jiznei v strane”¹.

La prima vedere pare un lucru straniu, greu de conceput, cum de este posibil, ca prin procedee atât de simple, primitive chiar, s-ar putea de spus, se reușea totuși manipularea maselor, inclusiv a cercurilor ce se consideră elevate? Noi nu-l avem în vedere aici doar pe istoricul A. Țaran. Noțiunea respectivă a fost inventată în centru, la Moscova, în cartierul general al „restructurării”. Autorul ei pare a fi economistul Gavriil Popov. Important este că a fost imediat preluată și pe larg propagată în calitate de adevăr în ultimă instanță atât în centru, cât și

* **Leonid Bulmaga**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la IISD al AȘM.

¹ *Vezi*: „Sovetskaia Moldavia”, 23 septembrie, 1989.

în republicile unionale, fără a fi impusă măcar celei mai simple analize. Doar fraza respectivă – sistem administrativ de comandă – nu prezintă în sine nimic altceva decât o simplă tautologie. A administra înseamnă a comanda. Ce fel de administrare poate să existe dacă ea n-are la baza ei elementul principal al oricărui proces de gestionare al treburilor publice – emiterea unor ordine, directive, instrucțiuni și dispunerea de anumite mecanisme, pârgșii de a le putea aplica în practică? A administra înseamnă a conduce, a ordona. Cu toate acestea, calculele celor care au inventat această formulă s-au dovedit a fi îndreptățite. Ea a fost preluată, folosită pe larg și a contribuit esențial la crearea unei imagini negative a orânduirii sociale de tip sovietic și, de rând cu multe alte sintagme similare, au servit drept anesthetic în procesul de manipulare cu mentalitatea maselor, de creare a unei imagini favorabile noilor, de fapt, vechilor principii de organizare a societății sub acoperirea lozincilor de trecere la așa-numita economie de piață și de instaurare a democrației. Apelând la această formulă în scopul excluderii din start a oricărei analize obiective a sistemului socialist de gospodărire, autorii respectivi căutau să accentueze în mod deosebit tendința conducerii centrale de la Kremlin de a reglementa, a ține sub control orice mișcare, fenomen de ordin politic, economic sau social, în urma căreia spațiul de manevră, de inițiativă, de independență a oricărui funcționar, fie el ministru unional sau simplu secretar al sovietului sâtesc, era, chipurile, redus la zero. În baza acestei afirmații, care desigur, n-avea nimic cu realitatea, din simplul motiv că lucrul acesta este practic imposibil de realizat, mai ales în cadrul unei formațiuni statale atât de mare – cum era Uniunea Sovietică, ei căutau de fapt să treacă pe seama conducerii de vârf a Statului Sovietic și, în primul rând, în mod special pe seama lui I. V. Stalin, toate greutățile, problemele, nedreptățile și chiar fărădelegile ce s-au înregistrat, au avut loc, s-au manifestat pe întreg parcursul edificării socialismului în cadrul Statului Sovietic.

Conform logicii unor atare cercetători, dacă un președinte al sovietului sâtesc a agresat fizic niște țărani, i-a închis în beci pentru o noapte, a inclus în lista pentru ajutor alimentar niște persoane care nu aveau acest drept și a exclus altele care aveau strictă nevoie de acest ajutor, a făcut alte lucruri reprobabile, vinovat e sistemul administrativ de comandă și personal I. V. Stalin. Dacă un secretar al organizației raionale de partid a dat subalternilor săi indicații greșite de pe urma cărora au avut de suferit niște persoane nevinovate, același lucru, e vinovat sistemul, personal, conducătorul lui de vârf.

Noi am avut posibilitatea să ne convingem, când am analizat campaniile de colectare a pâinii către stat, că multe încălcări grosolane ale legislației în vigoare erau rodul incompetenței, nivelului scăzut de conștiință civică sau chiar de rea-voință a unor funcționari, activiști de rang raional sau local. Același lucru îl observăm și în cadrul analizei luptei pentru combaterea distrofiei. De câte ori cei afectați de această maladie aveau de suferit, uneori plătind cu viața, din cauza unei ambiții, unei atitudini ostile a acelorași funcționari locali. Uneori din lipsa

celui mai simplu simț de răspundere, nu mai vorbim de sentimentul solidarității sau al compătimirii, care, judecând după unele documente ale timpului, lipseau cu desăvârșire la unii funcționari de rang raional și local. Prin ce se face vinovat sistemul politic atunci existent? La nivel unional și republican s-au adoptat toate măsurile posibile, s-au stabilit și repartizat fondurile necesare, cert lucru, în funcție de situația reală în țară și posibilitățile ei în această privință s-au desemnat protagoniștii responsabili de realizarea acestor măsuri, s-au dat indicațiile necesare, s-au lansat directivele respective. În ce constă vina lui Stalin, Cosâghin, a aceluiași Covali etc. În cazurile când un președinte al sovietului sâtesc scotea din lista celor care erau în drept să primească ajutor alimentar urgent pe un consătean de-al său și-l introducea pe altul?

S-ar putea obiecta precum că, chipurile, și acest președinte al sovietului sâtesc tot era exponentul sistemului, făcea parte din el. Formal, da. În realitate însă nu, dat fiind că mentalitatea lui, judecând după comportament, nu se încadra nicidecum în ideologia ce se afla la baza acestui sistem. Dacă Stalin și ceilalți din jurul lui au adoptat măsurile de acordare a ajutorului alimentar de urgență populației din RSS Moldovenească, conducându-se de interese majore, de stat, apoi președinții sovietelor sâtești, cel puțin unii din ei, responsabili de aplicarea lor în viață, după cum am avut posibilitatea să ne convingem din cele menționate mai sus, nu rareori manifestau în practică interese de sens opus.

Pe lângă ajutorul alimentar acordat familiilor nevoiașe un rol important în combaterea distrofiei erau chemate să-l joace și, într-adevăr, l-au jucat punctele de alimentare. Însă după cum o demonstrează documentele timpului și în cadrul organizării și funcționării punctelor respective, impactul factorului uman la fel a fost destul de pronunțat, nu rareori cu caracter negativ. Pe lângă greutățile de ordin obiectiv – insuficiența produselor necesare, lipsa încăperilor adecvat amenajate, a inventarului necesar, gerul năprasnic, lipsa combustibilului pentru încălzirea încăperilor de multe ori, lipsa mijloacelor de transport etc., asupra modului și eficienței de funcționare a punctelor de alimentare își exercitau influența factori de ordin subiectiv – nivelul scăzut de pregătire profesională a persoanelor implicate în deservirea acestor puncte, ținuta lor morală, în unele cazuri complet inadecvată situației. Furturile produselor alimentare, pregătirea proastă a bucatelor, tratarea bolnavilor cu indiferență, excrocherii cu listele etc. erau fenomene des întâlnite în activitatea acestor puncte și se datorau în totalitate mentalității, atitudinii față de obligațiile de serviciu a celor angajați în sistemul respectiv.

În satul Cioara, raionul Bujor, felcerul Nesvoian de comun acord cu președintele sovietului sâtesc Eșanu, au inclus în lista celor care aveau dreptul să ia masa la aceste puncte 14 persoane care nu erau bolnave de distrofie. Concomitent ei au scos din această listă alte 14 persoane care erau bolnave de distrofie și aveau strictă nevoie de a fi alimentate suplimentar².

² Golod v Moldavii, p. 621.

În satul Izvoare, raionul Drochia, bolnavii de distrofie, internați în spital, trei zile la rând au fost ținuți flămânzi în timp ce produsele alimentare necesare erau în depozitul spitalului, însă se aflau sub lacăt. Uneori bolnavilor internați în acest spital li se dădea doar apă fiartă fără pâine și zahăr. La decesul unui pacient bolnav de distrofie, A. I. Bulat, medicul acestui spital, Rozenfeld, a declarat cu nonșalanță, că chipurile indiferent de faptul dacă i s-ar fi acordat hrană s-au nu, el totuna era sortit să moară³.

În satul Noii Prodănești, raionul Cotuieni, la punctul de alimentare bucatele erau pregătite foarte prost. La protestele celor ce se alimentau asupra acestui fapt, șeful lui, un oarecare Smaizman, replica cu răutate: „Să ziceți mersi și de aceea ce vi se dă, degrabă nici această n-o s-o vedeți”⁴.

În satele Iordanovca, Sadaclia, raionul Romanovsc, punctele de alimentare uneori 3-4 zile la rând nu primeau pâine⁵.

În perioada de funcționare a punctelor de alimentare în acest raion au fost eliberate din funcție 25 de persoane, dintre care 16 pentru fraudă și furturi⁶.

Drept cauză a unor astfel de fenomene, autorii memoriului, în care erau menționate toate aceste fapte, considerau lipsa unor discuții pe marginea lor în cadrul ședințelor comitetelor raionale și județene de partid, comitetelor executive de același nivel, lipsa unui control zilnic din partea organelor respective asupra modului de activitate a punctelor de alimentare și, mai cu seamă, asupra modului cum sunt pregătite și repartizate bucatele în cadrul lor⁷. Luând în considerare acea penurie de cadre calificate de care suferea Moldova în acea perioadă de timp, aproape în toate domeniile vieții sociale, soluția propusă nu prea avea sorți de izbândă. Era practic imposibil ca pe lângă cele câteva mii de persoane care erau nemijlocit implicate în procesul de funcționare a punctelor de alimentare, a spitalelor și bărcilor în care erau internați cei bolnavi de distrofie să mai găsești încă vreo 200 de persoane cu funcții de răspundere, care să controleze zilnic felul cum este pregătită hrana la punctele respective, modul cum sunt respectate normele stabilite atât la pregătirea, cât și la repartizarea ei.

Cu toate acestea, eforturile depuse la combaterea distrofiei pe parcursul primelor șase luni ale anului 1947, perioada cea mai grea din punctul de vedere al proporțiilor pe care le-a căpătat această maladie în ansamblu pe republică, au fost enorme, practic, pe măsura gravității situației. Către mijlocul lunii mai în republică funcționau peste o mie puncte de alimentare în care luau masa zilnic peste 175 mii de persoane. Numărul celor bolnavi de distrofie către 15 mai 1947 s-a redus față de 15 martie al aceluiași an, punctul culminant al îmbolnăvirilor cu cca 117 mii de persoane. De la 240537 până la 123763 persoane⁸.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem*, p. 622.

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem*, p. 646.

Pe lângă cele 175 mii de persoane care zilnic luau masa la punctele de alimentare, peste 1160 mii de persoane primeau ajutor alimentar. În aceste scopuri, pe parcursul lunilor ianuarie-martie 1947 au fost repartizate 20596 tone de cereale⁹.

Către mijlocul lunii mai, treptat a început să scadă și numărul deceselor celor bolnavi de distrofie. Către 1 ianuarie 1947 numărul celor decedați de pe urma distrofiei a constituit 10972 de persoane. Pe parcursul lunii ianuarie de pe urma foametei au decedat 9871 de persoane, în februarie – 10683, în martie 8129, în aprilie – 2681 și în primele 2 săptămâni ale lunii mai – 636 de persoane¹⁰. În total, dacă e să dăm crezare notei informative a adjunctului secretarului CC al PC (b) din Moldova pentru comerț – A. Ustinov, în perioada cea mai critică a foametei – toamna anului 1946 – iarna-primăvara anului 1947 în republică de pe urma distrofiei au decedat în jur de 43 mii de oameni (42972). Cifrele respective, desigur, reflectă realitatea, dat fiind că multe alte date indicate în această notă, și în primul rând, cele ce se referă la dinamica îmbolnăvirilor de distrofie, ponderea acestora în numărul total al populației scot în evidență un tablou sinistru al fenomenului, niște tendințe deloc pozitive, mai ales pentru lunile ianuarie, martie ale anului 1947. Autorul însă le expune așa cum sunt (vezi *tabelul*).

Dinamica îmbolnăvirilor de distrofie, a funcționării punctelor de alimentare și a ajutorului alimentar acordat populației rurale

Data	Numărul populației	Înregistrați bolnavi de distrofie			Spitalizați	Numărul cazurilor de deces	Puncte de alimentare		Acordarea ajutorului alimentar (tone)
		în total	inclusiv de categ. a II-a și a III-a	în % față de numărul populației			numărul punctelor	numărul celor care se alimentează	
1.1.47	2.099.850	71506	–	3,4	8698	10972	–	–	–
1.2.47	2.099.850	169924	–	8,1	19798	9871	604	106300	4105,6
1.3.47	2.099.850	235899	99173	11,2	28556	10683	682	123246	4884,6
1.4.47	2.099.850	220682	87872	10,5	47616	8129	1023	185724	6680,6
1.5.47	2.099.850	152424	46815	7,2	34138	2681	1006	175488	4925,2
15.5.47	2.099.850	123763	35793	5,9	27744	636	897	140658	2268,0

În linii mari tabloul dat scoate în evidență toți parametrii de bază ai foametei din 1946-1947. Pe de-o parte, el indică numărul celor bolnavi de distrofie, ponderea lor în numărul total al populației, numărul celor spitalizați și, în sfârșit, al celor decedați. Pe de alta, el reflectă eforturile, măsurile reale ale organelor de conducere ale republicii în scopul combaterii acestui fenomen, reducerii ariei lui de răspândire. Totodată, el scoate în vileag un adevăr foarte neplăcut pentru con-

⁹ *Ibidem*, p. 645-646.

¹⁰ *Ibidem*, p. 645.

ducerea de vârf de atunci a republicii – incapacitatea ei de a percepe proporțiile reale ale fenomenului, caracterul lui sinistru și catastrofal. Către 1 ianuarie 1947 în republică de pe urma distrofiei decedase deja cca 11 mii de oameni, însă organele respective nu aveau la dispoziție nici datele concrete privind numărul bolnavilor de categoria a 2-a și a 3-a, adică a celor mai afectați de această maladie, situația cărora era cea mai critică și care necesitau ajutor alimentar și medical de urgență. Situația i-a luat prin surprindere pe cei aflați în vârful piramidei puterii în republică. Altfel cum s-ar putea de explicat că chiar după înfăptuirea unor măsuri de amploare întru combaterea distrofiei – înființarea punctelor de alimentare, acordarea ajutorului alimentar unui număr tot mai mare de persoane, numărul îmbolnăvirilor de distrofie continuă să crească. Doar către începutul lunii mai, când numărul punctelor de alimentare depășise cifra de o mie, când numărul celor care se alimentau în ele se ridica la peste 175 mii de persoane, putem afirma că dinamica acestor îmbolnăviri a scăzut din intensitate. Deși și la 15 mai 1947 numărul bolnavilor de distrofie se ridica la cca 124 de mii, inclusiv la cea de 36 de mii a celor de categoria a 2-a și a 3-a.

De menționat că odată cu încetarea acordării ajutorului alimentar la sfârșitul lunii mai – începutul lunii iunie, numărul îmbolnăvirilor de distrofie începe din nou să crească. Într-o notiță informativă pe numele secretarului CC al PC (b) din Moldova – N. G. Covali și a secretarului comitetului județean de partid Chișinău – N. S. Krainii, secretarul comitetului raional de partid Strășeni – D. Gladchii scria că dacă la data de 25 mai în raion erau luați în evidență 2002 persoane bolnave de distrofie, apoi la data de 5 iunie numărul lor a crescut până la 2175 de persoane¹¹.

În satul Tătărești la 25 mai, bolnavi de distrofie erau 83 de oameni, iar la 5 iunie deja 103. În satul Strășeni respectiv – 158 și 237. În satul Ciuciuleni – 191 și 250 de persoane¹².

Cauza acestor îmbolnăviri, conform opiniei autorului acestei notițe informative, rezidă în sistarea ajutorului alimentar. Țăranii n-aveau resurse alimentare. Odată cu încetarea funcționării punctelor de alimentare numărul îmbolnăvirilor de distrofie a început să crească¹³.

Fenomenul respectiv constituie un argument în plus împotriva autorilor, care încearcă să diminueze importanța ajutorului alimentar acordat de către Statul Sovietic țăranilor moldoveni. Dacă n-ar fi existat acest ajutor, proporțiile catastrofei demografice pentru republica noastră ar fi fost enorme, poate chiar irecuperabile. Însă în pofida tuturor măsurilor adoptate, ajutoarelor concrete acordate, în definitiv, foametea a fost depășită doar în toamna anului 1947. La 1 iulie 1947 în republică se mai numărau încă peste 90 de mii de bolnavi de distrofie. Iar pe parcursul lunii iunie de pe urma acestei maladii au decedat 5238 de

¹¹ *Ibidem*; p. 673.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

persoane¹⁴. Decesele au continuat și pe parcursul lunii iulie. Însă evident într-un număr mult mai mic. În ansamblu pe republică numărul celor decedați de pe urma distrofiei în prima decadă a lunii iulie a fost de 1100 de persoane, în cea de-a doua – de 330 de persoane¹⁵. Conform informațiilor parvenite din raioane, cauza deceselor în această perioadă în mare parte o constituia supraîncărcarea aparatului digestiv cu boabe crude de culturi cerealiere¹⁶.

Un aspect important al problemei îl constituie numărul total al celor decedați. În timp ce unii cercetători, în principal, din rândul celor care își atribuie apartenența la istoriografia sovietică moldovenească, caută să diminueze acest număr, să-l prezinte oricum mai puțin pronunțat, cei de factură „nouă”, adică acei care de la 1987 înapoi și-au schimbat optica asupra trecutului istoric al republicii noastre, dimpotrivă, caută în fel și chip să-l sporească, să-l facă cât mai frapant, cât mai sinistru.

De menționat că în ultima lucrare de sinteză pe istoria Moldovei de până la așa-zisa „Restructurare” nici nu se făcea aluzie referitor la numărul celor decedați în timpul foametei din anii 1946-1947.

În cadrul abordării tangențiale a acestui cataclism social-economic accentul era pus pe ajutorul acordat țăranilor moldoveni din partea Statului Sovietic¹⁷.

În „Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre”, editată în anul 2004, subiectul respectiv este reflectat deja destul de amplu, numărul celor decedați de distrofie fiind estimat la o sută de mii. În urma foametei, susțin autorii acestei lucrări, de distrofie au suferit nu mai puțin de 389 mii de oameni, pentru 100 mii din acel număr boala s-a terminat cu moartea¹⁸.

Anterior această cifră, istoricul V. Țaranov o deduce în monografia sa „Očerchi soșialino-ăconomicescogo razvitia Moldovı” (1940-1960 gg.)¹⁹. Starea reală a organelor de statistică din acea vreme, menționează el, nu permite stabilirea precisă a numărului celor decedați de pe urma distrofiei. Totodată, analiza minuțioasă a materialelor informative privind mortalitatea de distrofie în perioada – toamna anului 1946 – vara anului 1947 scoate în evidență faptul că numărul celor decedați de pe urma acestei maladii nu depășește 100 de mii²⁰.

Acest punct de vedere îl împărtășește și istoricul Lucheria Repida. În perioada noiembrie – decembrie 1946 – prima jumătate a anului 1947 în republică, susține ea, au decedat de pe urma distrofiei 95607 persoane. De pe urma altor maladii – 42912 persoane. Datele respective nu sunt complete, dat fiind că multe persoane aflate în căutarea produselor alimentare decedau în afara hotarelor re-

¹⁴ *Ibidem*, p. 690.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Istoria Moldavscoi SSR*, Chișinău, Știința, 1982, p. 405.

¹⁸ *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, 2004, p. 310.

¹⁹ Țaranov V. I., *Očerchi soșialino-ăconomicescogo razrăva Moldovı (1940-1960 gg)*, Chișinău, 2002, p. 160.

²⁰ *Ibidem*.

publicii. Însă puțin probabil, consideră autoarea, că numărul acestora să fi fost mare²¹.

Unul dintre primii istorici care a căutat să stabilească numărul celor decedați de pe urma distrofiei în anii 1946-1947 în baza documentelor de arhivă a fost Boris Bomeșco. De pe urma distrofiei și a bolilor, care într-un fel erau o consecință a acesteia, susține el, populația republicii a pierdut în jurul a 70-80 mii de oameni sau peste 3 la sută din numărul ei total. Aici n-au fost luați în calcul cei care au decedat în afara republicii – în regiunile Ivano-Francovsc, Cernăuți, Lvov, unde plecau în căutarea produselor alimentare. Permanent în drum se aflau 5-6 mii de oameni, o parte dintre care au decedat acolo²².

După cum am menționat mai sus, există însă cercetători care susțin că numărul celor decedați de pe urma foamei a fost mult mai mare. Istoricul Ion Țurcanu, unul dintre primii care a abordat această problemă, se alătură celor care consideră că tributul foametei ar fi constituit 150-200 mii de oameni²³.

Cifra respectivă o susțin și autorii culegerii de documente „Golod v Moldove (1946-1947)”. Cel mai probabil cifra reală a celor decedați de pe urma foametei, consideră ei, este de 150-200 mii de oameni²⁴.

Numărul celor decedați pe parcursul celor 10 luni de foamete, septembrie 1946 – iulie 1947, argumentat documentar, constituie 148975 de oameni²⁵. Însă aici sunt incluși și cei decedați din cauza vârstei sau a bolilor. Chiar dacă luăm în calcul numărul celor decedați peste hotare, numărul total nu poate constitui 150, cu atât mai mult 200 mii de oameni. Probabil, au dreptate acei cercetători care consideră că numărul celor răpuși de foame nu depășește cifra de o sută de mii. E de la sine înțeles că atunci când încercăm să stabilim numărul real al celor decedați de pe urma foamei nu trebuie să scăpăm cu vederea că moartea neîndreptățită înainte de vreme a unei singure persoane deja prezintă în sine o întreagă tragedie. Dar atunci când această soartă în condiții mult mai tragice și mai grele o împărtășesc zecile de mii de oameni absolut nevinovați, cum poate ea fi interpretată? Din punctul nostru de vedere, nu altfel decât o adevărată catastrofă națională. Și pentru a scoate în evidență tot tragismul acestei catastrofe, ironia soartei celor care au fost protagoniștii ei, trebuie să stabilim totuși cu o precizie cât mai mare cine se face vinovat de ea, cine poartă răspundere față de viețile pierdute de pe urma ei? După cum e și firesc, la acest subiect opiniile celor care l-au abordat în cadrul cercetărilor lor diferă foarte mult.

Startul discuțiilor în jurul acestei probleme l-a dat scriitorul Dumitru Matcovschi. În plină desfășurare a așa-numitei „Perestroici”, în anul 1987, el publică în ziarul moscovit „Literaturnaia gazeta” un articol intitulat „Hotinul

²¹ Repida L. E., *Suverennaia Moldova. Istoria i sovremennosti*, Chișinău, 2008, p. 220.

²² Bomeșco B., *Zasuha i golod v Moldavii, 1946-1947 gg.*, Chișinău, Știința, 1990, p. 43.

²³ Țurcanu I., *Foamea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 142.

²⁴ Golod v Moldove (1946-1947), p. 10.

²⁵ Matcovschi Dumitru, *Narușitii v zacazniche* (Literaturnaia gazeta, 1987, 4 fevralea).

în rezervație”²⁶. Scopul articolului, din cele declarate de autor, urmărea sensibilizarea opiniei publice asupra unor probleme stringente cu care, chipurile, se confrunta societatea la acea vreme. În realitate, acest articol nu prezintă nimic altceva decât un început de critică frontală a sistemului social-politic existent. Referindu-se însă la problema foametei din anii 1946-1947, autorul a dat dovadă de multă înțelepciune, expunând un punct de vedere destul de echilibrat asupra cauzelor acestui flagel. „Nenorocirea din anul patruzeci și șapte, susținea el, a avut cauzele ei obiective: seceta s-a abătut asupra noastră imediat după război, Moldova se ruinase complet, oamenii trăiau răzlețiți, fiecare cum îl ducea capul. Dar a existat și o cauză subiectivă: conducerea de pe atunci a republicii a insistat să se realizeze planul de vânzare la stat a cerealelor. Țara nu știa ce se întâmplă în Moldova. Când a aflat, s-a grăbit să ne vină în ajutor”²⁷.

Un punct de vedere similar cu scoaterea în evidență și mai pregnant, și mai deslușit a factorului subiectiv în procesul de provocare a foametei din anii 1946-1947 este expus de către directorul de atunci al Institutului de Istorie a partidului de pe lângă CC al PC al Moldovei – Vasile Isac, în cadrul unei mese rotunde, organizată de ziarele „Moldova Socialistă” și „Sovetscaia Moldavia” în sala de conferințe a acestui institut la 4 august 1988.

Cugetând asupra cauzelor ce au provocat acest flagel, Vasile Isac menționa că din analiza faptelor, a materialelor documentare, în care și-au găsit reflec-tarea evenimentele tragice din acea perioadă, rezultă că seceta n-a fost singurul factor ce a condiționat foametea. Una din cauzele situației critice ce s-a creat în republică în privința asigurării cu produse alimentare la acea vreme o constituie incapacitatea conducerii de atunci a republicii de a aprecia obiectiv, la parametrii ei reali, această situație și de a o face cunoscută conducerii de vârf a Uniunii la momentul oportun²⁸. Drept urmare, sarcinile de plan de predare a pâinii către stat n-au fost corelate cu posibilitățile reale ale gospodăriilor, multe raioane obiectiv nu erau în stare să facă față acestor sarcini²⁹.

Erau comise și multe încălcări în procesul repartizării ajutoarelor alimentare. Pe lângă greutățile de ordin obiectiv – vreme geroasă, drumuri întroienite, lipsa mijloacelor de transport era prezentă, din păcate, și nepăsarea din partea unor funcționari față de chinul, nenorocirea țăranului³⁰.

Rolul negativ al factorului subiectiv în declanșarea foametei este nevoit să-l recunoască și Boris Bomeșco, unul dintre primii cercetători de profesie care și-a concentrat atenția asupra acestei probleme în noile condiții de dezvoltare a științei istorice. Broșura, publicată sub semnătura sa, „Zasuha i golod v Moldavii 1946-1947 gg”, denotă modul de abordare a problemei, factorul pe care dânsul

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ „Sovetscaia Moldavia”, 1988, 4 augusta.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Bomeșco B. *Opera citată*, p. 25.

îl consideră determinativ în provocarea acestui fenomen. Cu toate acestea, după o analiză minuțioasă a situației ce s-a creat în republică în toamna anului 1946 la capitolul asigurării populației cu produse alimentare, el se vede nevoit să constate că conducerea locală (și are în vedere conducerea de vârf a republicii – L. B.) n-a fost în stare să aprecieze adevărat această situație și n-a insistat în modul cel mai categoric și tranșant asupra acordării de urgență populației a unui ajutor alimentar consistent³¹.

Tot în această perioadă, în plină „restructurare” a vieții publice și științifice, apar lucrări la această temă, în care cauzele foametei din anii 1946-1947 sunt tratate complet de pe alte poziții.

Foamea din anii 1946-1947, scria istoricul Ion Țurcanu într-o broșură scoasă de sub tipar la începutul ultimului deceniu al secolului trecut, nu a fost rezultatul condițiilor naturale defavorabile și nici urmarea unor greutăți economice ale statului sovietic în situația când condițiile climaterice într-adevăr provocau o scădere a producției agricole, iar de aici și problema privind aprovizionarea populației cu produse alimentare, regimul stalinist nu numai că nu a făcut ce se cuvenea să facă pentru înlăturarea acestor factori negativi, ci a profitat de nefericirea celor mulți pentru a-i face și mai dependenți de el și a-i supune unei exploatare și mai mari³².

Iarna lui 1946-1947, scria alt istoric care a abordat problema în cauză, a fost cea mai tragică din istoria contemporană a românilor basarabeni. La sate mureau familii întregi. Erau sate în care, în fiecare lună, se stingeau 120-180 de vieți omenești. Responsabil de această situație tragică era, în primul rând, statul socialist³³.

Referindu-se la această filă tragică din istoria neamului, profesorul Boris Vizer susține că ea a fost rezultatul firesc al politicii promovate de statul sovietic în domeniul relațiilor agrare. „Pentru accelerarea colectivizării, sublinia el într-un manual de istorie pentru cl. a IX-a, s-a recurs la constrângerea populației prin foame organizată, după cum s-a mai procedat în U.R.S.S. la începutul anilor '30”³⁴. El recunoaște că foamea din 1946-1947 a fost cauzată de mai multe circumstanțe, însă cauza principală, conform convingerii lui, a constituit-o concentrarea resurselor de pâine în mâinile statului și folosirea lor ca mijloc de convingere a populației”³⁵.

În același context prezintă interes opiniile privind cauza foametei din anii 1946-1947 a două persoane care nu aparțin tagmei istoricilor, dar care au fost martorii și victimele acestui flagel – Serghei Sidorenco și Grigore Eremei. Primul, în martie 1946 a fost demobilizat din rândurile Armatei Roșii și reparti-

³¹ Țurcanu I., *Opera citată*, p. 142.

³² Șișcanu Ion, *Deștărânierea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Adrian, 1994, p. 53.

³³ Vizer B., *Istoria contemporană a românilor. Materiale pentru clasa a IX-a*, Chișinău, Știința, 1997, p. 88.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

zat la muncă de partid în Moldova, în virtutea funcțiilor de serviciu fiind nemijlocit implicat în lupta de combatere a foametei. Al doilea, la acea vreme fiind de o vârstă fragedă, a avut de suferit pe propria-i piele consecințele acestui flagel.

Cauzele foametei, conform opiniei lui S. Sidorenco, au fost două: consecințele extrem de grele ale regimului româno-german din anii 1941-1944 și seceta fără precedent din anii 1945-1946³⁶.

În anii 1941-1944, terenurile însămânțate cu cereale s-au redus cu 180 mii ha, au fost distruse cca 30 mii ha de vii și livezi. Au fost scoase din teritoriul Basarabiei zeci de milioane de puduri de produse agricole, cca 500 mii capete de vite. Rezervele de produse alimentare ale țăranilor s-au redus la limită³⁷.

Putem cădea de acord, susține Grigore Eremei, că pe plaiul nostru, mai ales în 1946, s-a dezlănțuit o secetă mai rar întâlnită. Totodată trebuie să recunoaștem cinstit că foamea în masă a fost consecința carierismului conducerii de atunci a republicii și, în primul rând, a primului secretar al CC al PCM – Nicolai Covali, care în scopul dobândirii unor dividende politice la Moscova a insistat asupra supraîmplinirii cu orice preț a planului de vânzare a pâinii la stat³⁸.

Și, ca un ultim acord în suita de opinii asupra acestei probleme, ne vom opri atenția asupra celor scrise de autorii introducerii foarte prețioasei culegeri de documente „Golod v Moldavii” – Anatol Țaranu și Ion Șișcanu, pornind de la premisa că cine să cunoască mai bine problema decât acei care au ținut în mână, au studiat practic toate documentele cele mai importante, descoperite către acel moment în marea lor majoritate în Arhiva organizațiilor social-politice a Republicii Moldova.

Ei și-au expus punctul de vedere pornind de la întrebarea retorică: a fost oare posibil de evitat tragedia anului 1947? E absolut evident, recunosc ei, că foamea postbelică a fost provocată de o secetă cruntă. O circumstanță agravantă a constituit ruina de după război. Cu toate acestea, foamea în masă ar fi putut fi evitată. Însă astfel de raționamente, subliniază ei, ar fi fost logice în cadrul unui sistem social, care poartă de grijă cetățenilor săi, ele însă își pierd orice sens atunci când ne referim la sistemul administrativ de comandă stalinist, care macină fără nicio milă viețile omenești în interesul doctrinelor politice³⁹.

În anul 1946, continuă ei, când țara se zbătea sub presiunea unei secete extrem de aspre, iar în Moldova mureau sate întregi, zeci de milioane de puduri de pâine au fost exportate peste hotare. Și aceasta era pâinea smulsă prin intermediul colectărilor din mâinile înțepenite ale celor ce mureau de foame⁴⁰.

Ajutorul alimentar care era acordat populației, conchid autorii respectivi fără pic de îndoială, urmărea nu atât salvarea de vieți omenești ci, mai degrabă,

³⁶ Sidorenco S., *Zasuha. A esli greanet opeati?*, Măsli, nr. 2(6), 1999, mai.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Eremei G., *Opera citată*, p. 479.

³⁹ *Golod v Moldavii*, p. 13.

⁴⁰ *Ibidem*.

păstrarea în viață a lucrătorilor, fără de care ar fi fost imposibile colectările de pâine⁴¹.

Fără a intra în detalii, analiza tuturor acestor puncte de vedere vom încerca s-o facem prin prisma cifrelor, datelor concrete reflectate în documentele, memoriile timpului, ceva mai jos, ținem totuși să menționăm că, la prima vedere, când iei cunoștință de concluziile acestora din urmă, înclini să crezi ori că autorii respectivi n-au citit cu destulă atenție documentele pe care le-au avut la dispoziție, ori că ei posedă o logică deosebită de cea obișnuită ce le permite să vadă lucrurile anume în acest mod. Opiniile reproduse însă sunt un fapt împlinit, ele reflectă situația reală ce s-a creat în acest domeniu al științei și nouă nu ne rămâne decât să luăm act de ele și să încercăm a le analiza prin prisma realităților istorice la acea vreme.

Majoritatea celor ce au scris la această temă au menționat impactul negativ al războiului asupra forțelor de producție din agricultură, asupra stării materiale a gospodăriilor țărănești în general. În capitolul precedent noi la fel am dedicat acestei probleme un spațiu destul de larg. Practic, unanimi sunt autorii care au studiat factorii ce au provocat foametea din anii 1946-1947 și în privința aprecierii secetei cumplite din anii 1945-1946. Pentru a întregi tabloul sub acest aspect vom reproduce doar câteva crâmpie din documentele timpului, în care și-au găsit reflectarea parametrilor reali ai acestui cataclism natural. S-ar părea că pentru istoriografia noastră subiectul acesta este deja consumat, este cercetat în detaliu, sub toate aspectele. Cu toate acestea, o trecere în revistă a celor mai concludente caracteristici ale ei, ținând cont de faptul că totuși anume ea a fost factorul obiectiv principal ce a stat la baza acestui flagel, ni se pare nu doar potrivită, ci chiar necesară.

Anul 1945, conform datelor serviciului agrometeorologic s-a dovedit a fi secetos și rece. Depunerile atmosferice au constituit 72 la sută față de media anuală obișnuită în raioanele de sud și de sud-est (Tiraspol) și 81 la sută în cele de nord (Briceni). Iarna, primăvara și toamna anului 1945 au fost mai reci decât de obicei. Vara, dimpotrivă, valorile termice au depășit normele⁴².

Depunerile atmosferice în toamna anului 1945, pe parcursul lunilor septembrie-noiembrie, perioadă extrem de importantă pentru culturile însămânțate în această perioadă, au fost mult sub media anuală. Conform datelor înregistrate de către stațiile agrometeorologice locale, ele au alcătuit – 31 mm la Chișinău, 33 – la Bălți, 35 – la Cărpineni, 43 – la Tiraspol, 50 – la Cornești, 55 – la Soroca, 65 – la Briceni, 70 – la Comrat și 75 mm – la Voroncău. În procente față de media anuală în anii precedenți ele au constituit: 32, 26, 34, 53, 47, 45, 55, 74 și 59⁴³.

În cinci din aceste nouă localități depunerile respective nu s-au ridicat nici măcar până la o jumătate față de media anuală obișnuită. În trei din ele aceste depuneri au constituit doar cca 30 la sută față de normă.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² AOSPRM. F. 51. Inv. 4. D. 241, f. 33.

⁴³ *Golod v Moldavii*, p. 186.

Condițiile meteo nefavorabile din toamna anului 1945 – iarna anului 1946 au continuat și în primăvara acestui an. În lunile martie – mai depunerile atmosferice abia au constituit a cincea parte din normă. Situația s-a complicat și în urma creșterii valorilor termice, a gerului și a vânturilor puternice. În luna mai au fost înregistrate 15 zile când temperatura aerului s-a menținut la 30°, în unele zile atingând chiar 38°, la sol fiind înregistrate temperaturi de 65⁴⁴.

Depuneri atmosferice de la 1 aprilie până la 1 octombrie 1946, conform opiniei unuia din martorii oculari ai acestui cataclism, au fost la nivelul celor ce cad în pustiu. Toată vara n-au fost ploi. Semănăturile ardeau din rădăcină. Din regiunea Ismail prin Moldova treceau căruțe cu refugiați ce se deplasau spre regiunile Cernăuți, Lvov, în speranța de a supraviețui⁴⁵.

Noi am menționat deja că seceta din 1946 cuprinsese o serie întreagă de regiuni ale Uniunii și după parametrii ei principali se apropia de seceta din anul 1891, una dintre cele mai devastatoare secete din istoria Rusiei.

Care au fost consecințele directe ale secetei din anii 1945-1946? Reducerea recoltei. Producția globală de cereale în republică, conform calculelor unor cercetători în baza datelor Direcției centrale de statistică, în anul 1946 s-a dovedit a fi de 2,5 ori mai mică decât în anul neroditor 1945 și de 5 ori mai mică decât în anul 1940. În ansamblu pe republică ea a constituit 365 mii t⁴⁶.

Dacă în anul precedent 1945, după livrările obligatorii către stat în republică rămăsese peste 700 mii tone de cereale, plus unele rezerve ce le mai păstrase țărani din roada anului 1944, plus anumite ajutoare alimentare din partea statului și cu toate acestea populația a reușit cu mare greu să scape de foamete în masă⁴⁷, apoi la ce se putea de așteptat în condițiile când recolta de cereale în ansamblu pe republică era doar de 365 mii tone, iar de rezerve în marea majoritate a gospodăriilor țărănești nici vorbă? Era conștientă conducerea de vârf a republicii de faptul acesta? Judecând după conținutul documentelor oficiale – telegrame, note informative expediate pe numele diferitor demnitari de partid și de stat de la Moscova, hotărâri ale plenarelor biroului CC al PC (b) din Moldova se crează impresia că nu. Practic în niciun document oficial adoptat de către organele superioare de partid și de stat ale republicii până la cunoscuta ședință lărgită a biroului CC al PC (b) din Moldova cu participarea lui Alexei Nicolaevici Kosâghin, din 24 februarie 1947, situația catastrofală alimentară din republică nu-și găsește reflectarea. Deja la mijlocul verii anului 1946 conducerea de vârf a republicii avea la îndemână datele ce scoteau în evidență, demonstrau fără chip de tăgadă apariția condițiilor, premisele unei catastrofe alimentare de proporții. Însăși telegrama președintelui Consiliului de Miniștri al RSSM – N. Covali și a secretarului CC al PC (b) din Moldova – N. Salogor pe numele lui

⁴⁴ Kasnicov F. *Boriba s zasuhoi v Moldavii*, Chișinău, 1947, p. 11, Sâtnic M. C. *Opera citată*, p. 58, Bomeșco B., *Opera citată*, p. 15.

⁴⁵ Sidorencu S., *Opera citată*, p. 50.

⁴⁶ Sâtnic M., *Opera citată*, p. 59.

⁴⁷ Bomeșco B., *Opera citată*, p. 23.

A. Micoian scoate în vileag acest lucru. Peste 200 mii de hectare de semănături pârjolite, cca 350 mii hectare într-o stare jalnică. Roada medie la hectar în 41 de raioane din cele 60 era de 1-3 chintale⁴⁸.

Existau probe directe că această catastrofă deja s-a declanșat. În iunie 1946, în unele raioane ale republicii oamenii mureau în masă de distrofie. Într-o notiță informativă a consilierului K. Plehanov pe numele secretarului organizației de partid din județul Bălți – N. Corneev se sublinia că situația alimentară în județ este foarte gravă. Numărul celor bolnavi de distrofie în multe sate crește cu fiecare zi. La 1 mai în raionul Ungheni erau înregistrați 242 persoane bolnave de distrofie. La 10 iunie - 364⁴⁹. Situația este de-a dreptul catastrofală în satele Bălăsinești, Belevinți și Coteala, raionul Lipcani. În fiecare din ele numărul celor bolnavi de distrofie se ridică la 300. În fiecare zi mor câte 10-15 oameni⁵⁰. După cum rezultă din datele acestei note, fenomenul distrofiei a început să se manifeste pregnant în aproape toate raioanele județului. Și aceasta în plină vară într-o zonă care, de obicei, în alți ani era mai puțin afectată de secetă.

S. Sidorenco scrie în memoriul său „Mi-amintesc ședința comitetului de partid județean Soroca ... alarmați, noi raportăm primului secretar M. Năconecinai despre faptul că grânele în câmp au pierit, oamenii au început să întrebuințeze în hrană semințele prevăzute pentru semănat, este neapărat nevoie de a acorda ajutor populației. M. Năconecinai nu o dată în prezența noastră l-a sunat pe N. Sologor, rugându-l să informeze CC al PC (b) din toată Uniunea, Consiliul de Miniștri al URSS. Însă acela, nu se știe din ce motive, manifesta prudență, tărăgăna lucrul acesta”⁵¹.

S. Sidorenco îl învnuiește pe N. Sologor că n-a informat la timp și în deplină cunoștință de cauză conducerea de la Kremlin privind situația reală din republică. G. Ereimei consideră că de acest lucru se face vinovat N. Covali. Afirmatie confirmată mai târziu și de A. N. Kosâghin. „Guvernul, menționa el în cadrul ședinței lărgite a biroului CC al PC (b) din Moldova, din 24 februarie 1947, a aflat despre situația gravă ce s-a creat în republică privind asigurarea cu produse alimentare nu de la Dvoastră, tovarășe Covali, ci de la procuratură și din alte relatări, rapoarte”⁵². Faptul că n-au informat la timp conducerea de vârf a Uniunii despre ce se întâmplă cu adevărat în republică nu prezintă în sine altceva decât o greșeală echivalentă cu crima. Nu se știe, să admitem că o atare informație ar fi putut să se soldeze cu anumite neplăceri pe linie de carieră. Deși, după cum rezultă din cele spuse de A. N. Kosâghin în cadrul acestei consfătuiri, n-a existat nici aluzie la așa ceva. Însă cât ar fi putut să cântărească acestea din urmă – sancțiunile pe linie de partid sau chiar pierderea postului, pe fundalul zecilor de mii de vieți omenești salvate? Putem vorbi anume de zeci de mii, fiindcă

⁴⁸ *Golod v Moldavii*, p. 205.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 203, 204.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Sidorenco S., *Opera citată*.

⁵² *Golod v Moldavii*, p. 508.

chiar acordat cu întârziere, practic din februarie 1947, când distrofia căpătase proporții catastrofale, acest lucru s-a reușit. Însă și mai grav este faptul nu doar că nu s-a relatat cu insistență guvernului unional despre situația grea în care s-a pomenit Moldova în vara anului 1946, ci s-a continuat cu încăpățănare politica de colectări a pâinii către stat. Noi am menționat că deja în lunile iunie-iulie conducătorii de pe loc băteau alarma, vorbeau despre o catastrofă alimentară ce se abate asupra țării. Conducerea de vârf a republicii rămânea surdă la aceste semnale, ba mai mult ca atât, continua să se ocupe cu demagogia, declarând că nu poate fi considerată cu adevărat bolșevică acea conducere care nu este capabilă să îndeplinească o sarcină de stat de extremă importanță, că în lupta pentru pâine pentru adevărații bolșevici nu există greutăți de neînvins⁵³.

Pe de-o parte, seceta, ruina. Pe de alta, comportamentul egoist al unor lideri de partid din republică. În afară de acestea, după cum am avut posibilitatea să ne convingem din cele menționate anterior, comportamentul în multe cazuri criminal al unor șefi, activiști locali s-au soldat în cele din urmă cu pierderea a zeci de mii de vieți omenești, cu grave deformări în constituția psihică a oamenilor muncii de la țară, cu răni adânci în sufletul celor care au avut de suferit de pe urma acestui flagel, și-au pierdut rudele, apropiații. Pornind de la faptul că chiar și cu mare întârziere ajutorul acordat din partea statului sovietic a reușit să reducă substanțial proporțiile acestei catastrofe, să salveze sute de mii de vieți omenești, putem afirma cu toată certitudinea că dacă măsurile respective ar fi fost întreprinse din toamna anului 1946, când foametea deja pătrunsese aproape în toate satele Moldovei, iar numărul celor bolnavi de distrofie creștea în fiecare zi, pierderile de vieți omenești ar fi putut fi practic evitate. A lipsit însă un singur lucru – curajul, un pic de altruism, omenia celor ce se aflau la acea vreme la cârma țării și aveau datoria, erau obligați în virtutea funcțiilor ce le dețineau să poarte grijă oamenilor pe care soarta i-a hărăzit să fie supușii lor.

E știut că unii cercetători încearcă să atribuie vina cea mare în declanșarea acestui flagel așa-numitului sistem administrativ de comandă în varianta sa ortodoxă de tip stalinist, care, chipurile, fiind programat din start la violență, pre-dispus să soluționeze până și cea mai neînsemnată problemă doar cu sancțiunea celor din vârf și cu o irosire de resurse umane, s-a dovedit a fi incapabilă să facă față acelei situații ce s-a creat la noi în republică în timpul foametei⁵⁴.

Cât privește rolul pe care l-a jucat acest sistem, dacă e să considerăm că sistemul administrativ din Uniunea Sovietică la acea vreme poate fi calificat și în felul acesta, în combaterea foametei, apoi el n-a fost decât unul pozitiv. Dacă n-ar fi existat o centralizare strictă a organelor de putere în cadrul Uniunii, ar fi fost practic imposibil de realizat atât de operativ și eficient mobilizarea în cadrul întregii Uniuni a resurselor necesare pentru combaterea foametei în Moldova. Sute de mii de vieți omenești au fost salvate doar datorită acelor posibilități pe care le

⁵³ *Ibidem*, p. 267.

⁵⁴ Sovetskaia Moldavia, 1989, 23 septembrie.

oferea acest sistem. Și nu e vina sistemului, a puterii sovietice, cu atât mai mult, a lui Stalin, că Moldova la acea vreme ducea lipsă de cadre calificate, oneste, capabile să facă față problemelor cu care se confruntă populația ei, drumurile erau rele, lipseau mijloacele de transport, încăperile necesare pentru organizarea spitalelor, punctelor de alimentație etc., etc.

Cât privește afirmația unor cercetători precum că, în general, foametea din anii 1946-1947 poartă un caracter organizat, că a fost consecința unor măsuri premeditate, apoi ea nici nu poate fi luată în considerație. Trebuie să deții, să dai dovadă de o logică specifică, deosebită, pentru ca să susții că Uniunea Sovietică, care pierduse peste 25 milioane de oameni, avea strictă necesitate să mai ucidă câteva sute de mii.

Foametea din anii 1946-1947 a fost consecința unui concurs de circumstanțe nefavorabile. Însă rolul principal în provocarea, declanșarea ei îi revine, după cum am avut posibilitatea să ne convingem, așa-zisului factor uman. Deși nici nu se dă mâna să-l califici în așa mod, luând în considerare consecințele manifestării lui.

Summary

Famine of the years 1946-1947 was the result of a series of unfavorable circumstances. However, the main role in causing and triggering it had the so-called human factor. Leadership of the republic remained deaf to many signals of local leaders about the food catastrophe. Even worse is that the unional government was not told about the difficult situation in Moldova in the summer of 1946 and bread collection policy by the state doggedly continued. However, aid from the Soviet state, although very late, managed to substantially reduce the extent of this catastrophe and save hundreds of thousands of lives. If these measures had been taken in the fall of 1946, casualties could be practically avoided. Author considers that the famine of the years 1946-1947 did not wear an organized and centralized character and the Soviet administrative system had a rather positive role in combating hunger.

Valeriu Pasat*

POLITICA DE STAT ÎN CONDIȚIILE FOAMETEI POSTBELICE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ ȘI CONSECINȚELE EI SOCIAL-DEMOGRAFICE

Problemele naționale și implicațiile internaționale în Basarabia, după 1812, au fost de diversă natură. Etapa anilor 1940-1953, numită în istoriografie epoca stalinistă, a fost una dintre cele mai importante dar și cele mai dureroase în destinul istoric al poporului moldovenesc, anul 1812 constituind un preambul al acesteia. O influență imensă asupra dezvoltării RSS Moldovenești, în perioada anilor 1940-1953, a fost exercitată de foamete, care a atins cote maxime în anii 1946-1947. Foametea a fost generată de un complex de cauze. În anii războiului, agricultura URSS în general și a Moldovei în particular a fost distrusă într-o măsură substanțială. Deja în anii 1944-1945 în Moldova se înregistra insuficiența produselor alimentare și foame, suportată de grupuri mari de populație. Aceste dificultăți au fost agravate de seceta înregistrată atât în 1945, cât și în 1946. Seceta a cuprins nu doar Moldova, ci și mai multe regiuni ale URSS, dar, după cum se întâmpla de obicei în URSS și în multe alte țări, foametea n-a fost generată doar de cataclismele naturale. Răspândirea și extinderea ei a fost cauzată de politica statului. Erau exagerate și necorespunzătoare proporțiile recoltei colectările de grâu la stat. În virtutea caracterului greoi și corupt al aparatului de stat, erau considerabile pierderile la distribuirea ajutoarelor, precum și delapidările de grâu de către speculanții care scoteau profit din foamete. Din cauza ascunderii adevărului despre foamete, țara nu putea primi ajutoare internaționale etc. Într-o anumită măsură, anvergura imensă a foametei mai era și rezultatul distrugerii modului de viață tradițional țărănesc, a lichidării mecanismelor de asigurare elaborate de secole de către lumea rurală, care, chiar dacă nu putea preveni foametea, o diminuau întrucâtva.

Primele semne ale iminenței foametei în masă s-au manifestat deja în vara anului 1945. Cenzura militară a CPSS al RSS Moldovenești, care se ocupa de interceptarea scrisorilor cetățenilor, înregistra în această perioadă semnale tot mai frecvente referitoare la situația alarmantă în legătură cu seceta și cu uscare cerealelor și legumelor. Numai în intervalul dintre 5 și 10 iulie 1945 au fost înregistrate circa 300 de comunicări de acest gen¹. În legătură cu înrăutățirea situației, conducătorii de partid ai Moldovei au înștiințat Moscova cu privire la problemele alimentare din republică. Într-o scrisoare adresată secretarului CC al

* **Valeriu Pasat**, membru titular al AȘM, cercetător științific principal la IISD al AȘM.

¹ *Архив Молдавской Национальной Безопасности Республики Молдова* (în continuare: АМНБ РМ). Дело со спецсообщениями НКГБ МССР за 1945 г., возвращенными из ЦК КП(б)М. Т. 2. Л. 86-92.

PC(b)U G.M. Malenkov din 17 noiembrie 1945, președintele SCP al RSSM N. G. Coval și secretarul CC al PC(b)m N. L. Salogor scriau: „În prezent colhoznicii și gospodăriile țărănești sărace, cu puțin pământ din raioanele numite suferă o nevoie serioasă de ajutor alimentar de la stat”. În perioada dintre decembrie 1945 și martie 1946 ei cereau în calitate de ajutor alimentar 15,6 tone de cereale. O notă cu caracter similar a trimis la Moscova și conducătorul Biroului CC al PC(b)U pentru Moldova F. M. Butov². Dar semnalele de acest fel rămăneau, practic, fără urmări.

Unul din cele mai dramatice momente ale flagelului a fost reprezentat de mortalitatea populației în timpul foametei. Conform datelor, depozitate în fondurile de arhivă ale organelor republicane ale puterii, în RSS Moldovenească mortalitatea constituia³: (pentru comparație, în tabel au fost incluse și datele despre mortalitate din anii 1940 și 1950, preluate din registrul statistic contemporan al DCS a RSSM⁴):

	1940	1945	1946	1947	1950
Ianuarie		9 459	5 382	19 133	
Februarie		10 180	5 013	23 791	
Martie		12 046	4 792	25 953	
Aprilie		9 688	4 886	15 034	
Mai		8 404	3 633	14 398	
Iunie		5 691	3 611	24 807	
Iulie		4 312	5 529	16 418	
August		4 398	5 443	8 346	
Septembrie		4 151	4 695	5 248	
Octombrie		4 010	6 098	4 236	
Noiembrie		4 660	6 004	3 123	
Decembrie		5 063	9 863	3 264	
Total	42 000	82 062	64 949	163 751	26 363

În fondurile MAI al URSS însă au fost depozitate date întrucâtva diferite despre mortalitatea în timpul anilor de foamete în RSS Moldovenească, acestea fiind înregistrate în Secția de notare a actelor de stare civilă a Direcției principale a miliției a MAI. Conform acestora, numărul actelor de deces înregistrate constituia⁵:

² Российский Государственный Архив Социально Политической Истории, (în continuare: РГАСПИ), Ф. 573. Оп. 1. Д. 7. Л. 79-81.

³ Голод в Молдове, с. 9, 650-651, 659, 696, 722, 727-728.

⁴ Численность, состав и движение населения Молдавской ССР. Статистический сборник, Кишинев, 1983. с. 40-41.

⁵ Государственный Архив Российской Федерации (în continuare – ГАРФ), Ф. Р-9415, Оп. 3, Д. 1427, Л. 168-169; Д. 1432, Л. 121-122.

	1946	1947	1948	1949
URSS				
Orașe	702.771	1.050.627	771.191	689.847
Sate	1.166.884	1.609.070	1.180.454	1.089.419
Total	1.869.655	2.659.697	1.951.645	1.779.266
RSSM				
Orașe	7859	14941	4874	4252
Sate	57562	154309	32103	26341
Total	65421	169250	36977	30593

Astfel, datele acumulate la Moscova le depășeau întrucâtva pe cele depozitate în arhivele din RSSM. Se vede că toate aceste cifre (și cele mai mari, și cele mai mici) erau notate în baza rapoartelor oficiilor raionale și orășenești ale stării civile. În virtutea lacunelor obișnuite în evidențele de acest gen aceste date nu erau complete, fapt care genera unele discrepanțe în diferite note informative. După cum se menționa, de exemplu, în nota despre mobilitatea populației în ianuarie-aprilie 1947, din 1260 de oficii ale stării civile existente în republică n-au fost puse în evidență datele: pentru ianuarie – în douăzeci de oficii sătești, pentru februarie – în 36, pentru martie – în 92 și pentru aprilie – în 90⁶. Rămâne deschisă chestiunea despre cât de completă era în general evidența mortalității. De exemplu, într-un memoriu informativ al MSS al Moldovei cu privire la îmbolnăvirea de distrofie a populației în raioanele de sud până la 20 februarie 1947 se menționa că, prin verificarea din casă în casă, au fost detectate diminuări ale datelor referitoare la mortalitate în raioanele Congaz și Ceadâr-Lunga ale județului Cahul în rapoartele secțiilor raionale de ocrotire a sănătății. În satul Beșalma, conform datelor secției raionale, în ianuarie 1947 au murit 339 de persoane, iar verificarea din casă în casă a înregistrat 453 de decese. În satul Chiriet Lunga aceste date erau respectiv de 124 și 170 de decese etc.⁷ Într-un șir de cazuri locuitorii, cu scopul de a primi împrumutul alimentară, ascundeau de organele puterii decese rudelor⁸. Existau și alte motive ale evidenței insuficiente a mortalității. De exemplu, după cum se spunea într-o notă a împuternicitului Comitetului de stat pentru planificare al URSS pentru Moldova din 24 iulie 1947 cu privire la mobilitatea populației, „datele despre mortalitate (înregistrate de oficiile de stare civilă – n.a.) ar putea să nu reflecte numărul deplin al decedaților, deoarece o parte a populației, în căutarea produselor alimentare, pleca în regiunile Ucrainei și un număr considerabil din ei murea în regiunile Stanislav, Cernăuți, Lvov”⁹.

⁶ Голод в Молдове, с. 651.

⁷ АМНБ РМ. Дело со спецсообщениями, возвращенными из ЦК КП(б)М за 1947 г., т. 3, л. 158.

⁸ АМНБ РМ. Дело со спецсообщениями, возвращенными из ЦК КП(б)М за 1947 г., т. 3, л. 168.

⁹ Голод в Молдове, с. 696.

Cu toate aceste lacune, putem considera că cifrele citate mai sus reflectă în general dinamica și proporțiile mortalității populației din republică. Din aceste cifre se vede, pe de o parte, că mortalitatea înaltă a fost remarcată încă la începutul anului 1945, fiind generată, după cum am arătat anterior, de epidemii și în parte de foamete. După recoltarea din anul 1945 mortalitatea s-a micșorat întrucâtva, deși rămânea considerabilă. O nouă ascensiune a ei a început la sfârșitul anului 1946, când se terminau rapid puținele fonduri alimentare, căpătate la strânsul recoltei foarte mici din 1946. Ca de obicei în perioadele foametei, mortalitatea atingea punctul culminant în iarna și primăvara care urmau după vara și toamna cu recolte mici. În Moldova mortalitatea s-a menținut foarte mare în decursul lunilor ianuarie-iulie 1947, adică chiar și după ce începuse strânsul recoltei noi. Acest fapt denotă proporțiile uriașe ale foametei catastrofale. În general, după cum reiese din cifrele citate, în 1946-1947 au murit peste 230 de mii de persoane. Din cauze lesne de înțeles, nu toți decedații pot fi considerați victime ale foametei. Estimările istoricilor referitoare la numărul decedaților din cauza foamei oscilează între 70-80 și 200 de mii de persoane¹⁰. În acest context, mai trebuie ținut cont și de faptul că, pe lângă mortalitatea excesivă de foame și de bolile care le genera, populația republicii s-a redus substanțial din cauza scăderii bruște a natalității. E suficient să spunem că, în timp ce în 1946 numărul mediu al nou-născuților constituia 5470 pe lună, cu începere din a doua jumătate a anului 1947 acest indicator a început a se diminua și constituia în octombrie 1947 – 3776, în noiembrie – 2957 și în decembrie – 2261¹¹. Pentru comparație, putem menționa că în anul 1950 numărul celor născuți în republică era în medie de 7595 pe lună¹². Bilanțul general al mișcării naturale a populației Moldovei pe anul 1947, chiar și în comparație cu nefavorabilul an 1946, denota reducerea numărului celor născuți cu 100% și creșterea numărului celor decedați cu 256%. Numărul total al populației republicii în perioada de maximă manifestare a foametei (1 decembrie 1946 și 1 octombrie 1947) s-a redus din cauze diverse de la 2,377 la 2,149 milioane, adică cu 228 de mii de persoane¹³.

Datele prezentate ne permit să remarcăm și diferența dintre mortalitatea populației rurale și a celei urbane. La fel ca și pretutindeni în URSS în perioada foametei locuitorii orașelor aveau de suferit într-o măsură mai mică, deoarece erau protejați de avantaje ca aprovizionarea centralizată de stat.

În situația privilegiată se aflau locuitorii capitalei. Astfel, pentru Chișinău, datele cu privire la mortalitate (conform materialelor DCS a URSS) constituiau:¹⁴

¹⁰ Бомешко Б.Г., Засуха и голод в Молдавии. 1946-1947 гг., с. 43; Голод в Молдове, с. 9, 10; Царанов В.И. Очерки социально-экономического развития Молдовы, с. 159-160.

¹¹ Голод в Молдове, с. 650-651, 696, 722, 728.

¹² Численность, состав и движение населения Молдавской ССР, с. 40-41.

¹³ Зима В.Ф., Голод в СССР 1946-1947 гг., с. 167-168.

¹⁴ Российский Государственный Архив Экономики (în continuare – РГАЭ), Ф. 1562, оп. 20. д. 699, л. 124, д. 908, л. 90.

	1945	1946	1947	1950
Ianuarie	463	232	701	128
Februarie	473	224	837	139
Martie	425	242	836	128
Aprilie	313	269	528	143
Mai	243	201	449	153
Iunie	230	241	588	109
Iulie	180	282	508	141
August	184	.*	377	145
Septembrie	167	148	270	130
Octombrie	211	256	241	114
Noiembrie	190	250	195	101
Decembrie	247	464	199	138
Total	3326	2809**	5729	1569

* nu există date.

** date fără august.

După cum se poate observa din tabel, mortalitatea populației din Chișinău, care constituia aproximativ a douăzecia parte a locuitorilor republicii, era mai redusă decât media pe republică. Și totuși și aceasta se menținea la un nivel foarte înalt.

Un rezultat direct al foametei era înrăutățirea considerabilă a sănătății acestor locuitori ai republicii, care au reușit să scape de moartea de foame. Mulți au devenit invalizi și au murit prematur din cauza bolilor, contractate în anii foametei. Nu există, desigur, o statistică a cazurilor de acest fel. Dar este evident că ele erau foarte numeroase.

Ca de obicei, cel mai mult sufereau din cauza foametei copiii. După cum a arătat recensământul populației, efectuat la începutul anului 1948, la 1 ianuarie 1948 în comparație cu 1 ianuarie 1947 numărul populației rurale din republică s-a redus în medie cu 10%, dar cel mai mult s-a redus numărul copiilor în vârstă de până la doi (52,1%) și patru ani (29,8%)¹⁵. În afară de aceasta, o consecință a foametei era și creșterea considerabilă a vagabondajului infantil. Cauza evidentă a acestuia era mortalitatea înaltă în republică, în urma căreia mulți copii rămăneau orfani. Totodată se înregistra și un asemenea fenomen ca renunțarea la copii patronați, tutelați sau înfiați anterior. Au fost înregistrate și destul de multe cazuri în care părinții își abandonau copiii sau îi plasau cu documente fictive de orfani în instituțiile pentru copii. „O masă de copii care au părinți (în principal din numărul locuitorilor de la sate), se spunea într-un memoriu informativ al MAI al republicii din 28 ianuarie 1947, cerșesc prin orașe. Acești copii pot fi întâlniți la piețe, gări, pe lângă magazinele de pâine etc.”¹⁶.

¹⁵ Голод в Молдове, с. 729.

¹⁶ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 73, л. 53-54.

Numărul copiilor vagabonzi și rămași fără supraveghere, reținuți de organele MAI, a crescut brusc la sfârșitul anului 1946. Dacă în 1946 au fost reținuți în total 6572 de copii vagabonzi și fără supraveghere, apoi doar în trimestrul patru – 2885. În raportul MAI, în care figurau aceste cifre, se menționa: „Copiii, de regulă, mai ales în ultimul timp, vin extrem de epuizați..., toți în majoritate covârșitoare sunt murdari, plini de păduchi, în zdrențe, fără încălțăminte, cu picioarele înfășurate în cârpe”¹⁷. În anul 1947 s-a produs un salt brusc al numărului vagabonzilor detectați. Doar în primul trimestru au fost reținuți 13777 de copii, într-al doilea – 7351¹⁸.

În legătură cu sporirea bruscă a numărului copiilor vagabonzi autoritățile republicii au reușit să obțină la Moscova permisiunea de a majora substanțial numărul orfelinatelor. Dacă la 1 ianuarie 1947 în Moldova erau 39 de orfelinate, în care erau întreținuți 6 100 de persoane, apoi la 5 aprilie erau deschise 123 de orfelinate, în care numărul copiilor a crescut până la 17 381¹⁹. La 1 septembrie 1947 în 124 de orfelinate erau întreținuți 21 553 de persoane, dintre care 3 mii – pe terenurile provizorii pentru copii de pe lângă orfelinate²⁰. Pentru aprovizionarea orfelinatelor cu un contingent de 22 de mii de copii departamentele centrale trebuiau, conform hotărârii guvernamentale pomenite mai sus din 27 februarie 1947, să aloce resursele necesare. Acestea însă n-au fost alocate în măsura necesară. Fondurile de mărfuri industriale (încălțăminte, îmbrăcăminte etc.), de exemplu, erau alocate pe baza contingentului prevăzut de planul anului 1947 – 6 mii de copii²¹. Insuficiența resurselor nu permitea asigurarea în orfelinate a unor condiții de existență suportabile. După cum se spunea într-un memoriu al MAI al Moldovei cu privire la starea orfelinatelor în trimestrul trei al anului 1947, în orfelinatul de la Isacova, județul Orhei, de exemplu, “copiii trăiesc în condiții antiigienice: dorm pe lavițe comune, podeaua din casă e de lut, lenjeria copiilor e murdară, un prosop revine la 3-4 persoane, copiii n-au săpun. Aceeași situație e și la orfelinatul din Talmaz, județul Bender, unde, din cauza lipsei elementare a condițiilor de igienă și a lipsei de supraveghere a copiilor, 69 de copii sunt bolnavi de conjunctivită. Copiii dorm câte 3-4 persoane într-un pat, se șterg cu un singur prosop, fapt care favorizează răspândirea bolii”²².

Ciocnindu-se de incapacitatea de a aproviziona orfelinatele, guvernul republicii a adoptat la 26 august 1947 hotărârea de a reduce rețeaua de orfelinate până la capacitatea de 15 mii de locuri. În legătură cu aceasta, din orfelinate au fost scoși și trimiși sub tutela rudelor trei mii de copii, în plus, peste o mie de adolescenți, au fost plasați în câmpul muncii la întreprinderile industriale și în agricultură. Cu toate acestea, la 1 octombrie 1947 în orfelinate rămăseseră 17605 de copii, iar în punctele de recepție pentru copii ale MAI – vreo 500 de

¹⁷ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 73, л. 54.

¹⁸ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 212.

¹⁹ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 187.

²⁰ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 217.

²¹ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 218; Ф. Р-5446, оп. 50, д. 4503, л. 3-6.

²² ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 231.

persoane²³. Aceasta însemna că modestele resurse alocate pentru 15 mii de persoane trebuiau utilizate de fapt pentru a întreține un număr cu mult mai mare de copii²⁴.

Vagabondajul și existența unui număr mare de orfani, ca moștenire a foametei, rămâneau o problemă pentru republică și în anii următori. Conform situației de la 20 decembrie 1948, în Moldova erau 110 orfelinate, în care se aflau 14 589 de copii²⁵. Dat fiind că majoritatea orfelinelor au fost înființate în perioada foametei în regim de urgență, ele erau de regulă amplasate în case țărănești obișnuite și de aceea ocupau câteva clădiri separate. Conform datelor de la jumătatea anului 1948, din cele 108 orfelinate existente atunci doar 17 erau amplasate în case mari și aveau un singur bloc locativ, celelalte 91 ocupau 385 de încăperi locative. Doar 32 de orfelinate aveau băi și camere de dezinfectare²⁶. Orfelinatele erau în permanență arhipline. Pornind de la necesitatea minimă de spațiu locativ (3 m. p. per o persoană), pentru plasarea copiilor la sfârșitul anului 1948 era nevoie de 45 de mii de m.p., în realitate însă existau 27,6 m.p. Circa 85% din copii erau plasați câte 2-3 persoane pe un pat, fapt care favoriza răspândirea în masă a bolilor infecțioase și de altă natură²⁷.

Ca de obicei, o consecință a foametei a fost reprezentată prin explozia criminalității, ba chiar deseori în cele mai crunte și mai inumane forme. Cea mai teribilă manifestare a tragediei foametei și a distrugerii bazelor morale ale existenței umane, generate de ea, era canibalismul în masă, mărturiile despre acesta figurând, după cum am mai menționat, în număr mare în diverse documente. Conform datelor oficiale, evident incomplete, doar în ianuarie și în 15 zile ale lui februarie 1947 în Moldova au avut loc 39 de cazuri de canibalism cu 40 de victime²⁸.

O cruzime extraordinară manifestau și numeroasele grupări banditești, care s-au răspândit în număr mare în perioada foametei. Organele MAI ale republicii au înregistrat următoarea dinamică a acestor crime calificabile ca „manifestări banditești” (de regulă, jafuri cu aplicarea armelor)²⁹:

	1945	1946					1947				
		Tr.I	Tr. II.	Tr. III	Tr. IV	total	Tr. I	Tr. II	Tr. III	Tr. IV	Total
Manifestări banditești înregistrate	53	65	63	45	104	277	119	53	21	12	205

²³ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 217-218.

²⁴ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 247.

²⁵ ГА РФ, Ф. Р-9412, оп. 1, д. 109, л. 247.

²⁶ ГА РФ, Ф. Р-9412, д. 150, л. 52.

²⁷ АМНБ РМ. Дело со спецсообщениями, возвращенными из бюро ЦК КП(б)М за 1949 г., т. 2, л. 11.

²⁸ РГАСПИ, Ф. 573, оп. 1, д. 20, л. 24.

²⁹ ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 448, л. 383, 384; д. 868, л. 148; д. 869, л. 16, 30, 44, 61, 83, 93, 109, 117, 120, 124, 134, 148; д. 872, л. 120, 241; д. 873, л. 230, 231.

Inclusiv:											
Acte de terorism*	12	2	2	6	5	15					
Acte diversioniste**	1										
Atacuri asupra organelor sovietice, de partid, întreprinderilor ș.a. instituții***	2	1	4	–	–	5	1	5	–	–	6
Jafuri armate asupra persoanelor particulare****		57	50	27	90	224	96	46	15	10	167
Asasinate (cu excepția actelor de terorism)*****	38	5	7	12	9	33					
Alte manifestări de banditism*****							22	2	6	2	32

* În rapoartele pentru 1947 acest compartiment lipsește. Vezi GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 869, л. 124.

** În rapoartele pentru 1946 și 1947 acest compartiment lipsește. Vezi GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 872, л. 241; d. 869, л. 124.

*** În rapoartele pentru 1945 acest compartiment se numea „atac asupra instituțiilor de stat și colhoznice”. GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 448, л. 382. În rapoartele pentru 1947 acest compartiment era subdivizat în următoarele puncte: „atac cu scop de jaf asupra instituțiilor de stat; atacuri cu scop de jaf asupra instituțiilor și întreprinderilor cooperatiste; atac cu scop de jaf asupra instituțiilor colhoznice”. Vezi GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 869, л. 124.

**** În rapoartele pentru 1945 acest compartiment lipsește. Vezi GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 448, л. 383, 384.

***** În rapoartele pentru 1945 și 1947 acest compartiment lipsește. Vezi GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 448, л. 383, 384; d. 869, л. 124.

***** În rapoartele pentru 1946 acest compartiment lipsește. Vezi GA PΦ. Φ. P-9478, op. 1, d. 872, л. 241.

Atacurile banditești erau deseori însoțite de asasinarea fie a celor jefuiți, fie a martorilor accidentali, fie a milițienilor. În total, în trei ani au fost înregistrate omorurile și răniurile legate de banditism reflectate în tabelul de mai jos³⁰:

	1945	1946					1947				
	Total	Tr. I	Tr. II	Tr. III	Tr. IV	Total	Tr. I	Tr. II	Tr. III	Tr. IV	Total
Omorâți	20	11	21	15	45	92	66	11	1	2	80
Răniți	3	4	–	3	13	20	17	1	2	1	21

³⁰ Vezi sursele pentru acest tabel în nota 105.

După cum denotă datele din aceste tabele, exista o relație directă între intensificarea foametei și banditism. Iar victimele principale ale bandiților erau cetățenii de rând, cărora criminalii le luau alimentele, banii și obiectele, condamându-i astfel de multe ori la moarte de foame.

Conform datelor deținute de MAI, mediul favorabil pentru banditism și înființarea bandelor erau, înainte de toate, numeroasele straturi ale populației situate de fapt în afara legii ca urmare al politicilor promovate de autorități. În afară de obișnușii delincvenți de drept comun, se apucau de jafuri și țărani cărora autoritățile le-au expropriat averile; deportații evadați din exil; dezertorii din armată; muncitorii mobilizați care fugeau de la întreprinderile industriale; tinerii care se eschivau de la mobilizarea în școlile de învățământ la fabrici și uzine etc.³¹ Au contribuit la răspândirea criminalității și militarii în termen din unitățile Armatei Roșii, amplasate pe teritoriul Moldovei. „Aflându-se în deplasări de serviciu, precum și în ieșiri neautorizate și având cu ei arme, anumiți militari, precum și grupuri, comit jafuri, omoruri ale locuitorilor și alte delict penale”, se spunea într-un memoriu informativ al MAI al republicii prezentat la Moscova din 21 ianuarie 1947.³² Despre jefuirea unor țărani din județul Chișinău de către militarii unei unități amplasate la Chișinău, se pomenea și într-un memoriu informativ similar din octombrie 1947.³³ Însă masa principală a crimelor, după cum se sublinia în repetate rânduri în documentele MAI, erau comise de localnici, în fond țărani fără cazier, care au purces pe calea delictelor sub acțiunea foametei³⁴. Din acest motiv, majoritatea „manifestărilor de jaf banditesc” „se exprimau prin atacuri armate asupra anumitor cetățeni cu scopul de acaparare a banilor și a produselor alimentare”³⁵.

În afară de banditism, sub influența foametei creștea și criminalitatea „obișnuită”, a cărei situație din primele trei trimestre ale anului 1946 era caracterizată de datele de mai jos³⁶:

	1946			
	Tr. I	Tr. II	Tr. III	Total
Total	2288	2462	2162	6912
Inclusiv:				
Jafuri armate cu omoruri	13	19	12	44
Jafuri armate fără omoruri	1	3	3	7

³¹ ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 868, л. 151; д. 873, л. 232.

³² ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 973, л. 9.

³³ ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 868, л. 132.

³⁴ ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 973, л. 8, 27.

³⁵ ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 868, л. 97.

³⁶ ГА РФ, Ф. Р-9478, оп. 1, д. 973, л. 69.

Prădări neînarmate	111	114	132	357
Dezbrăcarea oamenilor beți	3	2	5	10
	3		3	6
Raite	38	40	48	126
Asasinate				
Furturi calificate	602	717	600	1919
Furturi simple	517	569	577	1663
Furturi de buzunar	65	103	66	234
Furt de vite	406	452	216	1074
Forme ostentative de huliganism	182	133	92	407
Escrocherie	10	19	9	38

După cum denotă aceste cifre, masa de bază a delictelor o constituiau furturile, inclusiv furturile de vite. Conducătorii MAI al republicii recunoșteau că o parte considerabilă a acestor delictе, în primul rând a furturilor, erau generate de faptul că oamenii ajunși la disperare din cauza foametei încercau, fie și pe cale criminală, să-și salveze propriile vieți și viețile apropiaților lor. După cum comunica la Moscova ministrul de interne al republicii, „pe solul dificultăților alimentare în Moldova are loc un număr mare de delictе penale, furturi, jafuri și omoruri. În trei trimestre ale anului 1946, organele de miliție au tras la răspundere penală 10545 de persoane, majoritatea acestora fiind țărani. Au fost trași la răspundere dintre țărani individualiști 5718 de persoane, adică 54,2% față de numărul total al țărănilor trași la răspundere; colhoznici - 461 persoane, sau 4,3% față de numărul total; muncitori - 1093 persoane, sau 10,3% față de numărul total. Ceilalți – alte straturi și persoane fără ocupații precise. Este cât se poate de caracteristic faptul că din 10545 de persoane au fost trase la răspundere penală dintre cei cu cazier doar 339 persoane, adică 3,2% față de numărul total al inculpaților. Această circumstanță confirmă evident că majoritatea crimelor sunt comise pe solul dificultăților alimentare și materiale, mai ales la sate”³⁷.

Răspândirea mare a jafurilor și a crimelor agravau și mai mult situația și suferințele populației afectate de foamete. Organele securității de stat înregistrau numeroase afirmații disperate în acest sens:

„...La noi fură mult toți. Fură de la toți vecinii. Trebuie să stăm de veghe noaptele, dar ne e frică, te omoară, oamenii sunt răi, flămânzi” (raionul Chiperceni).

„...Din nou nenorocire, e foamete mare la noi, de aceea toți fură. Fură unii de la alții vitele, iau totul din casă, nu știu ce va fi mai departe” (raionul Căinari).

„...La noi au apărut mulți hoți. Se fură nu numai noaptea, ci și ziua, intră în apartamente și iau tot ce le cade sub mână” (or. Soroca)³⁸.

Deși decesele în masă și degradarea morală a societății erau consecințele principale ale foametei, nu putem uita că foametea i-a aplicat o lovitură grea

³⁷ ГА РФ, Ф. Р-9401, оп. 2, д. 139, л. 545-554.

³⁸ РГАСПИ, Ф. 573, оп. 1, д. 20, л. 80, 81.

producției agricole, bazei economice a Moldovei. Un memoriu elaborat în perioada foametei, în luna mai a anului 1947, pentru conducerea Comitetului de stat pentru planificare al URSS, schița tabloul unor distrugeri economice enorme. Doar în anul 1946, ca urmare a secetei și a lipsei nutrețurilor, efectivul de vite din gospodăriile țărănești s-a redus – caii cu 49,8%, vitele cornute mari cu 40%, porcii cu 88%. La începutul anului 1947, 42,8% dintre gospodăriile țărănești din Moldova nu aveau în general vite de nici un fel, iar 80,4% din gospodării nu aveau animale de tracțiune. Ca urmare, „o parte considerabilă a semănăturilor era efectuată în gospodăriile țărănești fără niciun fel de arătură, prin plasarea semințelor cu boroana, cu sapa sau... chiar în gropițe”. Câmpurile, practic, nu erau îngășate. La 100 de gospodării țărănești reveneau 31 de pluguri, 25 de boroane, 0,6 semănători. Au fost foarte afectate viile și livezile³⁹. Doar treptat, cu prețul unor eforturi enorme, republica se debarasa de ruina și de foametea postbelică.

Conform celor mai sus relatate putem concluziona următoarele: foametea din anii 1946-1947 în Moldova a fost unul dintre acele evenimente tragice care au lăsat o amprentă adâncă în memoria istorică a poporului moldovenesc. Foamea nu doar a luat viețile multor zeci de mii de oameni și a subminat într-o măsură considerabilă economia republicii. În memoria supraviețuitorilor foametea s-a păstrat ca o tragedie teribilă, ca o perioadă de dezintegrare a pilonilor morali ai societății, când pe fundalul mortalității și al epidemiilor în masă s-au răspândit pe larg fenomene precum canibalismul, jafurile și furturile, vagabondajul copiilor abandonați de părinți. Totodată, câteva decenii de interdicție de a aborda tema ca atare a foametei nu permitea ca această tragedie, cauzele și proporțiile ei să fie studiate.

Numeroase documente devenite accesibile în ultimii ani au permis să se răspundă la multe întrebări referitoare la foamete. Datele statistice secrete cu privire la morbiditatea de distrofie și la mortalitate, cu tot caracterul lor evident incomplet, au arătat că victimă a foametei a fost într-o măsură sau alta majoritatea covârșitoare a populației republicii și, înainte de toate, a populației rurale. Datele reproduse mai sus denotă că agricultura Moldovei subminată de război și de cataclisme naturale, nu putea asigura populația republicii nici măcar cu cantitatea minimă de alimente necesare. Fără ajutor dinafară, populația era condamnată la dispariție în masă.

În aceste condiții, un rol aparte îi revenea politicii statului, de eficiența acțiunilor căruia depindeau literalmente viețile a sute de mii de oameni. Din punctul de vedere al locuitorilor republicii, după cum putem judeca pe baza numeroaselor comunicări ale organelor securității statului cu privire la stările de spirit ale maselor în anii 1946-1947, citate mai sus, statul sovietic nu acorda ajutorul necesar și astfel îi condamna pe oameni la suferințe. Documentele de arhivă ne permit să cercetăm mai amănunțit această problemă importantă, să

³⁹ ПГАЭ, Ф. 4372, оп. 94, д. 2206, л. 20-37.

urmărim care erau acțiunile reale ale diferitor instituții de partid și de stat în condițiile tragediei. Faptele de care dispunem ne permit să menționăm câteva cauze, din care ajutorul statului în perioada foametei catastrofale era absolut insuficient.

În condițiile recoltelor mici, care au fost înregistrate în majoritatea regiunilor producătoare de cereale ale URSS și ale ruinei postbelice a agriculturii, statul nu dispunea de cantitatea necesară de resurse. În afară de aceasta, secretizarea și ermetismul birocratic proprii sistemului stalinist împiedicau nu doar solicitarea ajutorului internațional, ci și parvenirea promptă a informațiilor de importanță vitală cu privire la proporțiile foametei și la ajutorul necesar chiar și pe canalele interne de partid și de stat. După cum s-a menționat deja în literatură și a fost arătat în prezentul studiu, conducerea moldovenească, de exemplu, temându-se de nemulțumirea Moscovei, solicita, de regulă cu întârziere, ajutor centralizat. Trebuie să recunoaștem că temerile funcționarilor din Moldova erau cât se poate de întemeiate. După cum denotă faptele, anume pe ei se străduiau să-i facă unici vinovați de tragedie nu doar autoritățile centrale, ci chiar și conducătorii Biroului CC al PC(b)U pentru Moldova, care dispunea de toată plenitudinea puterii în Moldova. Dar chiar și acordarea formală de ajutor nu însemna, de regulă, că acesta ajungea în volum deplin și la timp la cei care aveau nevoie de el. Aici se întâlneau cel puțin două obstacole considerabile. Pe de o parte, era bariera birocratismului și anchilozarea organelor centrale, care alocau cu întârziere și nu în măsură deplină chiar și fondurile planificate de guvern, iar apoi nu puteau asigura transportarea lor la timp. După cum denotă materialele referitoare la deplasarea în februarie 1947 în Moldova a lui A.N. Kosâghin, pentru propulsarea ajutorului alimentar a fost nevoie de implicarea permanentă și de presiunea administrativă din partea acestui reprezentant influent al conducerii sovietice supreme. Se înțelege că conducătorii Moldovei nu aveau o asemenea putere de influență și de aceea, deseori, nu reușeau să obțină primirea fondurilor alocate. Dar, pe de altă parte, autoritățile locale din Moldova manifestau în perioada foametei ineficiență și iresponsabilitate, care la fel erau plătite cu vieți omenești. S-au răspândit pe larg diversele abuzuri ale funcționarilor, furturile, alterarea alimentelor din cauza păstrării inadecvate etc.

Intensificarea foametei era agravată de faptul că autoritățile centrale, chiar și în condițiile catastrofei, nu vroiau să renunțe la politica obișnuită a colectărilor pentru stat, realizate conform principiului de sechestrare maximă a producției agricole. Chiar fiind conștientă că în Moldova nu sunt nu doar surplusuri, ci nici alimentele necesare, fapt confirmat de repetatele reduceri ale planurilor de colectări în anul 1946, Moscova cerea ca livrările la stat să continue. Din gospodăriile țărănești erau stoarse și concentrate la depozitele statului ultimele resurse. În multe cazuri, în depozitele de stat care nu erau adaptate pentru păstrarea produselor, grâul se altera. Acest fapt reducea și mai mult dimensiunile ajutorului centralizat, care, mai ales la prima etapă a foametei, era alocat anume

din resursele pe care statul le colecta în republică. Este important de menționat și faptul că, în condițiile foametei și a rezistenței corespunzătoare a țăranilor, colectările erau înfăptuite cu ajutorul unor metode crunte de constrângere și al samavolniciei autorităților, care agravau considerabil suferințele populației.

Totalitatea acestui complex de cauze contribuia la faptul că, în ochii unei părți considerabile a populației, anume statul era vinovatul principal de tragedia foametei. După cum putem deduce din comunicatele organelor securității de stat, care acumula cu regularitate informații despre afirmațiile făcute de populație, interceptau scrisorile, urmăreau difuzarea diferitor scrisori și foi volante anonime etc., în anii 1946-1947 starea de spirit antiguvernamentală se intensifica. Prăpastia dintre putere, care și mai înainte era percepută de către o parte a populației basarabene ca una venetică, a crescut și mai mult. Totodată, foametea nu doar a activat starea de spirit antiguvernamentală, ci a subminat substanțial și capacitatea populației de a se opune în mod activ puterii. Un indicator al acestei subminări era, de exemplu, faptul că manifestările în masă ale țăranilor contra politicii alimentare a autorităților și atacurile asupra depozitelor de stat s-au produs în etapa inițială de intensificare a foametei, la începutul anului 1946, iar apoi, pe măsura amplificării foametei catastrofale deveneau tot mai rare. Oamenii bolnavi și flămânzi, care depindeau plenar de ajutorul de la stat, pur și simplu nu aveau forță fizică și morală pentru a-și apăra drepturile.

Summary

Famine of the years 1946-1947 in Moldova was one of those tragic events, which not only took the lives of tens of thousands of people, but also to a considerable extent undermined the economy of the republic. The secret statistical data on morbidity of dystrophy and mortality showed that victim of famine was in one way or another the vast majority of the republic's population, especially from rural areas. State aid during the catastrophic famine was absolutely insufficient and leadership of Moldavian SSR, fearing the displeasure of Moscow, required usually too late the centralized support. Even the formal grant aid was not reaching in full and on time for those who needed it because of bureaucratic central bodies and inability to carry on time those benefits. On the other hand, local authorities in Moldova showed during the starvation inefficiency and irresponsibility, which were paid with human lives. In the years 1946-1947 has intensified the anti-government mood of the population and the gap between the government and the people increased even more.

Ion Șișcanu*

FOAMETEA DIN RSS MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII 1946-1947

Foametea din anii 1946-1947 a constituit una dintre cele mai secrete episoade din istoria RSS Moldovenești. Toate informațiile privind dimensiunile acestei calamități sociale au fost clasificate.

Ansamblul de probleme privind foametea din primii ani postbelici din RSS Moldovenească a făcut obiectul cercetării mai multor lucrări apărute în ultimele două decenii¹. Autorii au analizat diferite aspecte ale politicii regimului bolșevic față de situația și problemele țăranimii basarabene, au evidențiat factorii care au conlucrat la provocarea foametei și consecințele acestui fenomen pentru populația dintre Prut și Nistru.

După război, agricultura RSS Moldovenești era reprezentată de colhozurile și sovhozurile de pe malul stâng al Nistrului și gospodăriile țărănești individuale din cele șase județe ale Basarabiei. Acestea din urmă erau principalii furnizori de cereale la stat.

În primăvara anului 1944, odată cu intrarea trupelor sovietice pe teritoriul românesc, în baza legilor adoptate în 1940, gospodăriile țărănești individuale au fost impuse la predarea obligatorie a produselor agricole la stat. În anul următor, la 9 aprilie 1945, Consiliul Comisarilor Poporului și Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova au adoptat două hotărâri speciale privind predarea obligatorie la stat a cotelor de cereale, floarea soarelui, cartofi, soia și fân, dar și de carne, ouă, lapte, brânză și lână, de către gospodăriile țărănești individuale din cele șase județe ale RSSM². Conform cotelor stabilite, o gospodărie țărănească din județul Tighina (Bender), care avea 2 ha de teren agricol (arătură, livezi, grădină de zarzavat, luncă, pășune) era obligată să livreze statului 160 kg de cereale, 40 kg de carne, 120 de ouă, 100 de litri de lapte de la fiecare vacă. Cerealele, floarea soarelui, cartofii și fânul trebuiau livrate indepen-

* **Ion Șișcanu**, dr. hab. prof. univ. la Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu” din Cahul.

¹ Anatol Țăranu, *Anii 1946-1947: Învățămintele foametei în Moldova*, Chișinău, 1989; *Fărăma de pâine...*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1990; Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, Chișinău, Universitas, 1993; *Голод в Молдове (1946-1947)*, Сборник документов, Chișinău, Editura Știința, 1993; Ion Șișcanu, *Deșțărânirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, Adrian, 1994; Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj-Napoca, Dacia, 1995; Elena N. Șișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998; Valeriu Pasat, *Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești*, Moscova, ROSSPEN, 2006; Larisa Turea, *Cartea foametei*, București, Curtea Veche, 2008.

² *Голод в Молдове (1946-1947)*, Сборник документов, Chișinău, Editura Știința, 1993, p. 51-61.

dent dacă țăranul cultiva sau nu aceste culturi. Brânza și lâna erau livrate dacă în gospodărie erau oi sau capre³.

Executarea obligațiilor stabilite prin hotărârile menționate era considerată datorie primordială a fiecărei gospodării țărănești și trebuia să fie efectuată necondiționat, în termenii fixați, din recolta treierată în primul rând. În cazul în care gospodăria țărănească nu îndeplinea obligațiile în termenii stabiliți, era impusă unei amenzi echivalente cu prețul de piață al cantității de produse ne-livrate⁴. În același timp, din gospodăria țărănească, odată cu amenda, era luată, în mod obligatoriu, și cantitatea neachitată. Dacă țăranul, când i se confiscau produsele recoltate, se împotriva, era tras la răspundere conform articolului 58 și 58-1 al Codului penal al R. S. S. Ucrainene⁵.

Politica agrară, dar mai ales cea fiscală a PCUS era orientată, în primul rând, spre extragerea din agricultura RSSM a cât mai multe produse agroalimentare și mijloace bănești. În anii 1944-1952, populația rurală din R. S. S. Moldovenească a plătit statului circa 400 de milioane de ruble impozit agricol⁶. În aceeași perioadă, au fost livrate statului 2 181,2 mii de tone de cereale, 449 de mii de tone de floarea soarelui, 1 841,3 de mii de tone de sfeclă de zahăr, 9 774 de mii de tone de soia, 152,4 de mii de tone de carne de pasăre și de vită (în masă vie), 212 de mii de tone de lapte, 172,1 milioane de ouă, 8 911 tone de lână etc.⁷

Având în vedere că în anul 1944 colhozurile (din stânga Nistrului) și gospodăriile țărănești depășiseră planul de livrări obligatorii la stat – 107,4%⁸ -, pentru anul 1945, când RSSM era deja lovită de secetă, cantitatea planificată a livrărilor obligatorii de produse agricole a fost majorată. La 13 iulie 1945, CCP al Uniunii RSS și CC al PC(b) au adoptat hotărârea „Cu privire la planul anual de colectare a cerealelor din recolta anului 1945 în RSS Moldovenească”, prin care obligau conducerea RSSM să colecteze și să furnizeze statului 272 de mii de tone (1 700 de mii de puduri) de cereale⁹. Și în acest an planul a fost depășit. Dar colectările forțate ale produselor alimentare din anul 1945 vor constitui cauza principală a declanșării foametei din iarna 1945/1946. Seceta care se abătuse asupra RSSM a compromis recolta de cereale și, în consecință, gospodăriile țărănești nu mai dispuneau de cantitățile de produse agricole și furaje, necesare supraviețuirii în condițiile anilor precedenți. Dimensiunile contribuției obligatorii, impusă țăranilor de către statul sovietic, au stors din gospodăriile țărănești ultimele rezerve necesare reproducției simple și întreținerii familiilor de la sate.

³ *Ibidem*.

⁴ Ion Țișcanu. *Destărmarea bolșevică în Basarabia*, p. 36.

⁵ Este vorba de Codul Penal, compartimentul “crime de stat”, capitolul I: crime contrarevoluționare. Art. 58 (1-18). În: *Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий*, Москва, 1993, p. 22-26.

⁶ *Ibidem*, p. 48.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 33.

⁹ *Ibidem*, p. 76.

Apoi, în condițiile declanșării foametei, țăranilor li s-a propus împrumut de semințe, dar cu o dobândă exagerată de 10%¹⁰.

La începutul anului 1946 era limpede că agricultura RSSM, în urma secetei cumplite de-a lungul anului precedent, va fi total compromisă. Cu toate acestea, Moscova a stabilit pentru RSS Moldovenească planul contribuției obligatorii din recolta anului 1946 în cantitate de 265 de mii de tone. Cum responsabili pentru realizarea contribuției de cereale la stat, de către RSSM, erau N. Coval, președintele Consiliului de Miniștri și N. Salogor, primul secretar al CC al PC(b)M, la 21 iulie 1946, aceștia, prin telegrama adresată lui A. I. Mikoian, solicitau reducerea planului contribuției obligatorii din recolta anului 1946 pentru RSSM la 10 059 de mii de puduri (161 de mii de tone) și amânarea, pentru anul 1947, a amortizării împrumutului de semințe, care constituia 1 283 de mii de puduri (20,5 mii de tone)¹¹.

La 26 iulie 1946 a fost adoptată hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea și a Consiliului de Miniștri al URSS „Cu privire la planul anual al livrărilor obligatorii din recolta anului 1946 pentru RSS Moldovenească”, semnată de I. Stalin și A. Jdanov. Conform planului, RSS Moldovenești i se stabilise contribuția de cereale, din recolta anului 1946, în cantitate de 10 059 mln de puduri (161 de mii de tone)¹². Hotărârea obliga Consiliul de Miniștri și CC al PC(b) al Moldovei „să îndeplinească, exact și onorabil, planul de livrări obligatorii, deoarece în anul curent, datorită condițiilor meteorologice nefavorabile și, prin urmare, a stării semănăturilor în regiunile Tambov, Kursk, Voronej și Oriol, a trebuit să reducem planul unional de livrări obligatorii a cerealelor”¹³. În hotărâre nu se spunea nimic despre situația tragică existentă în Moldova. Se sublinia însă că Consiliul de Miniștri și președintele acestuia, N. Coval, CC al PC(b) din Moldova și primul secretar N. Salogor, împuțernicitul Moscovei pentru colectările de cereale în RSSM, A. Sâci, deveneau responsabili în fața Consiliului de Miniștri și CC al PC(b) din toată Uniunea, pentru îndeplinirea planului în termenii stabiliți¹⁴. În acest mod, Moscova a fixat pentru RSS Moldovenească planul livrărilor obligatorii de cereale.

Reconstituind procesul livrărilor obligatorii a produselor agricole la stat, constatăm că el era compus din două etape. Prima începea cu întocmirea și aprobarea planului de către Kremlin și se încheia odată cu înmânarea obligațiilor de livrare fiecărei gospodării țărănești. A doua parte, cea principală, consta dintr-un mecanism complex de măsuri, draconic, în vederea îndeplinirii și depășirii planului.

Totul începea, am arătat mai înainte, la Moscova, unde era întocmit și aprobat planul, transmis apoi RSSM.

¹⁰ *Ibidem*, p. 117.

¹¹ *Ibidem*, p. 207.

¹² *Ibidem*, p. 208.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

La Chișinău, CC al PC(b)M și guvernul RSSM organizau „dezbateri” privind parametrii planului, pentru ca, în cele din urmă, să-l aprobe integral sau majorând cantitatea cerută de Moscova¹⁵. Hotărârea adoptată de cele două organe ale puterii devenea lege pentru toate structurile de partid, de stat și economice din RSSM. Ulterior, planul era distribuit județelor și celor 6 raioane din stânga Nistrului, unde era adus la cunoștința structurilor de partid, de stat și economice respective. Comitetele de partid și cele executive județene comunicau planurile structurilor raionale, care gestionau realizarea livrărilor de cereale.

Pornind de la planul impus raionului, comitetul de partid și comitetul executiv raional întocmeau planuri pentru fiecare sat. Planul impus satului se constituia din suma obligațiilor fixate gospodăriilor țărănești în corespundere cu normele de predare obligatorie la stat a produselor agricole. Pentru a ilustra procesul de planificare a livrărilor obligatorii vom reconstitui tabloul pentru anul 1946.

La 5 iulie Consiliul de Miniștri al RSSM și CC al PC(b)M, în conformitate cu indicațiile Moscovei, au aprobat planul de livrare a cerealelor pentru județe și raioane. În legătură cu aceasta, la 7 iulie, în cadrul plenarei CC al PC(b)M, F. Kașnikov, secretarul CC pentru agricultură, a prezentat raportul „Cu privire la sarcinile organizațiilor de partid în vederea îngrijirii semănăturilor, recoltării cerealelor și colectărilor de produse agricole”, în care cerea responsabilizarea structurilor partidului și ale statului sovietic în vederea îndeplinirii planului¹⁶.

De menționat că gospodăriile țărănești, în calitate de „obiect al impunerii”, erau evaluate în fiecare an, vara, când era posibilă estimarea „pe teren” a potențialului economic al acestora și impunerea corespunzătoare. „Acum suntem într-o perioadă de maximă responsabilitate, spunea F. Kașnikov la plenară, când identificăm obiectele supuse impozitării. De aceea, organizațiile de partid și cele sovietice trebuie să acorde tot ajutorul structurilor de colectare în vederea înmânării obligațiilor”. În aceeași cuvântare, F. Kașnikov amintea membrilor CC al PC(b)M despre un alt aspect al problemei colectărilor de cereale - despre facilitățile acordate unor gospodării țărănești. „Noi suntem obligați să folosim corect facilitățile. Trebuie să știm căror gospodării să le acordăm. În acest scop e necesar să aducem corect la cunoștință, raioanelor și satelor, planul de livrări obligatorii”¹⁷.

Ceea ce avea în vedere secretarul Comitetului Central, vorbind despre „corectitudinea” privind acordarea facilităților și informarea satului despre planul de livrare, va explica cu un alt prilej. Aici menționăm că plenara a VII-a „a obligat secretarii comitetelor județene și raionale de partid, comitetele executive locale, împuterniciții Ministerului colectărilor de cereale să asigure îndeplinirea necondiționată a legii din 9 aprilie 1945 despre livrările obligatorii a cerealelor la

¹⁵ Elena N. Țișcanu, *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998, p. 83.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 84.

stat de către gospodăriile țărănești individuale, folosind corect legea cu privire la facilități”¹⁸.

Amintim cu acest prilej că hotărârea privind cotele de livrări obligatorii a produselor agricole fusese adoptată la 9 aprilie 1945, adică atunci când la Chișinău și, cu atât mai puțin la Moscova, încă nici nu sesizau foametea ce urma să învăluie satele RSS Moldovenești. Acum însă, în iulie 1946, când în sate cifra celor morți de foame era de ordinul zecilor de mii¹⁹, gospodăriile țărănești erau obligate să furnizeze statului cereale conform normelor stabilite cu 15 luni mai devreme.

Esența politicii RSSM față de gospodăriile țărănești individuale a fost expusă, așa cum spuneam, în altă cuvântare a secretarului CC al PC(b) pentru agricultură. În ultima zi a plenarei Comitetului Central - la 9 iulie 1946 - , a avut loc consfătuirea secretarilor comitetelor județene, orașenești și raionale de partid, în cadrul căreia a fost discutată problema livrărilor de cereale. Raportul a fost prezentat de același F. Kașnikov. „Principalul în campania colectărilor, - spunea el, - și de această dată este informarea corectă a raioanelor și gospodăriilor țărănești privind planurile de livrare obligatorie”. Deoarece, în corespundere cu indicațiile CCP al URSS și CC al PC(b) din toată Uniunea, se cuvenea acordarea de privilegii sau reduceri unor gospodării țărănești, secretarul Comitetului Central a subliniat că „noi nu vom merge acum pe această cale... Dacă vom proceda în felul acesta, nu vom îndeplini planul de livrări obligatorii la stat”²⁰. De aceea, F. Kașnikov pune următoarea sarcină: „În primul rând, trebuie întocmit planul pentru raioane, apoi comitetele județene și raionale de partid trebuie să-și organizeze munca astfel, încât să asigure cantitatea de cereale prevăzută de plan”²¹. „Dacă ne vom ocupa acum de acordarea privilegiilor gospodăriilor țărănești - spunea în continuare F. Kașnikov -, vom dezorganiza campania livrărilor de cereale, deoarece nu poți scuti de obligații 2-3 gospodării. În această situație niciun țăran nu va da cerealele la stat”²². Secretarul Comitetului Central recomanda subalternilor „să acorde înlesniri ori să permită reducerea normelor pentru gospodăriile de la care nu se putea lua nimic”²³.

În felul acesta satul trebuia să îndeplinească planul. Pe de altă parte, se imita acordarea de înlesniri și reducerea normelor unui anumit număr de gospodării țărănești.

Cea mai josnică, în convingerea noastră, era indicația dată de F. Kașnikov secretarilor comitetelor raionale de partid în vederea întocmirii planului de livrări obligatorii pentru fiecare sat: „Sovietele satești însă nu trebuie informate despre respectivele sarcini”²⁴. Problema era că sătenii și sovietul satesc nu tre-

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Голод в Молдове (1946-1947)...*, p. 9.

²⁰ AOSPRM, fond 51, inv. 4, dosar. 35, f. 370.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

buiau să cunoască cantitatea de cereale planificată, pe care satul era obligat s-o dea la stat. Fiecare gospodărie țărănească individuală trebuia să livreze statului cereale în conformitate cu sarcina primită. Cantitatea totală, conform sumei sarcinilor pe fiecare gospodărie, de regulă, era mai mare decât planul pentru sat. În acest mod, asigurând îndeplinirea livrărilor de cereale, în conformitate cu obligațiile pentru fiecare gospodărie, împuterniciții depășeau planul pentru întregul sat.

În cazul în care satul îndeplinea planul, iar unele gospodării nu puteau da cotele în întregime, aceste gospodării erau, totuși, impuse să se achite cu statul conform normelor prestabilite²⁵. „Noi nu putem considera încheiate colectările de cereale în satele în care planul a fost îndeplinit pe contul gospodăriilor fruntașe. Mulți încă nu și-au onorat obligațiile, de aceea trebuie să-și îndeplinească sarcinile” - va spune A. Sâci, împuternicitul Ministerului colectărilor al URSS pentru RSS Moldovenească²⁶.

După ce gospodăriilor țărănești li se înmânau „obligațiile” privind livrările de cereale la stat, în operația colectărilor se includeau împuterniciții de toate nivelele, sovietele sătenești, structurile de partid și de stat raionale și cele ierarhic superioare. „E necesar, spunea F. Kașnikov, ca în perioada recoltării și colectării cerealelor, din centrele raionale, județene și republicane să fie trimis un grup considerabil de comuniști pentru a ajuta organele locale în vederea intensificării și îmbunătățirii muncii organizatorice și politice în rândurile țăranilor”²⁷. Fiecare soviet sătenească organiza grupuri de împuterniciți, - un împuternicit pentru 20-25 gospodării țărănești. Aceștia reprezentau „forța combativă” a regimului sovietic pentru extragerea din satele RSS Moldovenești a produselor agricole²⁸. Împuterniciții erau recrutați din rândurile celor mai săraci țărani. În raionul Cahul, de exemplu, din 240 de împuterniciți, 230 erau țărani săraci, iar în raionul Taraclia din 167, erau 151 de țărani săraci²⁹. Pentru a ridica „spiritul combativ”, se organiza și întrecerea socialistă între împuterniciți.

Erau utilizate și alte procedee de luare a produselor de la țărani. Împuternicitul Ministerului colectărilor pentru raionul Cahul, Sejeakov indica subalternilor săi „să folosească perchezițiile și confiscarea cerealelor, și, în cazul descoperirii rezervelor de cereale, 5% din cantitatea găsită să fie dată împuternicitului”³⁰. Când campania de confiscare a cerealelor de la țărani se desfășura anevoios ori nu se realiza în termenii stabiliți, în rândurile împuterniciților și în componența sovietelor sătenești erau căutate „persoanele ostile Puterii sovietice - chiaburii, foștii membri ai partidelor românești” etc.³¹ Deseori, împuterniciții erau eliberați din funcție din motivul pasivității. În raionul Cahul, spre exemplu, în toamna anului

²⁵ *Ibidem*, dosar. 4, f. 71.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, inv. 3, dosar 111, f. 23-24

²⁹ *Ibidem*, f. 36.

³⁰ *Ibidem*, dosar, 233, f. 40.

³¹ *Ibidem*, f. 80-81.

1945, pe motivul că „nu inspirau încredere politică”, au fost „demiși din funcție” 46 de împuterniciți³².

Pe de altă parte, în scopul forțării îndeplinirii planului, în raioane și sate erau trimiși, în calitate de împuterniciți speciali, membri ai CC al PC(b)M și ai guvernului RSSM, diverși funcționari din structurile județene de partid și de stat. În noiembrie 1946, pentru organizarea campaniei de colectare a cerealelor, au fost trimiși pe teren: G. Antoseac - în raionul Chișinău. F. Brovko - în județul Orhei, Gh. Rudi și S. Smirnov - în județul Bender, F. Kașnikov - în județul Soroca, G. Kvasov și A. Sâci în județul Bălți, B. Kostakov în județul Cahul, și alți 20 de membri ai Comitetului Central - în raioanele RSSM³³.

Reprezentanții structurilor de partid și sovietice, veniți în sate, comiteau fărădelegi, efectuau percheziții, confiscau averea, arestau și băteau țăranii³⁴. Bulava, președintele adjunct al comitetului executiv județean Orhei, în calitate sa de împuternicit al comitetului de partid și al comitetului executiv județean, aflându-se în satul Hirova, raionul Telenești, a organizat o brigadă specială de confiscare cu forța a cerealelor de la țăranii. În zilele de 20-25 octombrie 1946 a lăsat complet fără produse alimentare 400 de gospodării țărănești³⁵. Finalul „operației de asigurare a statului cu pâine” a fost organizarea de către funcționarul sus-numit a „caravanei roșii”, - coloană de căruțe încărcate cu saci și trimise la punctele de recepție „Zagotzerno”³⁶. De o bestialitate aparte au dat dovadă Krâlov, secretarul comitetului raional de partid și Krohicev, secretarul comitetului raional al comsomolului din Susleni, care închideau țăranii: bărbați, femei și copii în subsoluri, snopindu-i în bătăi³⁷. În același mod se comportau și în multe alte raioane³⁸. În condițiile foametei, regimul comunist în loc să acorde ajutor înfometaiilor, a amplificat și intensificat acțiunile de represalii. În loc să permită țăranilor să se descurce, lăsându-le o parte din cereale, guvernul sovietic a înăsprit măsurile de intimidare pentru a lua, cu forța, în folosul statului, produsele agricole ale țăranilor. Numai în 1946, au fost învinuiți de sustragere de la obligația de a livra cerealele la stat și, în conformitate cu art. 51-1, partea a II-a a Codului penal al RSS Ucrainene, au fost arestați și trimiși la închisoare, pe termene de la 1 la 10 ani, 409 țăranii. Pe de altă parte, din multe gospodării țărănești, apreciate ca fiind chiaburești³⁹, a fost confiscată averea, altele fiind private de dreptul la vot⁴⁰.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, inv. 4, dosar. 14, f. 84.

³⁴ *Ibidem*, dosar. 32, f. 14.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, dosar. 40, f. 15.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Este vorba de Codul penal al RSSU, compartimentul „crime împotriva statului”, capitolul I - „crime împotriva revoluției”, art. 58 (1-18). Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий, Москва, 1993, p. 22-23.

⁴⁰ *Голод в Молдове (1946-1947)...*, p. 322.

În consecință, planul de predare a cerealelor la stat pentru anul 1946 a fost realizat cu 101,5%⁴¹. Prețul acestei „realizări bolșevice” a fost tragedia satului basarabean. În informația „strict secretă” din 27 februarie 1947, era prezentată următoarea situație din raioanele Congaz și Ceadâr Lunga: „Starea de lucruri în aceste raioane ar trebui calificată ca o calamitate națională – foamete în masă... Din cauza lipsei ajutorului alimentar și a asistenței medicale în timp util, dinamica mortalității, cauzată de distrofie, nu scade... Un procent mare de mortalitate cade pe seama populației nevoiașe, mai ales a bărbaților între 20 și 45 de ani... Lipsa acută de produse și normele mici de alimente primite au dus la aceea că populația adaugă în hrană rumeguș de lemn, ștrujeni și coceni de porumb, semințe de ciulini, tulpini de floarea soarelui etc. Aceste adaosuri provoacă distroficiilor boli intestinale acute cu inflamarea ulterioară a peritoneului, duc la creșterea mortalității... Populația folosește în mâncare carne de câini, de pisici, hoituri de animale... e răspândit canibalismul...”⁴²

Conform informației trimise la 27 februarie 1947 lui A.N. Kosâghin, adjunctul președintelui Consiliului de Miniștri al URSS, în RSSM erau bolnave de distrofie 222 300 de persoane⁴³, iar la 20 martie, același an, numărul bolnavilor, oficial înregistrați, era de 238 914⁴⁴. În județul Cahul se îmbolnăviseră de distrofie 27,26 % din populație.⁴⁵ 70,5% din populația RSSM era lipsită de orice fel de produse alimentare⁴⁶. În 1945 în RSSM au murit 82 062 de persoane⁴⁷, în 1946 – 64 949 de persoane⁴⁸, iar în lunile ianuarie-iulie 1947 – 139 526 de persoane⁴⁹. Numai în 18 zile (4 – 21) din luna februarie 1947 au decedat de distrofie 6 645 de persoane⁵⁰, iar în lunile noiembrie 1946 – martie 1947, din numărul total de 84 282 de decedați, cca 60 000 au murit de distrofie⁵¹. În perioada septembrie 1946 – iulie 1947 în RSSM s-au născut 60 635 de copii, dar au murit 148 975 de persoane⁵². Prin urmare, doar în zece luni mortalitatea a depășit natalitatea cu 88 340 de persoane.

La 27 februarie 1947 erau înregistrate mai mult de 40 de cazuri de canibalism, majoritatea fiind înregistrate în luna ianuarie a aceluși an⁵³.

În acest context menționăm că este extrem de dificil de calculat aparte numărul celor decedați de foame. Suntem convinși că nici nu este nevoie, deoa-

⁴¹ *Ibidem*, p. 353.

⁴² Valeriu Pasat, *Calvarul...*, p. 156.

⁴³ *Голод в Молдове (1946-1947)...*, p. 524.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 617.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 461.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 293.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 293, 376.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 696, 704.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 464.

⁵¹ *Ibidem*, p. 642.

⁵² *Ibidem*, p. 696.

⁵³ *Голод в Молдове (1946-1947)*, p. 460.

rece majoritatea absolută a deceselor din acești ani era cauzată, direct sau indirect, de foame. Totuși, foarte estimativ, în limitele statisticilor accesibile și, mai ales, a valabilității metodologiei de calcul, putem afirma, până la proba contrarie, că în Moldova Sovietică au murit de distrofie alimentară între 150 și 200 de mii de persoane. Probabilitatea cifrei este mare deoarece nu este clar raportul dintre numărul morților înregistrați, numărul real al celor decedați și, mai ales, nu există o viziune și o abordare clară în ceea ce privește morbiditatea și mortalitatea cauzate de foametea din acei ani.

Datele identificate privind mortalitatea nu pot fi considerate definitive. Nu credem că vom afla vreodată numărul exact al celor decedați de foame. Aceasta și pentru că foametea a cuprins în principal localitățile rurale, iar populația satelor, în perioada aceea, nu avea pașapoarte și, prin urmare, nu exista o evidență exactă a ei.

Statistica nu cuprinde tabloul integral al mortalității și pentru că în anii foametei o parte considerabilă a populației pleca în căutarea produselor alimentare, în alte regiuni. La 24 iulie 1947, I.M. Verșinin, adjunctul înputernicitului Departamentului planificare (Gosplan) al URSS pentru RSSM, îl informa pe N. Coval, secretar al CC al PC(b)M, că grupuri mari de populație din RSS Moldovenească plecau în regiunile limitrofe din Ucraina (Lvov, Stanislav, Cernăuți și altele) în căutarea produselor alimentare. În fiecare zi încolo plecau câte 5-6 mii de persoane. Foarte mulți mureau în drum. Această categorie de decese nu era înregistrată de nimeni⁵⁴.

În cifre absolute, în URSS au murit între 1 și 1,5 milioane de oameni. Cel mai mare număr de morți a fost înregistrat în Rusia, urmată de RSS Ucraineană și RSS Moldovenească. Însă, raportat la 1000 de locuitori, cel mai înalt nivel al mortalității a fost în RSSM, iar cel mai redus – în Rusia⁵⁵.

În anii 1946-1947 au murit, în principal, cei care în URSS nu primeau produse de la stat – țărani. Cei care aveau acest drept, muncitorii din orașe, care beneficiau de sistemul de repartizare a rațiilor pe cartele, de regulă, au supraviețuit.

A fost oare posibilă evitarea foametei din anii 1946-1947? „Consecințele războiului”, „seceta” – acestea erau și mai sunt argumentele utilizate în abordarea cauzelor tragediei din acei ani.

Indiscutabil, seceta din anii de după război a fost una din cauzele dificultăților apărute în agricultura RSS Moldovenești. Impactul secetei însă era exagerat în scopul justificării rechizițiilor. Foametea a fost generată nu de slăbiciunea, de neputința familiilor țărănești în raport cu seceta, ci de puterea nelimitată a Partidului Comunist, care nu numai că nu a stopat, dar, dimpotrivă, a accelerat extinderea foametei. Foametea putea fi evitată, putea fi stopată de la începutul acesteia.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 696-697.

⁵⁵ М. Элман, *Голод 1946 г. В СССР*, În: *Экономическая история. Обзорение*, Под редакцией Л.И. Бородина, Выпуск 10, Москва, 2005, С. 197-199.

Conform datelor statistice oficiale, diminuarea recoltei de cereale în 1946 în URSS nu a fost catastrofală. Foametea nu ar fi fost inevitabilă în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi evoluat în condițiile unui sistem economic normal. Toată Europa trăia în condițiile în care produsele alimentare erau repartizate conform unor norme excepționale. Europa își revenea după război, de aceea cerințele erau mici.

În Uniunea Sovietică, în RSS Moldovenească în mod deosebit, foametea a fost rezultatul activității Partidului Comunist (bolșevic) și a structurilor statului sovietic. Statul sovietic avea resursele pentru asigurarea populației cu strictul necesar și stoparea mortalității de foamete. Dovadă în acest sens servesc cifrele. Conform investigațiilor istoricilor ruși, la 1 februarie 1947 „rezerva de stat” a URSS dispunea de 10 mln de tone de cereale. Nu era mult, dar mai mult decât la începutul anului 1946⁵⁶. Pentru „necesitățile” interne, pentru întreținerea armatei și a funcționarilor de toate nivelurile, pentru rațiile oferite muncitorilor, oamenilor de știință, colaboratorilor instituțiilor de represalii au fost utilizate 5,7 mln de tone de cereale⁵⁷. Din cantitatea rămasă era posibilă și salvarea înfometaților din zonele calamitate, inclusiv din RSSM. Aceasta pe de o parte.

Pe de altă parte, în 1946, URSS a exportat cereale. În Uniunea Sovietică exportul de cereale constituia o sursă importantă de obținere a valutei străine, dar era utilizat, mai ales, ca pârgă a marii politici. După război, politica devine principalul mobil al comerțului extern cu cereale. În 1946 URSS a exportat mai mult de 1 mln de tone de cereale, inclusiv în Franța – 500 de mii de tone. În comunicatul privind exportul cerealelor în Franța, se menționa că, „având în vedere dificultățile aprovizionării cu produse alimentare în Franța și rugămintea guvernului francez, guvernul sovietic a decis să vină în ajutorul aliatului său Franța”⁵⁸. Aspectul politic al acestui ajutor era susținerea comuniștilor francezi și consolidarea imaginii acestora în alegeri. Numai că această generozitate era etalată în timp ce în URSS, și mai ales în RSSM, cetățenii sovietici mureau de foame cu sutele și, respectiv, cu zecile de mii. Cerealele erau, de asemenea, exportate, în calitate de „ajutor”, în Bulgaria, România, Polonia, Cehoslovacia, Berlin și în alte țări⁵⁹. Acest „zel umanist” al conducerii de la Kremlin poate fi explicat numai plecând de la rațiuni politice: din URSS primeau cereale țările în care comuniștii se aflau în „culoarele puterii”.

Nu poate fi neglijată nici cantitatea considerabilă de produse agricole luată din colhozuri și din gospodăriile țărănești individuale, care a putrezit la punctele de recepție și în magazinele improvizate. Statul nu era capabil să asigure condițiile elementare de depozitare a cerealelor. Conform rezultatelor investigațiilor is-

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Зима В.Ф., Голод в СССР 1946-1947 годов: происхождение и последствия. Москва, ИИ РАН, 1996; В.П. Попов, Государственный резерв хлеба СССР и социальная политика, În: Социологические исследования, 1998, nr. 5, p. 24-33.

⁵⁹ *Ibidem*.

toricului rus B. F. Zima, în anii 1946-1947 în URSS a mucegăit și putrezit cca 1 milion de tone de grâne⁶⁰.

Cantități considerabile din rezerva de cereale erau permanent furate. Numai în trimestrul a treilea al anului 1946 au fost reținute 20120 de persoane care furaseră cereale, 77% dintre aceștia fiind înșiși colaboratorii ministerelor, inclusiv 1 260 de agenți de pază⁶¹.

Prin urmare, mortalitatea de foame în masă nu a fost o urmare a secetei, ci a politicii economice și sociale a regimului totalitar comunist față de populația din RSS Moldovenească, a sistemului sovietic de acces la produsele alimentare. Responsabilitatea principală pentru decesul sutelor de mii de persoane în RSS Moldovenească aparține conducerii de la Moscova a Partidului Comunist (bolșevic), Biroului CC al PC(b) pentru RSS Moldovenească, conducerii de partid de la Chișinău și structurilor bolșevice din județe și raioane. Alături de I. Stalin și conducerea de la Kremlin, vinovați de morbiditatea și mortalitatea de foame sunt CC al PC(b) din Moldova și primul secretar N. Salogor, Consiliul de Miniștri al RSSM și președintele acestuia N. Coval, împuternicitul Moscovei pentru colectările de cereale în RSSM A. Sâci și alți demnitari care decideau destinul cetățenilor sovietici. Conducerea Partidului Comunist de la Chișinău poartă vina pentru organizarea măsurilor privind rechiziționarea produselor agricole, care a constituit cauza principală a îmbolnăvirii și deceselor în masă.

Summary

Drought in the postwar years was one of the causes of difficulties in agriculture of the Moldavian SSR. But famine of 1946-1947 was caused not only by the weakness and helplessness of peasant families against drought, but also by the unlimited power of Communist Party, which not only did not stop, but, on the contrary, accelerated expansion of hunger. Leadership of the Chisinau Communist Party is to be blamed for conducting the requisition of agricultural products from farmers, which was the main cause of mass illness and death. It is extremely difficult to calculate separately the number of deaths from starvation. However, we can say that in Soviet Moldova of food dystrophy died between 150 and 200 thousand people. In absolute numbers, in the USSR died then between 1 and 1.5 million people. The highest number of deaths was recorded in Russia, followed by Ukrainian SSR and Moldavian SSR. However, compared to 1000 inhabitants, the highest mortality was in MSSR.

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibidem.*

DOCUMENTAR

Marius Tăriță*

CORESPONDENȚA SCRITORILOR MIHAI BENIUC- EMILIAN BUCOV ÎN ANUL 1946

În Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fondul 2955, Inventarul 1, Dosarul 24, F. 1-4, 9-10, se păstrează o scrisoare adresată de Mihai Beniuc, atașatul cultural al Ambasadei României la Moscova, lui Emilian Bucov, la acel moment președintele Uniunii Scriitorilor Sovietici din RSS Moldovenească. Aceasta a fost scrisă în limba română, având și un duplicat tradus în limba rusă. De cealaltă parte, scrisoarea lui Emilian Bucov e scrisă în limba rusă. Propunem specialiștilor interesați și cititorilor „Revistei de Istorie a Moldovei” aceste două scrisori, cea a lui Bucov fiind dată în traducere în limba română. În cazul scrisorii lui M. Beniuc am păstrat ortografia specifică respectivului moment istoric. Scrisoarea lui M. Beniuc are în total patru pagini, iar cea a lui E. Bucov două pagini. De un interes deosebit sunt aprecierile lui M. Beniuc în ceea ce privește limba română vorbită în România și RSS Moldovenească. Răspunsul lui E. Bucov nu este datat, dar a fost scris până la data de 6 octombrie 1946, când Bucov a fost destituit din funcție și înlocuit cu Andrei Lupan.

Pagina 1

Moscova, 20 Martie 1946

DOMNULE PREȘEDINTE,

În calitate de Consilier Cultural al Ambasadei Române din Moscova și de membru al Societății Scriitorilor Români îmi permit să vă adresez următoarea scrisoare, în vederea strângerii legăturilor culturale și mai ales literare între Uniunea Republicilor Sovietice și România.

După victoria fără precedent în cursul vremilor a popoarelor sovietice și a Armatei Roșii asupra dușmanului fascist, victorie la care, ispășind păcatele unei conduceri nevrednice, și poporul român a contribuit înainte de ceasul al doisprezecelea cu prețioase jertfe de sînge din partea fiilor ei viteji, pentru liberarea noastră ca țară democratică, - în România s'a accentuat tot mai mult tendința de apropiere de Uniunea Sovietică, pe toate tărîmurile de creație menită să ridice omul din întuneric. Această apropiere se găsește încă în faza tatonărilor, a pașilor

* **Marius Tăriță**, doctor în istorie, cercetător științific la IISD al AȘM.

nesiguri pe un teren puțin cunoscut și mai ales hulit înainte de propaganda veninoasă antisovietică. Munca celor doritori să realizeze

Domniei Sale
Domnului PREȘEDINTE
al Uniunii Scriitorilor Republici Moldovenești

Pagina 2

această apropiere nu este deloc ușoară. Ea trebuie să înlăture în primul rînd tot ce a fost clădit împotriva acestei apropieri timp de mulți ani de pseudo-democrație ce a domnit în România. Apoi trebuie să prezinte mărețele înfăptuiri ale popoarelor sovietice, care să servească drept pilde călăuzitoare pe noul drum al democrației românești. Iar pentru o mai mare eficacitate, aceste pilde trebuie să fie cît mai corespunzătoare structurii și tendințelor sănătoase ale poporului nostru.

Însă pentru aceasta noi înșine trebuie să fim cunoscuți de către popoarele sovietice, trebuie să ne prezentăm în adevărata noastră lumină.

Astfel, să ne găsim față în față două grupuri de ingineri ai relațiilor omenești, chemați să străpungă, printr'un tunel, un munte. Pentru ca cele două grupuri să se întâlnească într'un punct al tunelului, e nevoie de o înțelegere, de un plan comun.

În acest sens mă adresez Domniei Voastre, și anume în chestiunile literare, convins fiind că literatura este unul din cele mai sigure mijloace de apropiere între oameni și de ridicare a lor.

România are norocul și avantajul de a exista în Uniunea Sovietică o republică ce vorbește aceeași limbă cu a poporului român. Iar limba este vehiculul de bază al culturii. Și fără îndoială în Uniunea Sovietică limba Republicii Moldovenești exprimă tendințele și suflul care animă lumea de aici pentru crearea unei vieți mai cuprinzătoare și mai libere pentru toate popoarele. Fără îndoială în cuvîntul scriitorului moldovenesc se conturează

Pagina 3

lupta pentru înfăptuire a unei lumi noi, unui om nou călit în războiul antifascist și bogat în multiple experiențe sociale.

Noi vrem să cunoaștem acest om, această luptă, prin și din înfăptuirile scriitorilor din Republica moldovenească, transmițînd aceleași vibrații creatoare și scriitorilor romîni. În același timp, am vrea să facem cunoscute oamenilor sovietici prin mijlocirea scriitorilor moldoveni frămîntările scrisului românesc, din trecut și de azi, în lupta lui de a se integra într'o lume nouă, de adevărată democrație.

Iată deci îndoitul țel al prezentei scrisori:

1. Cunoașterea temelor și suflului din lumea sovietică și prin scriitorii moldoveni, atât din operele lor publicate cât și din eventualele colaborări anume pentru publicul cititor din România;
2. Prezentarea scrisului românesc publicului și scriitorilor sovietici, spre cunoaștere și pentru schimb cultural reciproc, cu ajutorul scriitorilor moldoveni, fie ca traducători, fie ca comentatori ai operelor apărute în România, - printre scriitorii moldoveni găsindu-se mai curînd aceia care să stăpînească în afară de limba romînă și unele din limbile vorbite de popoarele sovietice.

Pentru aceasta consider necesară o luare de contact între noi dacă nu personală, cel puțin prin scris.

În urma acestui contact, am putea stabili un plan de lucru comun. Am putea să ne punem reciproc la îndemînă cărți și periodice interesante și pentru unii și pentru alții. Am putea purcede la difuzarea în România a acelor scrieri moldovenești și sovietice în general, pe care le considerați mai potrivite în acest

Pagina 4

scop. Ați putea să ne recomandați pe acei scriitori moldoveni, care ar fi dispuși să traducă din operele confrăților lor din România, pentru publicul și scriitorii sovietici. Și în deobște am putea conlucra la intensificarea, prin literatură, a raporturilor culturale dintre Uniunea Sovietică și România.

Această scrisoare a fost inspirată din convorbirile avute cu președintele pentru relațiile culturale cu țările balcanice a VOKS-ului, d. Kalinin.

Sperînd că ea va avea la Domnia Voastră un răspuns corespunzător cu dorința noastră de apropiere, și pe cale culturală, de Uniunea Sovietică, Vă rog să primiți, Domnule Președinte, salutul meu de confrate literar și deosebita mea stimă.

/semnătura/ Mihai Beniuc

Pagina 1

Ambasadei Romîniei în URSS
Consilierului pe probleme culturale și membrului
Societății Scriitorilor Romîni

Domnului BENIUC

Vă mulțumesc cordial pentru scrisoarea Dumneavoastră amabilă adresată mie și rog să mă scuzați pentru reținerea răspunsului, fapt datorat aflării mele prelungite la Moscova.

Eu susțin în întregime propunerile Dumneavoastră, care se referă la stabilirea unor relații apropiate între scriitorii RSS Moldovenești și ai Romîniei. Întărirea acestor legături indiscutabil va contribui la o apropiere culturală și mai mare a popoarelor RSS Moldovenești și ai Romîniei, la o familiarizare și mai

temeinică cu viața, munca și lupta lor, îndreptate spre dezvoltarea și întărirea bazelor democratice și pașnice ale vieții.

Practic putem îndeplini aceste sarcini în primul rînd pe calea familiarizării reciproce cu creațiile scriitorilor RSS Moldovenești și Romîniei. De aceea, în cel mai apropiat timp vom selecta și trimite pe adresa Dumneavoastră un șir de opere ale scriitorilor noștri, apărute de sub tipar /cărți, reviste/, pentru anii 1940-1945.

Cred că, Dumneavoastră pe de cealaltă parte nu ne ve-ți refuza în amabilitatea, la rîndul său, de a ne retrimite nouă operele scriitorilor Romîniei, în care cel mai pronunțat și-a găsit reflectarea lupta poporului romîn pentru începutul democratic, gîndurile și apirațiile lui tainice. În afara de

Pagina 2

aceasta suntem interesați de chestiunea stabilirii unei informări periodice reciproce despre activitățile culturală, literar-socială a Romîniei și RSS Moldovenești.

Această formă a stabilirii și întăririi practice a legăturilor culturale între popoarele noastre /eu cred că Dumneavoastră ve-ți fi de acord cu mine/ și va servi drept început pentru alte diverse forme ale relațiilor noastre în viitor.

Încă o dată permiteți-mi din propriul nume și al scriitorilor RSS Moldovenești să Vă mulțumesc, și, în persoana Dumneavoastră, scriitorilor Romîniei pentru scrisoarea prietenească și să exprim speranța că bunăvoința popoarelor noastre va duce la apropierea lor culturală strînsă și la colaborarea în cel mai apropiat timp.

Vă rog să primiți salutările mele deosebite și urările de bine pentru reușita legăturilor noastre.

Președintele
Uniunii Scriitorilor Sovietici
ai RSS Moldovenești

/Em. Bucov/

„ ” _____ 1946
or. Chișinău

AOSPRM, F. 2955, inv. 1, d. 24, f. 1-4, 9-10.

RECENZII

ERINNERUNGsorte AN DIE Opfer DES KOMMUNISMUS IN BELARUS (LOCURI DE AMINTIRE A JERTFELOR COMUNISMULUI ÎN BELARUS), *METROPOL, BERLIN, 2011, 286 P.*

Bielorusia a fost una din republicile sovietice cele mai afectate de represiunile staliniste din anii '30 ai secolului al XX-lea. Cartea respectivă, editată de Anna Kaminsky, prezintă 141 de monumente și însemne comemorative a jertfelor represiunilor staliniste din Bielorusia. Prima parte a lucrării cuprinde 5 articole ale diferitor autori despre evenimentele tragice, care s-au produs în teritoriul actual a Republicii Belarus în perioada 1917-1953, dar mai ales în anii marii terori staliniste din 1937-1938. În partea doua a lucrării sunt prezentate un număr mare de locuri, din diferite regiuni ale Bielorusiei, unde au fost comise masacre împotriva populației și unde, în ultimii 20 de ani, au fost instalate cruci, pietre comemorative, monumente și alte însemne în memoria celor reperați.

Iryna Kashtalian publică un articol referitor la situația din Bielorusia în contextul represiunilor politice din perioada sovietică (1917-1953), în care prezintă un șir de informații statistice cutremurătoare. Potrivit autoarei, numai în anii 1917-1920, din cauza războiului civil și a războiului sovieto-polonez, în teritoriul actual al Republicii Belarus au decedat până la 400 mii de persoane (p.11). În anii 1925-1935, cca. 50.000 de persoane din RSS Bielorusă au fost supuse represiunilor. Cel mai cunoscut proces din acea perioadă a fost împotriva așa-numitei „Uniuni pentru eliberarea Bielorusiei”, în care au fost acuzați și reperați 108 reprezentanți marcantți ai intelectualității bielorusă.

În timpul colectivizării, cca. 261 mii de persoane, declarate culaci sau antrenate în propaganda antisovietică, au fost deportate în alte regiuni ale URSS. O luptă necruțătoare a fost promovată și împotriva bisericilor și preoților. Potrivit statisticilor, până la revoluție în teritoriul Bielorusiei au existat 1.445 de biserici ortodoxe, 148 de biserici și capele catolice, precum și 704 sinagogi. Până în 1937 au fost închise 1.371 de biserici ortodoxe, 95 de biserici catolice și 633 de sinagogi, iar în iunie 1938 oficial mai funcționau doar două biserici ortodoxe (p.14).

Din cauza represiunilor staliniste au suferit foarte mult minoritățile etnice din Bielorusia: polonezii, evreii, lituanienii, letonii și germanii. Împotriva polonezilor din RSS Bielorusă, în anii 1929-1930, 1933-1934 și 1937-1938 au fost organizate câteva campanii (în ultima fiind arestate 15.741 de persoane). În anii marii terori din 1936-1938, cca. 400 mii de persoane din Bielorusia au fost supuse represiunilor. Până la izbucnirea

războiului, au fost reperați cca. 90% din colaboratorii Academiei de Științe din Bielorusia, majoritatea scriitorilor, oamenilor de artă.

După alipirea vestului Bielorusiei la URSS, represiunile s-au extins și în acest teritoriu, cei mai afectați fiind polonezii și evrei. Până la declanșarea războiului, din această parte a Bielorusiei au fost organizate 4 valuri de deportări: 1). 10 februarie 1940 – lucrători de pădure și militari (cca. 50.000); 2). 13 aprilie 1940 – membrii familiilor celor aflați în lagăre și închisori, foști jandarmi, fabricanți și membri ai partidelor necomuniste (24.000); 3). 29 iunie 1940 – refugiați din zonele de ocupație germană a Poloniei, în majoritate evrei (cca. 90% din totalul celor 23.000 deportați); 4). 19 iunie 1941 – activiști ai diferitor organizații necomuniste de naționalitate polonezi, bieloruși și evrei (22.000) – p.16-17. În total, în anii 1939-1941, din vestul Bielorusiei au fost supuse represiunilor cca. 150.000 de locuitori.

În ajunul declanșării războiului, în 32 de închisori ale NKVD de pe teritoriul Bielorusiei erau arestați 25.860 de persoane (p.17). Deoarece nu s-a reușit evacuarea rapidă a acestora, majoritatea au fost împușcați în primele zile de război. În anii de război, potrivit datelor oficiale, cca. 2.200.000 de locuitori din Bielorusia și-au pierdut viața, adică aproape fiecare al patrulea locuitor, cea mai afectată fiind populația evreiască (p. 18). În anii 1944-1953, alte cca. 200 mii de persoane au fost deportate din Bielorusia, dar după moartea lui Stalin, majoritatea au revenit la locurile de baștină.

Ronny Heidenreich se referă, în articolul său, mai ales la situația actuală din societatea bielorusă. În ultimele două decenii, Frontul Popular din Bielorusia, alte partide de orientare națională și reprezentanți ai societății civile, au depus eforturi considerabile pentru identificarea locurilor, unde s-au produs masacrarea deținuților politici și au instalat un număr mare de cruci, semne comemorative și monumente în memoria celor reperați. În același timp, autoritățile bielorusă, mai ales după preluarea puterii de către Aleksandr Lukașenko, nu au susținut aceste manifestări, ba chiar au împiedicat acțiunile opoziției. Au fost multe cazuri de vandalizare și distrugere a crucilor și monumentelor comemorative, fără a fi identificați și pedepsiți cei vinovați.

Pădurea Kurapaty din apropierea capitalei Minsk a devenit în ultimele două decenii cel mai important loc de comemorare a victimelor represiunilor staliniste. Pe o suprafață de cca. 30 ha, au fost descoperite 510 morminte comune, unde au fost îngropați cei împușcați, în majoritate bieloruși, dar și mulți polonezi, evrei și lituanieni. După ultimele estimări, în această pădure au fost executați cca. 250.000 de deținuți. Marea teroare în Bielorusia a demarat la 29 octombrie 1937, când mai mult de 100 de persoane, dintre care 22 de literați bieloruși și evrei, precum și alți 52 reprezentanți de vază a intelectualității, au fost împușcați în închisoarea NKVD din Minsk (p. 54).

Kurapaty a devenit un simbol al luptei împotriva regimului comunist și pentru o Bielorusie independentă. Încă în anii 1988-1990, aici s-au desfășurat un șir de mitinguri și manifestări, la care s-a cerut aflarea adevărului despre represiunile din perioada stalinistă. Totuși, Kurapaty a devenit loc de comemorare doar pentru o parte a societății bielorusă. După cum afirmă autoarea Elena Temper, președintele Aleksandr Lukașenko încă nu a vizitat niciodată acest loc, pentru a comemora victimele represiunilor. La 15 ianuarie 1994, pădurea Kurapaty a fost vizitată de președintele american Bill Clinton, atunci fiind inaugurat un monument comemorativ în memoria celor reperați (p. 56,

88). Ulterior, acest monument a fost de mai multe ori vandalizat, fără a fi descoperiți cei vinovați. În această pădure au fost instalate un număr mare de cruci, din lemn și fier, multe fiind de asemenea distruse și din nou refăcute.

Felix Ackermann relatează în articolul său despre represiunile staliniste din vestul Bielorusiei, dar și despre situația din această zonă până la război și despre sovietizarea regiunii după 1939, respectiv 1944. După cum afirmă autorul, bielorușii din această parte a țării (în principal din actualele regiuni Grodno și Brest) nici până la 1940 nu au avut o puternică conștiință națională, așa cum a fost în cazul ucrainenilor din Galiția. Orașele din această zonă erau locuite în majoritate de evrei și un număr mare de polonezi, iar țăranii de la sate se evidențiau mai degrabă prin apartenența lor la o anumită credință (catolică sau ortodoxă).

După 1939, situația din această zonă, mai ales în localitățile urbane, s-a schimbat cardinal. Populația evreiască a fost aproape în totalitate masacrată. Numai în orașul Grodno, din iunie 1941 până în martie 1943, aproape fiecare al doilea locuitor a devenit jertvă a holocaustului (p. 72). Marea majoritate a polonezilor din acest teritoriu, fie au fost represați de regimul sovietic, fie au emigrat după război în Polonia. În orașele și satele depopulate s-au stabilit cu traiul sute de mii de persoane din alte teritorii ale URSS, iar sovietizarea acestui teritoriu s-a realizat prin rusificare. De aceea, în prezent, în vestul Bielorusiei nu există o puternică mișcare națională, așa cum este în vestul Ucrainei, chiar dacă opoziția prooccidentală bielorusă are în acest teritoriu o susținere mai puternică decât în estul țării.

În partea a doua a lucrării sunt enumerate și descrise un număr mare de locuri comemorative de pe teritoriul Bielorusiei (pădurea Kurapaty, orașul Minsk, partea vestică, centrală și estică a țării). Autorul acestui compartiment al lucrării, Ronny Heidenreich, descrie fiecare loc de comemorare, indică anul și de cine au fost instalate cruci, monumente, pietre comemorative și alte însemne în memoria celor represați, prezintă informații succinte despre persoanele împușcate. Pentru fiecare loc comemorativ este prezentat textul inscripției (în limba bielorusă, respectiv în poloneză, idiș sau rusă) și traducerea în limba germană. Lucrarea conține aproape 150 de imagini color cu locuri comemorative din diferite regiuni ale Bielorusiei. Acest studiu merită să fie citit, studiat și analizat, pentru a cunoaște mai bine evenimentele tragice, care s-au produs pe teritoriul actual al Republicii Belarus în anii '30-40 ai sec. al XX-lea.

Constantin Ungureanu

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI DE LA MEDIEVAL LA MODERN

Anul 2012 s-a dovedit deosebit de fructuos pentru colaboratorii Secției de Istorie Medievală a Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei. Astfel, în decursul acestui an în cadrul secției au fost stabilite și evidențiate, prin prisma materialelor documentare de arhivă de pe timpul războaielor ruso-turce din anii 1768-1774 și 1806-1812, anumite realități social-economice din perioada anexării Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 (cu participarea membrilor sectorului a fost publicată culegerea *Documente privind istoria Moldovei sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, editate de A. Agachi, I. Varta, V. Constantinov, L. Svetlicinai, T. Varta, Chișinău, Editura Litera, 2012); cercetătorii E. Cernenchi și T. Ciobanu au pregătit pentru reeditare volumul „Recensământul Țării Moldovei din anii 1773-1774”, prin care se demonstrează caracterul unitar al statului moldovenesc. De asemenea, au fost elaborate mai multe studii care abordează dintr-o nouă perspectivă situația politică a Moldovei în context european în secolul al XVII-lea (dr. V. Constantinov) și la începutul secolului al XIX-lea (dr. V. Mischevca). Au fost lansate în circuitul științific concepții privind rolul elitelor social-politice în evoluția Țării Moldovei în secolele XVII-XVIII (A. Furtună, M. Adauge, *Academicianul Gheorghe Duca. Schiță genealogică*, Chișinău, 2012, 63 p.; S. Bacalov, *Despre satele Milești: neamurile boierești Milescul și Milici. Studiu istorico-genealogic*, Chișinău, Bons Offices, 2012, 130 p.). A fost aprofundată cunoașterea patrimoniului istoric al Moldovei medievale prin pregătirea unei noi ediții a cronicilor moldovenești din secolele XV-XVI (sub egida academicianului A. Eșanu, cercetătorilor V. Eșanu și dr. I. Cereteu). Istoricii dr. hab. I. Chirtoagă și dr. A. Furtună au continuat tradiția, încetățenită în cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept, a elaborării monografiilor și studiilor de istorie locală (A. Furtună, O Budza, E. Ceban, *Lipnic. File din istoria satului*, Chișinău, 2012, 663 p.). Au fost cercetate probleme de istorie a relațiilor de familie în Țara Moldovei în context european (dr. L. Zabolotnaia, dr. A. Felea).

Un loc aparte printre realizările Secției de Istorie Medievală îl ocupă grupul format din patru lucrări monografice, elaborate în cadrul proiectului de cercetări fundamentale *Viața social, politică, economică, regională și culturală din Țara Moldovei sub impactul tradiționalismului și a înnoirilor în spirit european (mijl. sec. al XIV-1812). Studii, documente și cronici*. Aceste lucrări au fost aduse la cunoștința specialiștilor și publicului larg cu ocazia lansării de carte, desfășurate la 26 noiembrie 2012 în incinta Bibliotecii Științifice Centrale „A. Lupan”.

Dintre lucrările lansate se remarcă cea elaborată de membrul corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat, profesor universitar Demir Dagnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și documente*, Chișinău, Cartdidact, Civitas, 2012, 596 p. În această lucrare autorul a propus propria viziune privind etapele procesului de etnogeneză a românilor, evidențiind rolul spațiului montan carpatic în continuitatea de viață a populației autohtone; în cercetarea procesului de constituire a Țării Moldovei a fost evidențiat rolul formațiunii statale „Valahia minor” ca prim centru statal din nord-estul spațiului Carpato-Nistrean. Pornind de la legenda fondatoare a românilor despre Roman și Vlahata, prof. Demir Dagnev a reliefat aspecte noi ale rolului lui Ștefan cel Mare în apărarea creștinătății ortodoxe, iar în baza analizei statistice a documentelor medievale a fost expusă concepția despre organizarea de către Ștefan cel Mare a unui „brâu de apărare” în ținuturile de est ale Țării Moldovei. În lucrare, pentru prima dată a fost caracterizat specificul unui șir de procese istorice din perioada modernă timpurie din Țara Moldovei: iluminismul timpuriu, caracteristica sistemului de economie rurală agro-pastorală, rolul circulației umane în spațiul românesc în păstrarea unității etnice și lingvistice a românilor. O deosebită importanță au descrierile fondurilor arhivistice din Republica Moldova, Rusia, Ucraina, Polonia și Bulgaria, care conțin informații inedite privind istoria Țării Moldovei și Țării Românești până la începutul secolului al XIX-lea.

Cea de a doua lucrare, prezentată în cadrul lansării din 26 noiembrie 2012, a fost culegerea de documente elaborată de grupul de documentaliști ai Secției de Istorie Medievală, constituit din profesorul Demir Dagnev și cercetătorii Larisa Svetlicinai și Eugenia Bociarova, preocupat de valorificarea documentelor de arhivă. Această direcție de cercetare s-a soldat cu publicarea documentelor moldovenești inedite din perioada 1801-1806, înmănușiate în volumul XII al prestigioasei colecții „Moldova în epoca feudalismului”, elaborarea căreia a început încă în anul 1962. În prezentul volum, *Documente privitoare la Istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1806) (Cărți domnești și zapise). Colecția Moldova în epoca feudalismului*, volumul XII, volum realizat de: L. Svetlicinai, D. Dagnev, E. Bociarova, coordonator: D. Dagnev, „Elan Poligraf”, Chișinău, 2012, 528 p., au fost editate materiale de arhivă despre relațiile socio-economice din Țara Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Materialele publicate sunt deosebit de importante atât pentru studierea procesului de modernizare din Țara Moldovei, cât și pentru elaborarea unor istorii ale satelor și ale genealogiilor referitoare la spațiul Pruto-Nistrean. Volumul a fost prelucrat arheografic conform rigorilor științei istorice contemporane.

O altă lucrare lansată în incinta Bibliotecii Științifice Centrale „A. Lupan” a fost cea realizată de doctorul în istorie, cercetător conferențiar Vlad Mischevca, *Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei*, Chișinău, 2012, Tipografia „Elan Poligraf”, 142 p. La două sute de ani din ziua de 16 (28) mai 1812, când la București, a fost semnat între delegații Imperiului Rus și ai Imperiului Otoman *Tratatul de pace ruso-turc* prin care teritoriul dintre râurile Nistru și Prut al Principatului Moldovei a fost anexat la Imperiul țarist, dr. Vlad Mischevca a completat în anul curent, 2012, cercetările

sale în domeniul istoriei relațiilor internaționale de la începutul secolului al XIX-lea cu o nouă publicație monografică, consacrată nemijlocit „anului 1812”. Autorul a arătat că Pacea de la București a semnat un act de acaparare militară a unor noi teritorii și de împărțire a Europei în sfere de influență în urma unor războaie imperialiste. Autorul consideră că a rămas actuală necesitatea de a combate aserțiunile acelor istorici, care abordează problema, legată de expansiunea Rusiei în regiune, prin prisma istoriografiei rusă din perioada țarismului din secolele XIX-XX, care evalua mișcarea de extindere a Imperiului Rus drept un „impuls istoric”, cauzat de sarcina de „supraviețuire” a statului rus, de dorința lui de a-și atinge „limitele firești ale hotarelor” în cadrul unei „misiuni civilizatoare” în Orient. Acel *Annus Horribilis*, conform dr. Vlad Mischevca, a însemnat, pe parcursul unui întreg secol, o rupere de Neam și Țară, decuplarea de la procesele de consolidare națională și modernizare europeană, întârzieri în dezvoltare.

Încă o monografie lansată, la 26 noiembrie 2012, de Secția Istorie Medievală a Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, a fost cea realizată de doctorul în istorie Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea-începutul secolului al XVIII-lea. Studiu istorico-genealogic*, Chișinău, CEP USM, 2012, 467 p. În această carte, elaborată în baza tezei de doctorat, a fost examinată din punct de vedere istorico-genealogic și instituțional profilul boierimii medievale moldovenești, în condițiile în care această categorie social-economică și politică reprezintă elita Țării Moldovei. De asemenea, s-a constatat că numeroși descendenți ai boierimii medievale, cu statutul de răzăș în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, locuiesc până în prezent, în număr mare, în multe sate din spațiul Carpato-Nistrean, inclusiv în Republica Moldova. Această lucrare reprezintă începutul unei serii de studii consacrate instituției boierimii și neamurilor boierești ale Țării Moldovei.

Evenimentul organizat de Secția Istorie Medievală a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei la 26 noiembrie 2012, în incinta Bibliotecii Științifice Centrale „A. Lupan”, a fost moderat de Gheorghe Cojocaru, directorul IISD al AȘM și i-a avut în calitate de oaspeți de onoare pe președintele Academiei de Științe a Moldovei, academicianul Gheorghe Duca, viceministrul, doctor habilitat Gheorghe Postică, vicepreședintele Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat Mariana Șlapac, decanul facultății de istorie și filosofie a Universității de Stat din Moldova, doctor conferențiar Igor Șarov, alături de profesori și cercetători științifici de la mai multe centre universitare și instituții academice.

Având în vedere faptul că activitatea științifică a cercetătorilor din cadrul Secției Istorie Medievală a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei s-a caracterizat și în acest an ca și în anii trecuți prin multiple realizări importante, lansarea de carte recentă a avut misiunea să contribuie la diseminarea acestor rezultate, în vederea familiarizării publicului larg cu problematica istoriei medievale naționale.

Sergiu Bacalov*

* **Sergiu Bacalov**, doctor în istorie, cercetător științific superior la IISD al AȘM.

SEMINARELE ȘTIINȚIFICE DIN CADRUL PROIECTULUI COMUN DE CERCETARE MOLDO-ITALIAN DIN 2012

În lunile octombrie și decembrie ale anului 2012 au avut loc două seminare științifice, planificate în cea de-a doua etapă a lucrărilor din cadrul proiectului de cercetări științifice bilaterale dintre Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei (IISD al AȘM) și Institutul de Studii a Societăților Mediteranei al Consiliului Național de Cercetări din Italia (ISSM-CNR). De menționat că proiectul bilateral s-a desfășurat în două etape divizate pe parcursul anilor 2011 și 2012 și a avut ca obiectiv primordial identificarea tematicelor de cercetare de interes comun, schimbul de experiență și promovarea dialogului științific între echipe partenerere.

Primul seminar științific cu genericul „Demografie și patrimoniu cultural: paradigme istorico-identitare” a avut loc la Chișinău la 18 octombrie în sediul Academiei de Științe a Moldovei și, în fapt, a reprezentat cea de-a patra întrunire din cadrul proiectului vizat, Seminarul s-a axat pe analiza studiilor comparative prin dimensiunea identitară culturală din perspectiva celei sociale și anume a proceselor demografice, urmărindu-se identificarea locului Republicii Moldova în raport cu Europa ca dimensiune a Occidentului dezvoltat. Alte obiective ale seminarului au vizat transferul de experiență și opinii în vederea dezvoltării dinamismului și a mobilității echipelor de cercetători.

Seminarul a fost deschis prin salutul vicepreședintelui AȘM, doctor habilitat în studiul artelor, Mariana Șlapac, și a directorului IISD al AȘM, doctor în istorie Gheorghe Cojocaru, care au dorit succes lucrărilor seminarului, subliniind că experiența obținută în realizarea acestui proiect va fi benefică, va mobiliza și va permite, cu mai multă insistență și tenacitate, să participăm la Concursul Proiectelor Europene din cadrul Programului 7 de cercetare, mai ales că Republica Moldova este reprezentată în cadrul acestui program deja în calitate de membru asociat.

Un mesaj de salut din partea ISSM-CNR a fost pronunțat de către Paola Avallone, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, care a vorbit despre activitatea instituției în care activează și planurile de perspectivă în raport cu partenerii din Republica Moldova. Domnia sa a fost foarte optimista în ceea ce privește oportunitățile și perspectivele ambelor instituții de cercetare.

Din partea Ambasadei Republicii Italia în Republica Moldova un mesaj de salut a fost rostit de doctor Nicoletta Borsarri care a subliniat importanța tematicii cercetărilor în perioada în care migrația este foarte intensă. Subsemnata, conducătorul acestui proiect, a punctat cele mai importante realizări elaborate în cadrul proiectului pe parcursul celor 2 ani de activitate și perspectivele de cercetare, anunțând că acest proiect a devenit unul interdisciplinar, care atrage parteneri din mai multe institute de cercetări socio-umaniste din cadrul AȘM și din alte centre din Italia. Împreună cu Paola Avallone a fost elaborat și depus la concurs un alt proiect care-l va continua pe cel realizat în perioada 2011-2012, aria tematică fiind largită.

Profesorul Victor Moraru, director al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, a reliefat caracterul permanent al colaborării dintre instituțiile italiene și cele

din Republica Moldova și a subliniat importanța acestor colaborări care ascund în sine un enorm potențial. Domnia sa a făcut o scurtă trecere în revistă a relațiilor științifice dintre instituțiile italiene și cele din Republica Moldova și a anunțat disponibilitatea Institutului pe care îl conduce pentru o colaborare trilaterală. În continuare lucrările seminarului s-au desfășurat pe ateliere de lucru.

Comunicările din cadrul primului atelier s-au axat pe problemele patrimoniului cultural și pe subiecte de demografie istorică prin prisma paradigmelor istorico-identitare. Astfel, cercetător doctor Giovanni Lombardi (ISSM-CNR) în comunicarea „Dincolo de paradigma istorică: patrimoniu cultural, identitate și dezvoltare în lumea contemporană” a aprofundat unele momente de istorie socială și economică a epocii moderne, cu accente pe teritoriul Italiei de Sud, în particular, și a spațiului Mediteranean, în general, subliniind că cercetările privind traficul de persoane și a bunurilor patrimoniale, relația dintre comunitățile naționale și structurile sociale se bazează pe un patrimoniu documentar important. Acest lucru facilitează investigarea unor noi orizonturi care leagă studiile istorice de problemele contemporane. Cercetător doctor Roberta Varriale (ISSM-CNR) în comunicarea „Patrimoniul cultural și subsolul. Modelul Mediteranean” a pus accentul pe importanța moștenirii culturale a subteranelor, aducând ca exemplu modelul mediteranean și relevând perspectivele valorificării unor astfel de tematici, din punctul de vedere al studiilor de economie, ale mediului, dar și din perspectiva istorică.

Al doilea atelier de lucru cu genericul „Procese demografice și identitare în spațiul dintre Prut și Nistru a luat în dezbatere o serie de probleme de demografie istorică a Basarabiei și Bucovinei din epoca medievală până în perioada contemporană. Astfel, doctor în istorie Valentin Constantinov, cercetător științific coordonator, a prezentat subiectul „Metodologia investigațiilor demografice pentru începutul Evului Mediu românesc”, subliniind importanța surselor moldovenesti la studierea problemelor de demografie. Referindu-se la o perioadă mult prea modestă din punctul de vedere al izvoarelor documentare (prima Catagrafia de bir în Moldova este cunoscută abia în anul 1591, mult prea târziu în comparație cu celelalte țări românești), istoricul a pus în discuție tipurile de surse păstrate și căile adiacente prin intermediul cărora ar putea fi studiate, la diferite nivele, numărul populației. Nu a scăpat atenției chestiunea mobilității populației în perioada medievală, ca și repartizarea ei neuniformă pe teritoriul Țărilor Române, stepa fiind slab populată sub pretextul intereselor ascunse în folosirea terenurilor.

Constantin Ungureanu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, a abordat subiectul „Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine”, rezumând tabloul demografic al acestor două regiuni dincolo de paradigma istorică. Domnia sa a prezentat un studiu comparativ al evoluțiilor etno-demografice care au avut loc pe teritoriile Basarabiei (în componența Rusiei țariste) și a Bucovinei (în componența Imperiului Austro-Ungar). Istoricul a reliefat unele momente importante: dacă la momentul anexării Bucovinei, nivelul de dezvoltare social-economică a ținutului era asemănător celui din alte ținuturi ale Moldovei, cu o populație între 70.000 și 80.000 de persoane și o structură etnică complexă, atunci confruntările militare ale epocii au provocat un exod masiv al galițienilor în Moldova, refugiații stabilindu-se mai ales în satele de la hotar. Tot odată, mulți români din zona respectivă au părăsit casele și s-au refugiat în interiorul Moldovei, mai puțin amenințat de operațiunile militare din timpul războiului. Dacă, la începutul secolului al XIX-lea, situația din Basarabia nu se deosebea radical față de restul Moldovei, atunci pe parcursul

epocii moderne, locuitorii din Bucovina și Basarabia, aflate sub stăpâniri străine, au fost izolați de conașionalii lor din restul Moldovei. Până în anii '30 ai secolului al XIX-lea atât în Bucovina, cât și în Basarabia s-au produs imigrări și colonizări importante de populație, care au modificat semnificativ structura etnică. Ulterior, în ambele provincii s-a diminuat amploarea acestor procese, iar numărul populației a crescut mai ales pe cale naturală. În Bucovina, în comparație cu Basarabia, au fost întemeiate mult mai puține colonii cu germani, maghiari, lipoveni sau slovaci, mai ales în partea centrală și de sud a provinciei. Din cauza lipsei unor terenuri libere întinse, majoritatea coloniilor din Bucovina au fost întemeiate dispersat sau chiar în cadrul unor sate locuite deja de români. În partea de nord a Bucovinei, ca și în nordul ținutului Hotin, din cauza imigrării masive a rutenilor din Galiția și Podolia, s-a produs ucrainizarea treptată a acestor teritorii și asimilarea etnică și lingvistică a populației românești. Concluziile la care s-a ajuns în urma discuțiilor și dezbaterilor au fost unanim recunoscute: modificarea radicală a structurii etnice și înstrăinarea populației din aceste vechi ținuturi românești a fost consecința cea mai gravă a celor 144 de ani de stăpânire habsburgică în Bucovina, respectiv, a 106 ani de stăpânire țaristă în Basarabia. Modul de viață rural și profund tradițional, precum și necunoașterea limbii ruse, au fost principalii factori, care i-au salvat pe românii basarabeni de asimilarea etnică și lingvistică.

Un deosebit interes a trezit comunicarea lui Dinu Poștarencu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, cu titlul „Evoluția demografică a Basarabiei sub dominația țaristă”, în care autorul, prin prisma ultimelor sale cercetări, recunoaște faptul că cifra exactă a numărului populației la 1812 rămâne o enigmă pentru istoriografia contemporană, ceea ce pune în dificultate studiile comparative. Popularea Basarabiei cu diverse comunități pe parcursul secolului al XIX-lea a avut drept consecință nu doar mărirea de cinci ori a numărului contribuabililor, dar a produs mari mutări pe plan politic, economic și etno-cultural.

Nicolae Enciu, doctor habilitat în istorie, șeful Secției Istorie Contemporană, a prezentat comunicarea „Considerații privind structura socio-profesională a populației Basarabiei interbelice”, prin care a încercat să întrească tabloul cercetărilor referitoare la studiul populației. Autorul a subliniat că anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă a influențat inclusiv asupra structurii socio-profesionale a claselor sociale. Domnia sa a arătat că urmare a legiferării și aplicării reformei agrare radicale și a votului universal, înțelese ca două obiective esențiale, dar ca părți componente ale unui întreg – democratizarea și modernizarea societății, s-a reușit îndrumarea societății României interbelice pe calea constituirii unei structuri socio-profesionale a populației de tipul celei afirmate în țările Europei Occidentale.

Pe parcurs, observații pertinente, constatări și concluzii au formulat acad. Andrei Eșanu și prof. dr. hab. Victor Moraru, alți participanți la seminar, care au menționat o dată în plus că această colaborare între instituțiile italiene și cele din Republica Moldova este foarte importantă și ascunde în sine un potențial semnificativ.

Al doilea seminar științific cu genericul „Probleme demografice la estul Mediteranei: cazul Moldovei” a avut loc pe data 10 decembrie în cadrul ISSM-CNR Napoli. După cuvintele de deschidere din partea directorilor ambelor institute de cercetare – profesor doctor Paolo Malanima și doctor conferențiar Gheorghe Cojocaru – au urmat intervențiile echipei de la IISD al AȘM. Astfel, Valentin Constantinov a vorbit despre „Schimbările

structurale în demografia Țărilor Române la începutul epocii moderne”. După o relevantă analiză a ceea ce reprezintă modificările în structurile sociale din spațiul românesc în zorii modernismului, raportorul a focusat atenția în mod particular la subiectul Țărilor Române și ”lumea” de lângă români, văzută de mediile diplomatice, comerciale și eclesiastice italiene la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul celui de-al XVII-lea, subiect care a trezit curiozitatea și provocat o serie de întrebări din partea colegilor italieni.

Subsemnata a prezentat comunicarea „Probleme de demografie în Moldova medievală și în Basarabia secolului al XIX-lea - geneza paradigmei identitare”. A fost reliefată problema cu care s-a confruntat din punctul de vedere al raporturilor întreținute cu statele din spațiul sud-estului Europei. S-a insistat asupra imigrației populațiilor străine în Moldova medievală și în Basarabia sec. XIX și influența acestui proces asupra conexiunilor externe care au modelat destinul societății în epoca modernă. Discuții aprinse a provocat subiectul structurării societăților moderne, pornind de la evidențierea corelației fundamentale, care a condiționat existența acestor societăți, cea dintre numărul oamenilor și resursele alimentare aflate la dispoziția acestora. Polemicile s-au soldat cu concluzia că experiența colegilor de la ISSM-CNR, specialiști în istorie economică, va fi utilă în tratarea chestiunilor privind corelarea dintre populație și producția agro-alimentară, relație care nu este una univocă, ci una de intercondiționare. Nu numai numărul oamenilor depinde de volumul și calitatea producției alimentare, dar și aceasta din urmă este stimulată de nivelul cererii, iar problema studiilor de demografie istorică ar urma să aibă în vedere și cercetările de istorie economică.

Comunicarea colegului Octavian Țicu, despre „Schimbările demografice și sociale în Basarabia prin prisma recensămintelor din 1897; 1930; 1989 și 2004” și-a propus să completeze precedentă comunicare. Octavian Țicu a prezentat principalele schimbări politice, sociale și economice produse în retrospectivă istorică în Basarabia, RSSM și RM concentrându-și discursul asupra problemei identitare, unul din subiectele controversate de astăzi. Comentarii vii și întrebări a trezit reflecțiilor personale ale cercetătorului Țicu referitoare la ultimul recensământ, cel din 2004.

Ultima comunicare a fost prezentată de reputatul profesor emerit de demografie istorică de la Universitatea din Bari, Luigi Di Comite, asociat al ISSM-CNR, „Ad est dell'Unione Europea: possibilità di ulteriori allargamenti” („La est de Uniunea Europeană: posibilități de extinderi ulterioare”). Domnia sa a pus în discuție mai multe chestiuni cu care se confruntă societatea italiană, ca și cea europeană, în general, din perspectiva problemei populației. „Lecția” profesorului Luigi Di Comite a reliefat un tablou al problemei „demosului” din Uniunea Europeană și din spațiul Mediteranean cu referiri la analize ale modelului de integrare europeană și etapa extinderii spre Estul și Sud-Estul Europei; migrația legală și clandestină în spațiul mediteranean; exodul de creiere dar și discuția privind problema atitudinii și poziției italienilor în raport cu prezențele străine în Italia.

În final, s-a stabilit unanim necesitatea și importanța continuării dialogului științific între istoricii occidentali și din spațiul Republica Moldova.

*Silvia Corlăteanu-Granciuc**

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretar științific interimar la IISD al AȘM.

REVISTA REVISTELOR

REVISTA REVISTELOR ȘTIINȚIFICE DE ISTORIE DIN ROMÂNIA, FEDERAȚIA RUSĂ, UCRAINA ȘI POLONIA

Arhivele Totalitarismului, 2012, nr. 3-4, 288 p.

Numărul este inaugurat cu editorialul semnat de Radu Ciuceanu – „Istoria ca un balast, XXXVIII” (p. 5-16). Cercetătorul consideră că în anul 1936 „responsabilitatea a purtat-o integral clasa politică franceză care a pierdut ultima ocazie de a înăbuși aventura nazistă”. Textul este împărțit în mai multe părți în care se acordă atenție momentului din 1922 – „dacă nu ar fi existat Rapallo, nu ar fi existat nici Ruhe”, „iluziei tratatului permanent” de la Locarno, conferința de la Stresa, Anschluss-ul și în final pașilor ce au dus la (Dez)acordul de la München. Primul articol din secțiunea studii e semnat de M. Tăriță – „Ideologie și literatură în R.S.S. Moldovenească, 1945-1948” (p. 17-29). Éva Csesyka s-a oprit asupra „Proceselor de judecată economice în Ungaria în timpul regimului Rákosi 1947-1953” (p. 30-45). Următorul studiu semnat de Marian-Alin Dudoi tratează un proces politic din anul 1948 – cazul petrolistului Alexander W. Evans (p. 46-52). Alina Ilinca și Liviu Marius Bejenaru au semnat a treia parte a studiului despre „Acțiuni de dezinformare și propagandă ale Securității împotriva Occidentului, 1948-1989” (p. 53-67). Dan Cătănuș a tratat problema „devierilor politico-ideologice în P.C.R.: împăciutorismul” (p. 68-73). Într-un articol din „Scânteia” din 3 iunie 1952 pe lângă problema „devierii de dreapta în partid”, apărea sintagma de „împăciutorism” (p. 70). La plenara din 1958 acesta era definit ca „aliat al fracționismului, care creează condiții prielnice de activitate elementelor oportuniste, fracționiste și dușmane”. Această acuzație nu a mai fost utilizată după anul 1965.

Dumitru Lăcătușu s-a oprit asupra cazului lui Tudor Sepeanu, sub aspectul „măririi și decăderii unui ofițer de securitate” (p. 74-90). Tudor Vlădescu a tratat „literatura resentimentului în romanul românesc al propagandei socialismului” (p. 91-101). Cezar Stanciu a abordat un subiect ce se referă la participarea comuniștilor români la mișcarea comunistă internațională în anii 1967-1969 (p. 102-116). În acei ani a avut loc o conferință eșuată la Karlovy Vary, la care nu au participat reprezentanții României, Albaniei și Iugoslaviei, și consfătuirea de la Budapesta, deschisă la 26 februarie 1968, de la lucrările căreia reprezentanții comuniști români s-au retras pentru a nu condamna într-o declarație comună China. Ana-Maria Cătănuș a detaliat cel de-al doilea caz celebru după cel al lui Paul Goma, Dorin Tudoran. Titlul studiului se referă la „condiția intelectualului român sub comunism” (p. 117-132). Vasile Buga a evocat „controversele româno-sovietice privind prelungirea valabilității Tratatului de la Varșovia, 1984-1985” (p. 133-143). În

contextul respectivelor controverse a fost vorba și despre un complot militar împotriva lui Ceaușescu, în octombrie 1984, asupra căruia se oprește Petre Opreș (p. 144-158). Secția se încheie cu studiile lui Corneliu Pintilescu despre perspectivele anglo-saxone și germane după 1989 asupra totalitarismului (p. 159-172) și ale lui Florin Abraham, legat de „provocările epistemologice ale teoriei totalitarismului, II” (p. 173-187).

În secția „Documente” au fost publicate cinci documente (p. 188-241), după care urmează „puncte de vedere” (p. 242-254), dicționarul bibliografic (p. 255-269), recenzii, prezentări, note (p. 270-271).

Codrul Cosminului, December 2011, vol. XVII, no. 2, 198 p.

Tradițional studiile din „Codrul Cosminului” sunt scrise în limbile engleză, franceză, germană și rusă. Prima secțiune – „Elite și societate” cuprinde cinci studii care cronologic se încadrează în epoca modernă. De interes ar fi al treilea studiu din rubrica „politică, conflicte și societate” – „Partidul Țărănesc din Basarabia și rivalitatea dintre Pantelimon Halippa și Ion Inculeț”, de Andrei Cemârtan, Iași (p.121-146). După analiza detaliată a vieții politice din Basarabia, autorul trage concluzia că prin trecerea lui Ion Inculeț la liberali se constată definitiv că existența partidelor regionale nu era justificată. În același context, Ion Nistor din Bucovina cu Partidul Democrat al Unirii s-au alăturat și ei liberalilor. „Cu toate acestea, membri marcanti ai Basarabiei, aici fiind înțeles Halippa, nu au renunțat complet la politica regională și au continuat apărarea intereselor specifice ale Basarabiei” (p. 145). Alina Felea a semnat un studiu privind „Tema iertării în testamentele și epitaforile din Țările Române, Polonia și Imperiul Rus (secolul al XVIII-lea-începutul secolului al XIX-lea)” (p. 177-184). Cătălin Turliuc de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” s-a oprit asupra „amprentei profunde cultural-istorice” a modelului francez pentru proiectul național al României (p. 185-192). Cercetătorul subliniază o eroare importantă apărută în gândirea elitelor europene din secolul al XIX-lea. Nu s-a ținut cont de realități similare cazului german (un mosaic de naționalități și minorități), viitorul fiind perceput prin prisma perspectivei modelului francez – „un stat, o națiune” (p. 191).

Historical Yearbook, 2011, VIII, Bucharest, 256 p.

Relațiile internaționale în perioada interbelică sunt reflectate de Radu Tudorancea – „Take Ionescu, Eleftherios Venizelos și proiectul unei Antante Mici cu cinci membri” (p. 97-102). Inițial Mica Antantă, mai ales ca urmare a eforturilor depuse de România, era proiectată ca o înțelegere cu cinci membri (Polonia, Cehoslovacia, România, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și Grecia). Conflictul polono-cehoslovac pentru zona Teșinului și înfrângerea lui Venizelos, în alegerile din 1920, au dus la abandonarea acestui proiect. Stoica Lascu a dedicat un studiu „Figurilor române proeminente despre tema aromână (sf. sec. XIX-înc. sec. XX)” (p. 121-134). Printre aceste figuri au fost M. Eminescu, Dumitru Brătianu, C. Mille, T. Maiorescu, Iacob Lahovari. P. P. Carp, în 1908, a șocat opinia publică a vremii, declarând unui ziar maghiar că problema aromânilor era „problema lui Hecuba” (p. 126). Tot el nu a dorit să susțină autonomia religioasă a aromânilor pe lângă Patriarhia de la Constantinopol. În 1912 aromânii din Pind aveau la București sprijinul unor așa figuri ca V. Arion, Em. Antonescu, J. Th. Florescu, B. Șt.

Delavrancea, V. Pârvan, N. Basilescu. În anul 1914, ziarele românești, inclusive, cele din Crișana, au scris despre masacrul de la Corița efectuat de către o unitate militară grecească în retragere. C. Mille și N. Iorga au cerut atunci luarea unei atitudini publice, evitată de Take Ionescu (p. 133). Istoricul moscovit Alexandru Stikalin publică un studiu asupra poziției Ungariei în contextul intervenției sovietice în Cehoslovacia în anul 1968 (p. 171-194). Faptul că Ungaria a cedat până la urmă în problema cehoslovacă în fața Moscovei, a condus la aceea că înspre anii 1973-1974 reformele maghiare au fost reduse. Dar o cauză a acestui fapt erau și „opresiunile interne” (p. 193). Intervenția din 1968 a spulberat pentru intelectualii maghiari iluzia unui socialism democratic. Per Anders Rudling insistă asupra „terorii și colaborării locale în Belarus: cazul batalionului 118 Schutzmannschaft” (p. 195-214). Acest batalion a acționat pe teritoriul Belarus din primăvara anului 1942 până în iulie 1944, fiind în mare parte compus din etnici ucrainenii naționaliști din Bucovina. Acest batalion a participat la arderea mai multor sate (inclusiv, Hatîn) și executarea civililor. Unii din membri au fost identificați și judecați în anii 1980.

Revista Istorică, 2011, nr. 1-2, 202 p.

Cristian Vasile ne atrage atenția prin studiul dedicat „Ministerului Culturii și secțiile ideologice ca actori instituționali ai politicilor culturale (1953-1965)” (p. 5-22). „SPA a fost – sub diversele ei denumiri din intervalul 1948-1989 – secția ideologică prin excelență a CC al PCR, adică instituția care a supervizat din punct de vedere cultural-ideologic majoritatea, dacă nu cvasitotalitatea, instituțiilor cultural-artistice și educaționale. Chiar dacă pot fi mai prețioase în raport cu notele informative ale Securității, documentele fondului SPA își arată și limitele” (p. 22). Florin Anghel s-a referit la aspectele geopolitice în ce privește Unirea Basarabiei „în varianta de „cordon sanitaire” (p. 49-60). Studiul are trei părți – prima este legată de „cordon sanitaire” între creația Germaniei imperiale (1917-1918) și reușita franceză (1919-1921), a doua se oprește asupra comparației dintre Basarabia și Lituania Mijlocie încadrată Poloniei, iar a treia e despre rolul provinciilor răsăritene de frontieră în constituirea strategiilor diplomatice.

Revista Istorică, 2011, nr. 3-4, 204 p.

Liviu Pilat propune cititorului studiul „Moldova între unirea de la Florența și reacția Conciliului de la Basel” (p. 207-220). E de notat faptul că autorul a folosit ca referințe bibliografice multe titluri din istoriografia poloneză, apărute în secolul al XIX-lea și al XX-lea. Cristian Vasile a revenit de această dată cu un articol despre „politicile culturale în anii regimului Gheorghiu-Dej. Dimensiuni financiare și sociale” (p. 249-270). La rubrica „dispute și controverse” o lectură captivantă o constituie textul semnat de Neagu Djuvara „Din nou despre Negru Vodă. Răspuns unor critici” (p. 339-384). Autorul analizează textul a cel puțin 19 critici față de teoria sa privind originea cumană a primului domnitor al Valahiei.

Studii și Materiale de Istorie Modernă, 2011, vol. XXIV, 116 p.

Cristian Ploscaru de la Facultatea de Istorie a Universității din Iași propune o perspectivă a „ipostazelor alterității în Principatele Române la începutul veacului al IX-lea” (p. 31-40). „Retorica alterității capătă în acest context încărcătura politică și emoțională

proprie discursului modern, atribuind „românului” toate calitățile „patriotice” și plăsând „străinul” în rândul dușmanilor, factor dizolvant al „unirei simpatrioților”, fiind evacuat din „corpul politic” al obștei” (p. 40). Bogdan Popa vine cu „Contribuții la definirea conceptului „călător străin”. Observații preliminare” (p. 77-83). „Chiar dacă termenul „călător” rămâne cea mai bună alegere pentru a denumi o categorie de autori de surse ce servesc pentru mai mult decât simple analize de imagologie și alteritate, nuanțarea acestui concept prin introducerea unor subcategorii (rezidenți, reprezentanți ai trupelor de ocupație. Însărcinați cu misiuni diplomatice, religioase sau științifice) are rolul de a contribui la cercetarea actuală prin punerea în discuție a relației nemijlocite dintre autor și text” (p. 83). Pagini interesante prezintă interviurile despre „Învățământul istoriografic actual” (p. 85-90). „Și cum putem pretinde un învățământ istoric de calitate, când același președinte spune că profesorii de istorie sunt inutili, întrucât dacă vrei să afli cine era Herodot nu ai decât să intri pe Google”? (p. 87).

Transylvanian Review, 2012, vol. XXI, No. 2, 160 p.

Numărul are o secțiune tematică consacrată istoriei Basarabiei în secolul al XX-lea. Excursul general este inaugurat de studiul lui Nicolaie Enciu, în limba franceză, despre – Unirea Basarabiei cu România – formă de materializare a dreptului națiunilor la autodeterminare (p. 3-18). Katja Lasch, doctorandă la Cluj, a descris structura etnică, orientările politice, statutul social, structura pe vârste a deputaților din Sfatul Țării (p. 19-26). Dan Prisăcaru a analizat poziția geopolitică și geostrategică a României între anii 1938-1940 (p. 37-55). „Avertismentele unor politicieni și diplomați români care au statuat că România trebuie să urmeze „o politică externă geografică” și nu una a „sentimentalismului greșit înțeles” din păcate s-au confirmat” (p. 51). Prisăcaru consideră că o astfel de politică ar fi salvat onoarea țării și a armatei în anul 1940. Ion Șișcanu s-a oprit asupra „anului 1940 în destinul Basrabiei” (p. 56-65). Secțiunea este încheiată de studiul lui Gheorghe Cojocaru – „Inventarea parlamentarismului și secesiunea RSSM” (p. 66-81). Un articol interesant pentru studiile politice și europene e cel semnat de József Benedek și Ibolya Kurkó – „Convergență sau Divergență? Poziția României în structura spațială a Uniunii Europene”.

Историческое Пространство. Проблемы Истории стран СНГ, 2011, 280 с.

Primele cinci articole, semnate de N. S. Eșimbekova, I. Niftaliev (două), L. E. Gori-zontov, N. I. Enciu, constituie prima secțiune – „memoria istorică și istoriografia”. Gori-zontov s-a referit la reinterpretarea istoriei construcției națiunilor belarusă și ucraineană (p. 16-18), punctând distanțarea din interpretările ruso-ucrainene și ruso-belaruse și imitarea din binomul belarus-ucrainean. N. Enciu a tratat cazul R. Moldova „între „politica memoriei” și „politica uitării” (p. 19-21). A doua secțiune este dedicată Ucrainei și Rusiei în epocile de criză (p. 48-105), iar a treia se referă la „memoria istorică, tradiția cultural-religioasă și modernizarea Asiei” (p. 106-226). Ultima secțiune cuprinde patru studii despre „restructurarea și destrămarea URSS”. A. V. Șubin insistă asupra „cauzelor Restructurării” (p. 227-245). Autorul propune să se facă o distincție clară între cauze-

le politiciii gorbacioviste care a fost întâlnită cu entuziasm și cauzele destrămării URSS (p. 244). A. I. Filitov a propus spre discuție (în text se cere părerea cititorilor) problema legității și a existenței alternativei în cazul sfârșitului războiului rece și destrămării URSS (p. 245-254). P. Moraru a reflectat activitatea Comitetului Securității de Stat din RSSM în a doua jumătate a anilor '80 (p. 255-265). Gh. Cojocaru a abordat chestiunea „Tratatului de Uniune și modelul CSI propus de RSS Moldova în anii 1990-1991” (p. 266-276).

Новая и Новейшая История, 2012, nr. 1, 256 p.

În acest număr, I. I. Orlik a semnat un studiu despre procesul din 1946 al lui Ion Antonescu (p. 187-199). Autorul începe într-o cheie ironică, remarcând că în volumul despre procesul lui Antonescu, editat la București atunci, lipsea textul actului de condamnare. I. I. Orlik face mai multe comparații cu cazul publicării stenogramelor și actelor de acuzare de la Nürnberg. Insistă asupra faptului că autoritățile României ar fi fost la curent (?) cu o posibilă invadare a URSS încă din toamna anului 1940. De o manieră-ironică-critică sunt abordate și publicațiile românești din anii 1990. Unele pentru anumite carențe, lipsuri tehnice, altele pentru atitudinea față de Antonescu sau față de războiul dus de România în răsărit. Autorul se referă la deportarea evreilor și țiganilor în Transnistria, dar și la asediul Stalingradului.

În final, I. I. Orlik evocă unele amintiri personale (p. 198-199), legate de vizita lui Ion Antonescu la Balta. Atunci o echipă de partizani, despre care autorul spune că s-ar fi autoorganizat (cititorul, însă, e în drept să se întrebe, dacă nu era un grup operativ al NKVD), ar fi planificat un atentat, dar a renunțat de teama represuniilor. Trebuie de remarcat pe marginea acestui studiu, ca și al altora, că istoricii ruși dau dovadă de o bună cunoaștere a subiectului, fac multe trimiteri la surse, dar, în același timp, promovează linia continuatoare a discursului sovietic. Ne-am întreba, odată ce I. I. Orlik, în textul său, face atâtea extrapolări la spațiul european, de ce nu sunt menționate măcar într-o notă destinele lui Ante Pavelić (artizanul lagărelor de la Jasenovac) și Miklos Horthy? Lipsa de acuratețe tehnică într-un text românesc din 1946, în raport cu textele de la Nürnberg, este mai importantă de semnalat, decât faptul că unele regimuri criminale din anii celui de-al doilea război mondial au scăpat și juridic, și istoriografic de justiție?

Новая и Новейшая История, 2012, 2.

A. A. Zdanovici publică un studiu despre „Istoria organelor de securitate a URSS în anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei” (p. 99-103). În anii 1941-1945 Securitatea sovietică a reușit să lanseze în spatele liniei frontului 2222 de grupuri operative și detașamente (p. 101).

Український історичний журнал, 2012. № 1 (502). 240 p.

La rubrica studii prezintă interes două texte. Cel semnat de O. Iu. Zaițev se referă la „OUN și mișcările autoritar-naționaliste din Europa interbelică” (p. 89-101). Autorul menționează că primele catalogări de „fascism” au apărut legat de Organizația naționa-

liștilor ucraineni încă de la fondarea acesteia în anul 1929. Părerile în cadrul OUN nu erau omogene. Reprezentantul acesteia la Roma, I. Onațki considera că OUN trebuia să fie interesat de aspectele „idealiste” ale mișcării revoluționare conținute în fascism (p. 90). M. Sțiborski, din contră era convins că asocierea cu fascismul ar fi putut avea consecințe nefaste pentru OUN (p. 91). Nu exista un consens nici în privința hotarelor Ucrainei. În anul 1938 M. Kolodzinski aprecia că „viitoarele hotare de stat, în afară de pământurile ucrainene propriu-zise, trebuie să cuprindă Moldova, părți importante din România, Polonia, Belorusia, Rusia (până la Volga mijlocie și Marea caspică), Caucazul de Nord, Baku...” (p. 97). Zaițev consideră că cea mai apropiată de OUN în anii 1929-1945 era „organizația revoluționară croată „Ustașa”, activitatea căreia până în 1941 „se deosebea esențial de practicile fasciste” (sic! p. 99). Însă, spre deosebire de „Ustașa”, conflictul OUN cu autoritățile germane în anii 1941-1943 a dus la revizuirea esențială de către naționaliștii ucraineni a ideologiei lor (p. 101). V. Vronska, O. E. Lisenko și R. L. Ciornii și-au focusat atenția asupra „Răspunderii pentru infracțiunile de stat în proiectele Codului penal al URSS în anii 1946-1949” (p. 120-134). Autorii au utilizat documente din Arhiva de Stat a Federației Ruse. Stalin nu a încercat să concentreze legislația penală după 1946 într-un Cod penal unic, deoarece era mai „eficient să rezolve „manual” procesele politice și de stat” (p. 134). Un alt motiv era dificultatea de a unifica particularitățile legislației penale a diferitor republici, între care existau diferențe în ce privește „responsabilitatea penală”. G. V. Papakin scrie despre „Aspectele problematice ale analizei izvoarelor actelor aparatului represiv-punitiv sovietic în anii 1920-1930” (p. 184-200). Autorul propune o analiză pertinentă a sintagmelor folosite în documente și ulterior în istoriografie privind activitatea NKVD, de exemplu. „Puțin probabil că operațiuni de forma „боротьби за хлібозаготівлі” (lupta pentru planurile de pâine) din 1928-1929, sau „розкуркуення” (deschiaburirea), pornită la începutul anului 1930, soldată cu moartea a mii și deportarea a sute de mii de oameni, poate fi numită fără a ne sforța cu termenul tehnic de „activitate operativă a organelor securității de stat” (p. 187).

Український історичний журнал, 2012, №02 (503), 240 p.

Semnalăm studiul lui G. G. Efimenko - „Comunismul vs. crearea națiunii ucrainene în Ucraina Sovietică (1917-1938)” (pp. 114-132). Din start autorul își propune să polemizeze cu teza precum că „Ucraina a fost creată ca stat de bolșevici”. Printre momentele cercetate se numără „locul politicii național-culturale în modernizarea comunistă (principii generale)” și „particularitățile anilor ‘30”. În viziunea autorului, „încercarea de rusificare accelerată la sfârșitul anului 1937-în anul 1938, nu a dat rezultatele dorite și puterea partidului a bățut parțial în retragere, ca în viitor să aibă alte încercări de de-naționalizare a Ucrainei” (p. 132). Ideea de bază a lui G. G. Efimenko e că bolșevicii au epurat din spațiul public și din cultură orice legătură cu mișcarea națională ucraineană, începută în secolul al XIX-lea.

Український історичний журнал, 2012, № 3 (504), 240 p.

Mai multe studii sunt consacrate aniversării a 95-a de la începutul revoluției ucrainene din anii 1917-1921. V. F. Verstiuk atrage atenția asupra relației dintre Rada Centrală

ucraineană și ucrainizarea unităților militare ale armatei ruse (p. 4-27). Autorul consideră că ucrainizarea armatei a fost un insucces. Aceasta se datora „mai puțin lipsei de viziune politică pe durată lungă a liderilor Radei Centrale”. Cauzele trebuie căutate în starea generală de criză în care se afla statul și armata. „Nu au reușit nici bolșevicii cu armata veche, aceasta încetându-și existența în februarie-martie 1918” (p. 27). R. Ia. Pirig analizează problema alegerilor în Sejm în cadrul politicii interne a hatmanului P. Skoropadski (aprilie-decembrie 1918) (p. 28-35). M. Maievski propune punctul său de vedere asupra serviciilor speciale ale Republicii Populare Polone contra cercurilor ucrainene de peste hotare (p. 122-134). După operațiunea „Wisla” din anul 1947, serviciile de securitate de la Varșovia s-au concentrat asupra centrelor externe ale OUN (b) și OUN (m) în Cehoslovacia și RFG și altor organizații ucrainene ca UNI, UGVR, OUN (z), URDP, USKT etc. A. O. Glușko se arată interesat de „Imaginea „dușmanului extern permanent” ca stereotip național al ucrainenilor și slovenilor (p. 135-142). Atât la sloveni, cât și la ucraineni ar exista în procesele de creare a statului și națiunii, în perspectiva asupra trecutului, o epocă de aur, una de ruină și una de decadență. Printre cei stigmatizați de narativele istorice ucrainene sunt – tataro-mongolii și Moscovia. Ca „străini” și „diferiți” apar polonezii, românii, maghiarii și slovaci (p. 138). În cazul slovenilor, după 1991 cu etichete negative apar sârbii, croații, Italia ca „dușman permanent la frontiera vestică” (p. 139), iar printre cei care au atentat la pământurile sacre ale slovenilor ar fi Austria și Ungaria.

Український історичний журнал, 2012, № 4 (505), 240 p.

V. O. Krupina publică articolul cu titlul „Sunt multe victime, dar în ziare nu scrie nimic” (tragedia din microsectorul Kureniv din Kiev la 13 martie 1961). Aceasta a avut loc ca urmare a unui accident - deversarea deșeurilor de la mai multe uzine din apropiere, ceea ce a dus la inundarea micraionului. În datele preliminare transmise CC al PCU se vorbea de 137 morți (p. 144). Abia la 16 martie la radioul din Kiev a fost transmisă o informație scurtă despre inundația din Kureniv. Pe de altă parte, BBC a informat despre 2000 de victime. Krupina analizează condițiile (proiectele tehnice din anii 1950 care nu au mai fost puse în practică), circumstanțele și consecințele (acestei tragedii). G. G. Grincenko, I. V. Rebrova și I. M. Romanova abordează „Istoria orală în practicile de cercetare postsovietice (exemplele Belarusului, Rusiei și Ucrainei contemporane)” (p. 172-187). În studiu sunt reliefate „două etape de dezvoltare a istoriei orale” și sunt descrise principalele trăsături caracteristice ale acestora. Lucrările apărute se împart în două categorii - „profesioniste” și „amatoricești”. De asemenea, e semnalat procesul de „deprofesionalizare a practicii istoriei orale” (p. 172).

Cahiers du Monde Russe, avril-septembre 2011, 52, 2-3, 524 p.

David Wolff s-a oprit asupra „Tacticii postbelice a lui Stalin în privința trasării frontierelor: în est și în vest” (p. 273-292). Au fost analizate cazurile frontierelor – Poloniei, Cehoslovaciei, Ungariei, României, Turciei, Iranului, Chinei, Mongoliei și Japoniei. Tanja Penter și Dmitrii Titarenko au prezentat rezultatele unei cercetări din anii 2001-2010 – „Memoria locală asupra războiului, ocupației germane și anilor postbelici: un proiect

de istorie orală în Donbas” (p. 475-498). Printre capitolele studiului se regăsesc „considerațiile metodologice” și „memoria și factologia de natură istorică”. „Diferite fenomene au fost în fapt mult mai dinamice decât au semnalat-o istoricii. Experiențele perioadei de ocupație au fost diverse și, alături de experiența terorii și violenței, de asemenea, a inclus experiențe culturale și de lucru, ca de altfel și relații personale variate cu dușmanul german” (p. 497).

**Prace Historyczne. Zeszyty Naukow Uniwersztetu Jagiellońskiego,
MCCCXVIII, 2011, 216 p.**

Un articol de interes, legat de problema Cosovo și Metohiei (care apare în ultima perioadă în diverse reviste europene), este cel care abordează „Problema Cosovo pe fundalul relațiilor albano-iugoslave în anii 1944-1948” (p. 177-188). În anul 1948, când acest subiect nu mai apărea pe agenda Belgradului și Tiranei, albanezii constituiau 5% din populația Iugoslaviei. Pe teritoriul provinciei Cosovo erau 66% (498 242). Autorul menționează că aici existau și două cauze de natură obiectivă - în timpul războiului din Albania în Cosovo au emigrat 75.000 de persoane, iar 60.000 de sârbi nu au mai revenit după război (p. 187).

Marius Tăriță

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara IISD și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: extern.director@iisd.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41

E-mail: extern.director@iisd.asm.md

ISSN 1857-2022